

UDK 808.1 + 821.09 (05)

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1982
4

IZDAJA-ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 30	ŠT. 4	STR. 361-516	LJUBLJANA	OKT.-DEC. 1982
-----	-----------	-------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

Tomo Korošec	Besediloslovna tipologija razmerij med časopisnim sporočilom in sliko	361 <i>A</i>
Miran Hladnik	Mohorjanska pripovedna proza	389 <i>N</i>
Alenka Šivic-Dular	Sln. <i>nocój</i> in njegove vzporednice v slovanskih jezikih	415 <i>B</i>
Tone Pretnar	Lovi kakor da hoče oživetiti iz (O verzem v Gradiškovi <i>Zemljizemljizemlji</i>)	419 <i>A</i>
Jože Toporišič	Moderni slovenski knjižni jezik	436 <i>N</i>
Jože Munda	Louis Adamič pri »Glasu naroda«	462 <i>A</i>

OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

Marja Boršnik	Dopolnilo k Tavčarjevi korespondenci zadnje dobe	476
Jakob Rigler	Akcentuacijska zmeda v naših slovarjih	491
Marjan Dolgan	Matjaž Kmecl, <i>Rojstvo slovenskega romana</i>	503
Fedora Petronio	Praznik svečnica v slovanskih jezikih	507
Boris Paternu	Marja Boršnik (1906—1982)	512

CONTENTS

STUDIES

Tomo Korošec	Typology of Relations between the Newspaper Photograph and Its Caption	361
Miran Hladnik	Narrative Prose of the St. Hermagoras' Society	389
A. Šivic-Dular	Slovene <i>nocój</i> and Its Parallels in the Other Slavic Languages	415
Tone Pretnar	The Verse in Gradišnik's <i>Zemljazemljazemlja</i>	
Jože Toporišič	The Modern Slovene Standard Language	436
Jože Munda	Louis Adamic with the »Glas naroda«	462

REVIEWS — NOTES — REPORTS — MATERIALS

Marja Boršnik	Supplementations to Tavčar's Final-Period Correspondence	476
Jakob Rigler	Accentological Mess in Slovene Dictionaries	491
Marjan Dolgan	Matjaž Kmecl, <i>Rojstvo slovenskega romana (The Birth of Slovene Novel)</i>	503
Fedora Petronio	Candlemas in Slavic Languages	507
Boris Paternu	Marja Boršnik (1906—1982)	512

Uredniški odbor — Editorial Board: France Bernik, Tomo Korošec, Jože Koruza, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede — Editor in Chief for Literary Sciences), Jakob Rigler, Alenka Šivic-Dular, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec

Časopisni svet — Counsel of the Journal: Martin Ahlin, Marko Juvan, Emil Cesar, Drago Druškovič, Janez Dular, France Forstnerič, Peter Gregorc, Boris Paternu, Jože Šifrer (predsednik — President), Alenka Šivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zadravec

Odgovorni urednik — Editor: Franc Zadravec, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana

Tehnični urednik — Managing Editor: Miran Hladnik

Naročila sprejema in časopis odpošilja — Subscription and Distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 3. Za založbo Drago Simončič

Natisnila — Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana

UDK 808.65—095+77:07

Tomo Korošec

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana

BESEDILOSLOVNA TIPOLOGIJA RAZMERIJ MED ČASOPISNIM SPOROČILOM IN SLIKO

Med enotami dveh znamenjskih kategorij v časopisnem sporočanju, sliko in spremnim besedilom, so koreference. Razmerje med sliko in besedilom ter pogostnost tipov so različni.

There are coreferences between the photograph and its caption as two semiotic categories in journalistic reporting. The types of picture-caption relations and their frequency are varying.

V semiotiki se navadno dela s tremi vrstami razmerij, tj. razmerje znakov do resničnosti (pomen), razmerje znakov do drugih znakov (skladnja) in razmerje med uporabnikom in znaki (pragmatika). Besediloslovje, ki se ukvarja z besedilom kot sporočilom (enoto sporočanja), mora upoštevati vse tri vrste razmerij¹ v njihovem medsebojnem učinkovanju, pri čemer je še zmeraj največ pozornosti deležna jezikovna sfera (pomenoslovje in skladnja) sporočil, znotraj tega pa npr. upravičenost širjenja slovnice od stavka kot tradicionalno najvišje enote jezikovnega sistema na enoto, višjo od stavka, obstoj besedilnih pravil na ravni posameznega jezika ipd.²

Ne glede na nesporno dejstvo, da se prvine, ki delajo besedilo, da je to, kar je, nahajajo v eni od povedi in tudi prestopajo njihove meje ("čez piko"), pa jih odkrijemo in razumemo njihovo delovanje le s širšega vidika, z vidika besedila.

Tudi mnogi stilni pojavi postanejo razvidni v luči besediloslovja, kar je posebno uporabno pri stilistiki neumetnostnega sporočanja, npr. pri časopisni stilistiki. Stilni pojavi časopisnega (ali nasploh poročevalskega, publicističnega) stila dobijo veljavo v luči besediloslovja. Besediloslovje in časopisna stilistika zmeraj bolj stopata z roko v roki.

V tem pogledu je gotovo vredno posebne pozornosti razmerje, ki je pereče prav v publicistiki, tj. razmerje med nejezikovnim sporočilom in njegovimi prvini, med sliko (fotografijo) ter jezikovnim sporočilom.

¹ Novo je nezadovoljstvo s to tristranostjo. Saukkonen jo šteje za presplošno in uvaja štiri razmerja: perspektivo, funkcijo, situacijo in referenco (gl. P. Saukkonen. Text, text-typ a styl z hlediska sémiotického, Slovo a slovesnost XLIII, 1982, 2, 81—87, zlasti 82).

² Prim. o tem T. Korošec, Besediloslovna vprašanja slovenščine, XVII, seminar slovenskega jezika, literature in kulture (Zbornik predavanj), Ljubljana 1981, 173—186.

Koreference, ki nastopajo med tema dvema znakovnima kategorijama, so mnogostranske, domala neraziskane, svoj odraz pa imajo seveda v jeziku, v besedju in njegovi semantiki, delujoče pa so v pragmatičnem in komunikacijskem položaju.

Pričujoča razprava se ukvarja s temi koreferencami in ugotavlja tipe razmerij med sliko in besedilom v časopisu. Pri tem ima posebno povezovalno vlogo posebno besedje, predvsem pa kategorije časa, v slovenščini izražene s časovnimi glagolskimi oblikami.

1. Časopisna sporočila in časovne glagolske oblike

Da je raba določene časovne glagolske oblike lahko značilna za posamezno funkcijsko zvrst, je že znano. Toporišič³ npr. navaja, da je raba splošnega sedanjika značilna za predpise, zakone, znanstvene ali strokovne ugotovitve. V umetnostni zvrsti omenja rabo splošnega sedanjika v režiserskih opombah dramskega besedila, na splošno pa npr. napise pod slikami, v naslovih knjig ipd.

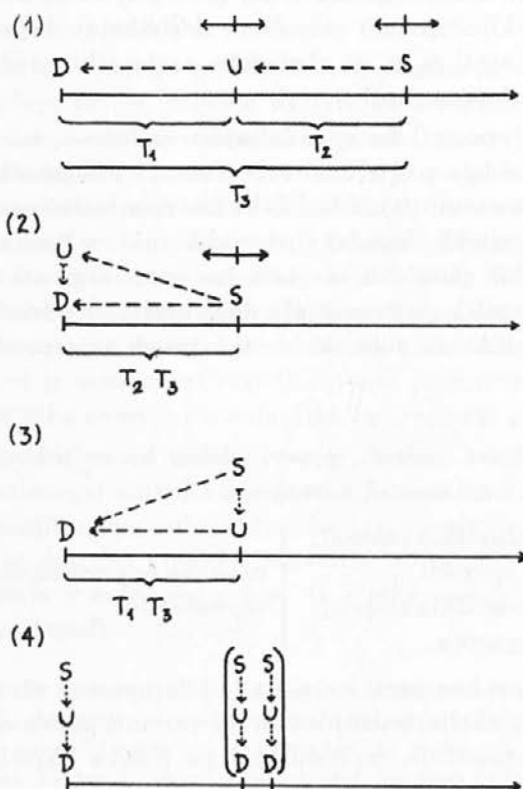
Postavlja se vprašanje, ali bi bilo mogoče tudi v okviru publicistične funkcijske zvrsti govoriti o rabi določene časovne glagolske oblike, značilni za časopisni stil. Že na prvi pogled se namreč ponuja sklepanje, da bo za časopisni stil značilna edino raba preteklika, pač zato, ker so časopisna sporočila predvsem take ubeseditve dogodkov, v katerih se kaže tisti časovni razmik med trenutkom dogodka in trenutkom ubeseditve, ki ga nujno izražamo s preteklikom. To je mogoče predpostaviti za vsako poročilo o preteklem dogodku, nikakor pa seveda ne za vsako časopisno sporočilo.

Treba je torej pogledati, ali je v tem mogoče najti tako rabo določene časovne glagolske oblike, ki bi jo lahko šteli za tipično časopisno, četudi to še ne bi pomenilo, da gre za stilno značilnost časopisnih sporočil.⁴ Seznanitev z dogodkom je bodisi neposredna ali posredna. Neposredna seznanitev je preprosto opazovanje dogodka, dogajanja (prisotnost pri dogodku); le-to samo delno stopa v okvir vprašanj, ki nas tu zanimajo. S stališča časovnosti je seveda važna predvsem tista seznanitev z dogodkom, ki jo posreduje ubeseditve, se pravi jezikovna dejavnost. Pri tem

³ J. Toporišič, Slovenska slovnica (dalje SS), Maribor 1976, 327—328.

⁴ V zvezi s tem je bila preverjena možnost, da določena časovna oblika deluje stilotvorno že s samo pogostnostjo, seveda ne zgolj z mehaničnim štetjem oblik, ker bi tako dobili le podatek o pogostnosti sedanjika, preteklika in prihodnjika. Pogostnost oblik se ne ujema s pogostnostjo absolutnih časov, tj. sedanjosti, preteklosti in prihodnosti, čeprav za določena časopisna sporočila lahko predvidevamo, da se pogostnost oblik ujema s pogostnostjo časov. Gl. o tem T. Korošec, Poglavlja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila (d disertacija), Ljubljana 1976, 165—210.

ločujem tri stopnje, ki si sledijo v časovnem poteku: dogodek (D), ubeseditvev (U) in sprejem (S). Sosledje ali sovpadanje teh stopenj je v glavnem štirih vrst. Imenujem jih variante prenosniških stopenj, dajo pa se prikazati grafično.

K temu je treba pristaviti dve opozorili.

Skice ponazarjajo v glavnem le eno od stalnih oblik sporočanja, tj. tisto, ki ima za izhodišče dogodek. Dogodek uporabljam tu terminologizirano, pomeni pa v preteklosti izvršeno dejanje ali v sedanjosti trajajoče dogajanje. Poleg najsplošnejše in v tem sklopu tudi najvažnejše oblike, tj. »stvarne besedne obnovitve kakega dogodka«,⁵ delno zajemajo tudi sprotno ubeseditvev dogodka (dogajanja). Te oblike torej same po sebi izključujejo obveščanje o dogajanju v prihodnosti, kar je v sklopu časopisnega sporočanja prav zaradi kategorij časovnosti nekaj drugega.

⁵ J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik 1, Maribor 1965, 223.

Dogodek že sam po sebi prav tako izključuje ubeseditev različnih stanj, s čimer se področje ubeseditev oži proti časopisnemu sporočanju, pri katerem srečamo ubeseditev stanj edino v obliki spremnih ubeseditev k slikovnim sporočilom.

Skice veljajo samo za primere, ko gre zgolj za *ubeseditev* dogodka (kar seveda tu vključuje tudi sporočilo *o dogodku*, tj. da je dogodek sploh bil, ko gre torej zgolj za to, da ubeseditev naslovniku »nadome/sti/ pričujočnost ob dogodku samem«.⁶

Važnost teh opozoril bo v nadaljnjem razložena, takoj pa je treba poudariti, da prideta pri analizi rabe časov v časopisnih sporočilih do izraza predvsem varinti (1) in (2). Tako izražata bodisi nastopanje objektivnih časov (pretekli dogodek: preteklik itd.); v premem govoru, tj. npr. v agencijskih poročilih, izražata čas spremnega stavka, v katerem se z uporabo glagolskega časa izraža doba uresničitve (realizacije) prvotne ubeseditve glede na dobo, ko se ta ubeseditev reproducira (ponovi, »citira«). Npr.:

Dogodek:

XY nekaj izjavi, sporoči, govori (doba, ko se uresniči /uresničuje/ prvotna ubeseditev: trenutek govorjenja)

1. varianta prenosniških stopenj:	}	doba, ko se prvotna ubeseditev reproducira
XY je izjavil, sporočil . . .		
2. varianta prenosniških stopenj:	}	reproducira
XY izjavlja, sporoča . . .		

Preteklik v prvi varianti kaže, da je bila prvotna ubeseditev realizirana pred reprodukcijo, sedanjik v drugi varianti pa, da se prvotna ubeseditev ravno uresničuje, reprodukcija pa poteka hkrati z njo, jo ponavlja.

Časopis je med prenosniki sporočil izrazil pisni prenosnik. Izrazitost se kaže v tem, da si v pretežni večini primerov sledijo v obveznem zaporedju dogodek — ubeseditev — sprejem, med njimi pa je večji ali manjši časovni razmik. Sam časovni razmik tu ni mišljen kot strogo izmerljiv čas, ta je povsem relativen in kot tak čisto tehnična zadeva (relativnost tega časovnega razmika je prikazana s puščicama $\leftarrow| \rightarrow$ nad simboloma). Bistveno pa je to, da gre tako na stopnji U kot na stopnji S za retrogradnost sporočanja (zaznamovano s črtkasto puščico, kar pomeni, da se pri ubeseditvi gleda na dogodek nazaj (vmes je T_1), prav tako pa je na stopnji S zadaj stopnja U (vmes je T_2). Na stopnji S, torej pri naslovniku,

⁶ Prav tam.

obstaja po splošnem védenju zavest o tem, da je stopnja U sledila stopnji D in da je stopnja S sledila stopnji U, s tem pa tudi splošna zavest o nujnem, v realnosti potrjenem razmiku D — S, tj. o razmiku T_3 . Ta, na videz nepomembna ugotovitev izraža:

1. zahtevo, da je v točki U mogoče izraziti točko D samo s preteklikom; 2. pričakovanje preteklika v točki S.

Točka S sicer ne sodeluje pri ubeseditvi, vendar je v skici potrebna zato, ker vključuje zavest, védenje naslovnika o razmikih T_1 , T_2 in T_3 in njegovo zahtevo, izraženo v drugem opozorilu, tj. zgolj nadomeščanje pričujočnosti ob dogodku samem. S to zavestjo pa je izločena možnost rabe sedanjika namesto preteklika; točka S torej nadzira nevtralnno rabo časov (vloga točke S je razvidna tudi iz ostalih treh skic, izrazitejša pa je v skici /2/). Skica (1) bi namreč z zaporednostjo D — U — S ter z retrogradnim načelom sporočanja prav lahko veljala za sporočilo o dogodku v kakšni umetnostni zvrsti, kjer bi šlo za umetniško ubeseditev dogodka, pri kateri je med vsemi razpoložljivimi jezikovnimi sredstvi mogoča tudi stilna raba časov, npr. sedanjika za izražanje preteklih dejanj.

Zaradi vloge, ki jo ima točka S, pa je iz skice izločena raba historičnega (dramatičnega) sedanjika za izražanje razmika T_1 , enako pa tudi druge rabe sedanjika, npr. raba sedanjika »za posedanjenje toka zavesti junakov«,⁷ ko se dogodki vrstijo v »zavesti«, ali pa se pretekli dogodki fiktivno prenašajo v sedanjost s tem, da z rabo različnih časov spremljamo zaporedje dogodkov, kot npr.:

Približno isti čas za zmeraj zaspi Rozalija. Povodni mož jo potegne s plesišča pod kostanji v Ljubljano in odpleše z njo v vrtoglavih krogih v Črno morje. Ampak to se bo razvedelo šele pozno dopoldne, ko se bo pri njej oglasila Matilda, da ji skuha kavico in omete prah. Izidor bo tako doživel še en pogreb. Obenem bo podedoval stanovanje, kar ne bo čisto preprosto v tistem gadjem gnezdu, in ostanek denarja, ki ga je babica dobila za druge dele nekdanje krtačarske hiše. Ampak za zdaj tega še ne ve — ravnokar se je vrnil domov.⁸

Varianta (2) ponazarja sprotno ubeseditev (shranjenje) dogajanja, kar pomeni, da odpade razmik T_1 . Zaradi tega in zaradi že opisane vloge stopnje S se pričakuje raba sedanjika. V časopisu je sedanjost izražena s pomočjo prislovov (*danes*) in ustreznih sedanjiških oblik, predvsem pa z lastnimi sredstvi, npr. z avtomatizmi, ki sedanjost (istodobnost) posebej poudarjajo (ko to poročamo, seja še traja).

⁷ J. Toporišič, SS, 329.

⁸ B. Zupančič, Potres, Ljubljana 1971, 255.

V variantah (1) in (2) je tako teoretično prikazana nevtralna raba časov: v varianti (1) preteklika, v varianti (2) pa pravega sedanjika. Glede na vrsto sporočila (žanr) sta obe rabi časa obvezni in značilni.

Varianta (2) nakazuje še nekatera druga vprašanja izven časopisnega sporočanja, npr. rabo sedanjika oz. preteklika v zapisniku kot ubeseditvi, ki nastane v (relativno) istem času z dogodkom.

Varianti (1) in (2) sta izraziti pisni varianti prenosniških stopenj. Varianta (3) zajema bodisi pisane bodisi govorne prenosnike, varianta (4) pa je izključno govorna. Z njima se tu ne bom posebej ukvarjal. Omenim naj le, da varianta (3) zajema npr. elektronski prenos teleprinterskega poročila na svetleče črke nad redakcijskimi hišami v večjih mestih. To možnost lahko izkorišča tudi varianta (4), ki zajema predvsem radijski in delno televizijski prenos reportaže, športnega dogajanja ipd.

1.1 Časovne glagolske oblike in razmerja med sliko in ubeseditvijo v časopisnem sporočanju

Varianti prenosniških stopenj (1) in (2) določata rabo preteklika oz. sedanjika v samostojnih časopisnih sporočilih, varianta (2) pa v bistvu zajema tudi posebno, za časopis značilno razmerje med dogodkom in sporočilom, dodanim k fotografiji kot slikovnemu gradivu časopisa. Fotografski posnetek je prvotna shranitev dogodka. Razmik T_1 je odpravljen, ker je shranitev izvršena hkrati z dogodkom (na skici bi se morali točki D in U torej čisto prekrivati). Čeprav je slika shranila dogodek popolnoma verno (in je torej naslovniku nadomestila pričujočnost ob dogodku samem), pa kot sredstvo za informiranje o dogodku v časopisu ne zadošča.

Vzemimo primer: slika prikazuje dva moška, ki se rokujeta. Na njej vidimo še druge podrobnosti. Eden drži v roki listino, v ozadju so ljudje s pred seboj razmaknjenimi rokami in dlanmi obrnjenimi navznoter. Tam je govorniški pult, mikrofoni, zastava, okrasne rastline, del grba. Nekdo je obrnjen malo vstran.

Iz izkustva vemo, da slika prikazuje slovesnost v dvorani, mikrofoni nam povedo, da gre za večji prostor itd., ljudje očitno ploskajo, moža si nista sovražna, ker se gledata z nasmeškom. Ne moremo pa vedeti, ali je mož na levi listino sprejel od moža na desni ali je bilo obratno, ne vemo, kaj listina pomeni, zakaj jo mož drži v roki, predvsem pa, moža nam nista znana (tu seveda izpustimo možnost, da ju določeno število naslovnikov pozna od prej).

Slika je torej dogodek verno shranila (tudi to pač vemo iz izkustva), a to, kar na njej lahko razberemo, je ne samo odvisno od stopnje razgle-

danosti vsakega posameznika (npr. da okrasne rastline v prostoru pod zastavo pomenijo kako slovesnost), ampak je v večini primerov za informacijo sploh nepomembno. Vidimo dogodek, ne poznamo pa vsebine. Sama slika je torej kot informacija v časopisu brez prave vrednosti, ker je nepopolna. Pričakovana popolnost je dosežena šele s spremnim sporočilom, pojasnilom o vsebini, pomenu slike. Pojasnilo pa je v bistvu ubeseditev istega dogodka, le da zelo skrčena, omejena na najbistvenejše, prav na to, česar iz slike nismo razbrali s svojim izkustvom: *Dr. B. P. (na levi) izroča priznanje F. Ž.* Zdaj se zastavlja naslednje vprašanje: če je zgornje sporočilo ubeseditev dogodka, če kot pisana ubeseditev ni mogla nastati v trenutku dogodka, temveč le (relativno) pozneje, ali ta ubeseditev ne sodi v varianto (1), kjer je med D—U razmik T_1 , zaradi česar se v točki S pričakuje raba preteklika. Če si sporočilo *Dr. B. P. (na levi) izroča priznanje F. Ž.* zamislimo kot samostojno sporočilo brez slike, h kateri je dodano, je njegova informativna vrednost skoraj enaka nič ali pa je celotno sporočilo sploh nesmiselno.

Mogoč je sicer ugovor, da je to tako zaradi enega samega elementa v tem sporočilu, tj. tistega »na levi« (imenujem ga »prosta vezalka«), da torej brez slike izgublja svoj smisel samo vezalka »na levi«. Toda če to vezalko odmislimo, ker v resnici ni zmeraj nujna, in vzamemo samo sporočilo *Dr. B. P. izroča priznanje F. Ž.*, dobimo s sedanjiško glagolsko obliko v tem sporočilu zgolj informacijo o brezčasovnosti neke dejavnosti. Pomen glagola *izročati* pa ni tak, da bi sporočilo s sedanjiško obliko tega glagola imelo zadostno informativno vrednost, že če ga primerjamo s sporočilom, ki ga prav tako preberemo kot samostojen napis na hišnem zidu, npr.: *Peter ljubi Mojco*. Nesamostojnost slikovnega in besednega sporočila oz. njuno tesno povezanost lahko preizkusimo s primerom. Osnovna predpostavka pri tem je, da slika sporoča o *dogodku* oz. *doga-janju* in da spremno sporočilo predstavlja ubeseditev *istega* dogodka (so namreč tudi druge možnosti).

Najprej predvidimo možnost, da popolnost slikovnega in besednega sporočila v celoti prevzame slika. To pomeni, da mora poleg že navedenega prikaza dogodka o dveh moških, rokovanju, listini, o prisotnih, o zastavah, okrasnih rastlinah, govorniškemu pultu z mikrofoni itd. sama slika sporočiti tudi to, kar v zaključnem sporočilu (povedi) pove ubeseditev.

Tehnična rešitev bi bila, da bi o identiteti moških informiral priimek kar čez figuro na sliki ali na primernem praznem prostoru na sliki, od koder bi bila na ustrezno osebo usmerjena puščica (katere smisel ubese-

dujemo s »to je«): dr. B. Petkovski; F. Žerdin.⁹ Na listino v roki leve osebe bi opozarjal napis »priznanje«, na primernem prostoru bi bil napis »proslava ob podelitvi« itd. Podobne možnosti izrablja karikatura, katere uspešnost je odvisna od tega, da čim več informacij izrazi z risbo. Rezultat so karikature »brez besed« ali karikature, katerih spremno sporočilo ni ubeseditev i s t e g a dogodka, ampak je samostojno (satirično) sporočilo. Seveda karikatura izrablja mnoge druge možnosti, ki jih fotografski posnetek ne more, npr. splošno znane in razumljene simbole, ki nadomeščajo napise: črni narokavniki 'uradnik, birokrat'; navzkriž prilepljena obliža na obrazu 'nezgoda'; žarnica v krožcu nad glavo osebe 'ideja, rešeno vprašanje, spomnil se je'; ipd. Podobne ustaljene slikovne simbole najdemo pri stripu, ki razpolaga z ustaljenimi načini za prikazovanje samogovora (misli), dvogovora oseb in avtorskega besedila.

Očitno je, da tako legendiranje fotografskih posnetkov, ki želijo v obliki časopisnih slik imeti informativno vrednost, ni mogoče iz čisto tehničnih, a tudi drugih, npr. estetskih razlogov. Nasprotna možnost, tj. da popolnost slikovnega in besednega sporočila v celoti prevzame ubeseditev, je na splošno seveda uresničljiva, a prav tako zaradi tehničnih razlogov ne pride v poštev za časopisno sporočanje. Slika v časopisu ni samo tisti del potiskanega papirja, ki časopis kot predmet, izdelek naredi živahnejši in pestrejši, ampak svojo informativno funkcijo dopolnjuje z dokumentiranjem dogodkov, tj. nadomešča zelo obširne opise, za katere v časopisju preprosto ni dovolj prostora. Ubeseditev slikovnega dela sporočila o dogodku, ki smo ga vzeli za primer, bi, če bi hoteli dosledno izpolniti zahtevo o samostojnosti sporočila tako kot prej pri sliki, morala vsebovati opis obrazov obeh oseb, prisotnih itd. (opis slike v umetnostnozgodovinski razpravi), s tem pa bi časopisno sporočilo izgubilo eno izmed svojih važnih značilnosti, tj. omejevanje na bistveno ter iz tega izhajajočo kratkost in zgoščenost.

Primerica bi nas lahko navajala k trditvi, da časopisna slika, katere namen je informirati o dogodku, ne more obstajati brez spremne ubeseditve, ta pa (če se nanaša na isti dogodek kot slika) nujno vsebuje take znake, ki jo delajo odvisno od slike.

Hiter pregled pokaže, da velja ta trditev za dobršen del slikovnih in besednih sporočil v časopisu. Pri takem pregledu pa tudi brž ugotovimo, da so sporočila, ki jih z njihovih mest pod slikami zlahka prestavimo drugam kot samostojne novice, ne da bi pri takó osamosvojenih

⁹ Nastopajo podobne možnosti, ko vlogo puščice opravlja stalna (spremna) vezalka, ki ji sledi enodelni neglagolski stavek (gl. o tem dalje).

en sam jezikovni znak kazal na to, da spadajo k sliki. Za te novice zgornja trditev o nujni medsebojni odvisnosti slikovnega in besednega sporočila ne more veljati. Treba je torej poiskati še: 1. element, ki bi zgornjo trditev omejeval, da ne bo veljala za vsa razmerja med slikovnim in besednim sporočilom, nato pa razmerja izraziti tako, 2. da bodo vključevala tudi tista sporočila s slikami, ki se dajo zlahka osamosvojiti v novice.

V ta namen pritegnimo k že znanemu še en primer:

A

1. Dogodek:

V mestu je nastal požar.

2. O dogodku informira

a) slika, ki prikazuje goreče poslopje, v ospredju je oseba, ki jo razpoznamo za gasilca, ker najbrž drži v rokah brizgalno cev (slika bi lahko prikazovala vojaka, ki »strelja« s plamenometom);

b) besedilo, ki ima naslov: *Pogorelo skladišče sredi Ljubljane*, začenja pa se z besedami: *V hudem požaru*, ki je izbruhnil nočoj . . .; (podčrtal T. K.) sledijo še podatki o kraju požara, o škodi, ki je nastala, o gašenju ter o zaenkrat še neznanem vzroku.

B

1. Dogodek:

Bilo je zasedanje ob dnevu samoupravljalcev.

2. O dogodku informira

a) obsežno poročilo, ki govori o tem, kdo je zasedanje odprl, kdo je zasedanju prisostvoval, kdo je imel uvodni referat, kaj je bilo v uvodnem referatu rečeno; dalje: po referatu je bila slovesnost, na kateri so delovnim organizacijam podelili listine Združenja klubov samoupravljalcev; o pomenu tega priznanja je govoril XY, poslali so pozdravno pismo, navaja, da se bo delo nadaljevalo, govori o sprejemu, prirejenem na čast tega dogodka, kdo je sprejem priredil, za koga je bil sprejem;

b) o enem dogodku na tem zasedanju informira slika. Ta prikazuje moška, ki se rokujeta itd. (gl. opis slike na str. 366);

c) spremna ubeseditev pod sliko: Dr. B. P. izroča priznanje F. Ž.

Način, kako pri sprejemanju slikovnega in besednega sporočila vzpostavimo med njima povezavo (ugotovimo razmerje) in kako se pri preverjanju tega razmerja prepričamo o trdni ali šibki povezanosti obeh sporočil, je preprost.

Sama konvencija, da besedno sporočilo mora spadati k sliki zato, ker se nahaja tesno pod njim (prostorsko je to večinoma rešeno tako, da sta združeni z grafičnimi sredstvi, npr. v skupnem okvirju), je sicer

važna, vendar brez jezikovnih znamenj odpove. O tem se prepričamo, če bi k sliki iz primera B pristavili sporočilo iz primera A, pri čemer bi kombinacija dala dezinformacijo.¹⁰ Rokovanja dveh moških preprosto ne bi spravili v zvezo z jezikovnimi znamenji sporočila A, tj. besedami *pogoreti*, *požar*, *skladišče*, *gasilci* itd. V primeru A pa *ogenj*, ki ga prikazuje slika, po izkustvu lahko povežemo z besedo *pogorelo* v naslovu in besedo *požar* v začetku besedila. Zveza je torej vzpostavljena, vprašanje pa je, ali jezikovni znamenji (*pogoreti*, *požar*) zadoščata, da bi bilo besedno sporočilo vezano nujno prav na to slikovno sporočilo. Da se *ogenj* v slikovnem in *požar* v besednem sporočilu ujemata, preprosto »verjamemo« po konvenciji; ni namreč nobenega drugega jezikovnega znamenja (razen tega, da se sporočili nahajata skupaj, združeni grafično), po katerem bi se besedi *pogoreti*, *požar* nanašali na konkretni, prav ta ogenj s slike, ali celo, da je ta *ogenj* resnično *požar*, o katerem govori konkretno, prav to sporočilo, ni pa npr. vojakovo »streljanje« s plamenometom. (Tu nam gre samo za jezikovna znamenja, ki besedno sporočilo vežejo s slikovnim, zato ni pomembno, da lahko tudi kljub jezikovnim znamenjem — vezalkam, sedanjiku — slika prikazuje neki drug požar ali pa sta moška podpisala važen dogovor in slika prikazuje, kako se po podpisu rokujeta. Avtentičnost slike ni jezikovna zadeva.) Če zdaj ponovimo postopek kot v izhodiščnem primeru (str. 367) in si sporočilo

¹⁰ To se je dejansko zgodilo v Ljubljanskem dnevniku. Na prvi strani (27. maj 1978) sta dve sliki. Ena prikazuje dva moža, sedeča v klopi v ospredju, zadaj, prav tako v klopih, drugi moški in ženske, očitno udeleženci zasedanja. Spremno besedilo pod sliko se glasi:

»Ivanu Mačku izročili odlikovanje

Ljubljana, 27. — V vili Podrožnik v Ljubljani je bila včeraj slovesnost ob izročitvi Reda jugoslovanske zvezde z lento tovarišu Ivanu Mačku-Matiji, s katerem ga je odlikoval predsednik republike tovariš Tito ob njegovi 70-letnici in za dolgo revolucionarno delo, za izredne zasluge pri graditvi Jugoslavije, za razvijanje in krepitev zavesti občanov v boju za svobodo in neodvisnost naše domovine in za pomemben prispevek k jugoslovanski politiki miru in prijateljskega sodelovanja z drugimi državami. V navzočnosti tovarišev Edvarda in Pepce Kardelj, Sergeja Kraigherja, Lidije Sentjure, Milana Kučana, Mitje Ribičiča, Janeza Vipotnika, Mihe Marinka, Franca Leskoška-Luke, Marjana Orožna in številnih drugih uglednih revolucionarjev in družbenopolitičnih delavcev mu je odlikovanje izročil France Popit.

Druga slika pa prikazuje skupino ljudi, stoječih v večjem prostoru, v ospredju sta dva moža, na skrajni levi pa eden drži v rokah papir, očitno nekaj bere, nasproti pa mu stoji drugi, s pred seboj sklenjenimi rokami. Spremno besedilo pod sliko pa se glasi:

»Ljubljana, 27. — Predsednik sveta Zveze sindikatov Jugoslavije Mika Spiljak na konferenci Zveze sindikatov Slovenije: Nova organiziranost zagotavlja večjo elastičnost celotne sindikalne organizacije in njenih delovnih metod in ponuja več akcijskega povezovanja. Na sliki: Mika Spiljak in Janez Barborič med včerajšnjo sejo. Poročilo tem objavljamo na 2. strani. Foto: M. Ciglič.«

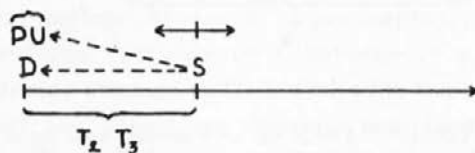
Okoliščina, da sta bili sliki z besediloma na isti strani časopisa, dezinformacijo seveda pomaga odpraviti.

z naslovom *Pogorelo skladišče sredi Ljubljane* zamislimo kot samostojno poročilo brez slike, vidimo, da besedni znamenji *pogoreti*, *požar*, ki sta nam sicer pomagali pri vzpostavitvi razmerja med slikovnim in besednim sporočilom, ne potrebujeta nujno slikovne dopolnitve, da je torej sporočilo samostojna novica, ki jo, a ne nujno, spremlja slika. To se ne spremeni, če vsebuje novica samo tiste podatke, ki ji zagotavljajo najmanjšo izčrpnost, ali pa je z vrsto drugih podatkov razširjena v večje poročilo. Sporočilo iz primera A lahko štejemo za samostojno novico, sliko pa za njegovo dopolnilno sporočilo — ilustracijo.

Drugače je v primeru B, kjer imamo o dogodku obsežno poročilo, ki je ne glede na število podatkov enako novici iz primera A, različno je samo mesto, kjer so ti podatki postavljeni (kar je tehnična zadeva). Slika A pa ni sporočilo o celokupnosti dogodka, ampak samo o nekem njegovem delu, in na ta del se nanaša tudi spremna ubeseditev. To pa pomeni, da ne samo besedno, ampak tudi besedno in slikovno sporočilo primera B skupaj ne moreta stati samostojno, ker sta vezana na širše poročilo o dogodku.

Besedno sporočilo našega izhodiščnega primera je torej kot spremna ubeseditev odvisno od slikovnega, skupaj pa sta odvisni od širšega samostojnega poročila, katerega del sta. Šele zdaj je nepopolna formulacija iz odstavka na str. 368 spodaj dopolnjena tako, da na njej zasnovana trditev o rabi določenega jezikovnega znamenja ne bo zajemala vseh razmerij med slikovnim in besednim sporočilom: Sporočilo *Dr. B. P. (na levi) izročča priznanje F. Ž.* ima kot celota svojo popolno informativno vrednost edino kot sestavni del informacije, ki jo daje slika, pri čemer se slikovno in besedno sporočilo medsebojno dopolnjujeta v tesni, nerazdružljivi povezanosti, pogojeni z odvisnostjo od širšega poročila.

Varianto (2) torej delno dopolnimo:

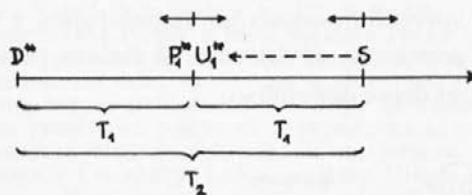
Kot se bo pokazalo, je za obliko ubeseditve nepomembno, da je posnetek P nastal v istem trenutku z dogodkom, da torej ni razmika T_1 , važno pa je, da je dogodek D prenesen prek slike v točko S kot shranjeni dogodek, kot sedanost, ubeseditev pa to sedanost zajame tako, da dogodek ponovi *s slike*:

Ta slika prikazuje, kako
 Na tej sliki se vidi, kako
 Gledam, vidim, kako

} Dr. B. P. izročja priznanje F. Ž.

Prvi del ponovitve se kot sam od sebe razumljiv po konvenciji večinoma izpušča, namesto njega pa se vključujejo istopomenske, a krajše proste kazalke (ki imajo še druge prednosti): »na sliki«; »na levi«; »na sliki levo« ipd.¹¹ V tej ponovitvi je sedanost mogoče ubesediti edino s *sedanjikom*, ki je po definiciji tu *pravi sedanjik*. Element definicije *čas govorjenja* lahko brez težav prenesemo na naš primer, le pojem »slika« je treba zamenjati z »gledam«, in že imamo trenutek govorjenja: »gledam, kako dr. B. P. izročja priznanje F. Ž.«¹²

S tem je analiza razmerja med slikovno in besedno shranitvijo dogodka povsem prenesena na točko S. Ta vključuje naslovnikovo vedenje o razmiku T_2 in T_3 in seveda zavest o odsotnosti razmika T_1 , ki pa je zdaj nepomemben. Slikovno-besedno sporočilo sprejema na točki S kot sedanost, ubesedeno s sedanjikom. To se da preveriti z zamišljeno okoliščino, da naš dogodek ne bi bil shranjen s pomočjo filmskega posnetka, ampak bi bil po spominu natančno narisano. To pomeni, da lahko risanje dogodka D v tem primeru enačimo z ubeseditvijo in gre za razmerje, ki ga prikazuje varianta (1), le da shranitev ni besedna; ponazorimo jo s $P_1 U_1$. Razlika pa je tudi v tem, da med D in $P_1 U_1$ kljub razmiku T_1 odpade retrogradno načelo sporočanja, zato moramo istovetnost med D in $P_1 U_1$ posebej označiti: $D^* - P_1^* U_1^*$. Tako dobimo kombinacijo variante (1) in dopolnjene variante (2):

¹¹ Možnost, da je pod sliko dekleta takale spremna ubeseditvev, so v časopisu razmeroma redke:

DANIELLE BATISSE-CRAVENNE — Poročali smo že o doslej najbolj ne- navadni ugrabitvi francoskega boeinga na progi Pariz—Nica: ugrabitelj je bila ženska na tej sliki. Včeraj pa je v bolnišnici podlegla ranam, ki jih je dobila v spopadu s policijo.

¹² Po Toporišiču (SS 328) so napisi pod slikami ubesedeni s splošnim sedan- njikom, vendar se tu zamenjuje *splošnost* dejstva, da je tak napis bil včeraj in da bo tudi jutri, kar je splošnost (pravzaprav brezčasovnost) *pojavnost* napisa, ne pa splošnost časa, ki ga napis izraža. Časopisna slika (Toporišič sicer ne govori o časopisni sliki) prenaša pretekli dogodek v pravo sedanost (v trenutek sprejemanja), ne pa v splošno sedanost. To se nadzira v točki S.

V obeh dopolnjenih variantah se na točki S pričakuje ubeseditve v sedanjiku, čeprav je zaporedje stopenj isto kot v varianti (1), namreč: v trenutku sprejema S je dogodek D* realno že preteklost in bi se brez slike ubesedil z: *dr. B. P. je izročil priznanje F. Ž.*

Kot je bilo prikazano, so take ubeseditve kot spremna sporočila k slikam mogoče, vendar prav zaradi rabe preteklika niso več tesno povezane s slikovnim sporočilom, ampak lahko predstavljajo povsem samostojno besedno sporočilo (novico) ali pa so nekako citirani del širšega samostojnega sporočila (spadajo dejansko v varianto (1), v razpredelnici v prilogi pa so zajeta v tipih 1 in 1 a).¹³

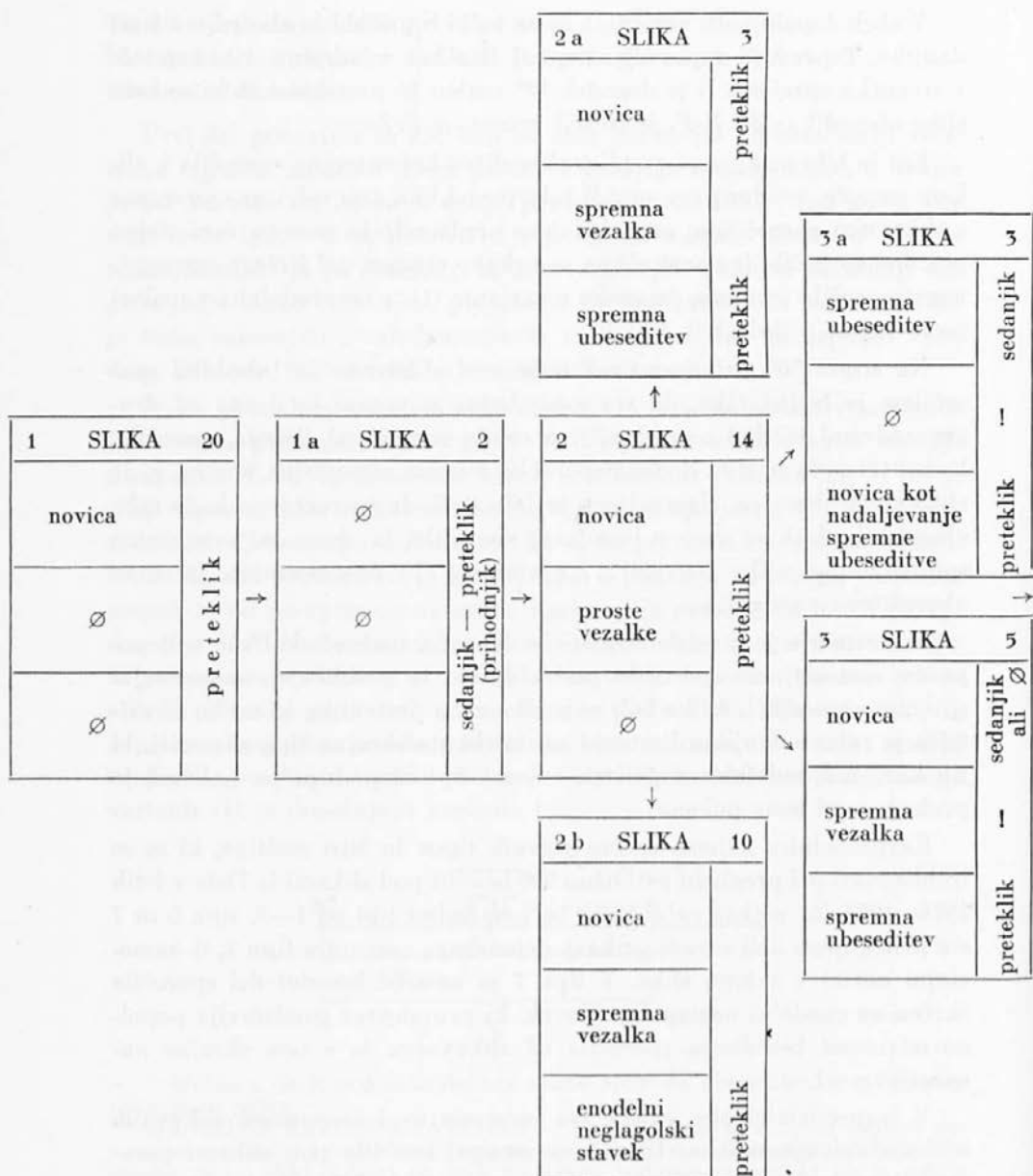
Na strani 369 prikazano razmerje med slikovnim in besednim sporočilom je bodisi tako, da sta medsebojno povezani in drugo od drugega odvisni ter kot nerazdružljiva celota odvisni od širšega sporočila, bodisi tako, da je sliki dodano sporočilo povsem samostojna novica, ki jo slika samo ilustrira. Ugotovljeno je bilo tudi, da to razmerje kaže raba glagolskih oblik za čase v besednem sporočilu, in sicer: (a) samostojno sporočilo pod sliko (novica) ... preteklik; (b) nesamostojna spremna ubeseditve ... sedanjik.

To razmerje je mogoče izraziti še drugače, namreč: kolikor bolj popušča samostojnost sporočila pod sliko in se približuje nesamostojni spremni ubeseditvi, toliko bolj se umika raba preteklika in toliko izrazi-tejša je raba sedanjika. Postavki (a) in (b) sta skrajna tipa razmerij, ki jih kaže razpredelnica v prilogi, vmesni tipi in podtipi pa nakazujejo prehode med tema poloma.

Razpredelnica zajema sedem glavnih tipov in štiri podtype, ki so se izoblikovali pri pregledu približno 500 besedil pod slikami iz Dela v letih 1974—1975. Za prikaz rabe časov so pomembni tipi od 1—5, tipa 6 in 7 sta pritegnjena bolj zaradi prikaza dejanskega nasprotja tipu 1, tj. samostojni novici v sklopu slike. V tipu 7 je namreč besedni del sporočila skrčen na enodelni neglagolski stavek, ki pravzaprav predstavlja popolno odvisnost besednega sporočila od slikovnega in s tem skrajno nasprotje tipu 1.

V razpredelnici niso zajeta vsa razmerja med časopisnim slikovnim in besednim sporočilom. Izpuščena so npr. besedila pod slikami posameznih oseb ali samostojna sporočila z rabo prihodnjika kot samostojne novice (naznanila) o kulturnih dogodkih. Prva ne pridejo v poštev za prikaz rabe časov, ker ne izhajajo iz dogodka, razmerje med sliko in

¹³ Lahko pa tudi kot spremna besedila k slikam nastopajo v posebnem tipu slikovnih reportaž, kjer zaporedje slik ponazarja glavne točke kakega dogajanja.

TIPI RAZMERIJ MED ČASOPISNIM SLIKOVNIM IN BESEDNIM SPOROČILOM

spremnim besedilom pa je pri teh mogoče šteti za drugostopenjsko: slika (portret) in besedilo (citat) sta kot celota odvisna ne le drug od drugega, ampak hkrati še od večjega sporočila. Odvisnost je tale: slika (portret) je informacija o osebi, katere misli so zajete v širšem sporočilu, besedilo pod portretom pa je krajši, bistveno misel zajemajoči citat tega avtorjevega sporočila, lahko pa je tudi uredniška priredba bistvene misli. Ta citat se z mnogimi podrobnostmi približuje časopisnim naslovom in bi bila zanj potrebna posebna analiza. Raba časa v tem citatu ni v nobeni zvezi s sliko, možne pa so vse tri časovne glagolske oblike, najpogostejši pa je sedanjik z modalnostjo. Samostojne novice pod slikami kot naznana o prihodnjem dogodku pa z rabo prihodnjika izstopajo iz okvira te tipologije.

1.2 Vloga posebnih besednih sredstev v razmerju med časovnimi glagolskimi oblikami in ubeseditvijo.

V razmerjih med slikovnim in besednim sporočilom, natančneje, v vmesnih tipih, igrajo važno vlogo posebne besedne enote, katerih skupna značilnost je, da: 1. besedno sporočilo bolj ali manj trdno vežejo na slikovno sporočilo; 2. sicer sodelujejo pri oblikovanju besednega sporočila (tvorijo različne vmesne tipe razmerij), ne vplivajo pa na rabo časa.

Te, za sporočila pod slikami značilne posebne besedne enote so prislovi, različne predložne (navadno predložno-prislovne) zveze, pa tudi pridevniške besede (kazalni zaimki). V časopisnem sporočanju nastopajo samo v tem okolju, sicer pa so mogoče tudi kot režiserske opombe v dramskih besedilih. Tam imajo sicer enake ali podobne oblike, vendar drugačno vlogo.

To so:

1. *Proste vezalke*: (*levo*), (*desno*), (*na sliki*), (*na sliki zgoraj*), (*od leve proti desni*), (*spodaj*). V besedno sporočilo so brez skladske povezanosti vložene za podatki, katere s tem položajem vežejo na slikovni del sporočila.

2. *Spremna vezalka*. Najpogostejša spremna vezalka je *Na sliki*. Njena vloga je podobna vlogi spremnih besed (spremnega besedila) pri navajanju premege govora. Ima ustaljeno mesto. Signalizira konec samostojnega sporočila (novice) in začetek spremne ubeseditve, torej praviloma napoveduje večjo odvisnost besednega sporočila od slikovnega. Napoveduje samo tako spremno ubeseditvev, ki sledi samostojnemu sporočilu pod sliko, kar pomeni, da ne more stati na neposrednem začetku besednega sporočila. V takem primeru se po konvenciji izpušča (minus-vezalka).

3. *Kazalne vezalke: to je ...; tak je; takšen je bil videti ...; tako je bilo ...* Tip, v katerem nastopajo kazalne vezalke, samo dopolnjuje preglednico tipov razmerij, sicer pa izstopa iz prikaza rabe časov v tovrstnih ubeseditvah, in sicer zato, ker kazalne vezalke stojijo na začetku tistih spremnih ubeseditvev, ki se nanašajo predvsem na *stanje*, ne pa na dogodek, prikazan v slikovnem sporočilu. Zaradi tega jih ne zajema nobena od variant prenosniških stopenj (prim. opozorilo na str. 364).

Pridevniškost kazalnih vezalk je odvisna od samostalnikov kot nosilnih besed spremne ubeseditve, samostalniki pa v veliki večini primerov ubesedujejo stanje (to je *kolona avtomobilov*; takšen je bil videti *kopček tihotapca*; tako je bilo *razdejanje*).

Za spremno ubeseditvev dogodka so kazalne vezalke neprimerne, ker ubeseditvev podaljšujejo ali jo z glagolniki tudi zapletajo, npr.: Tak je bil prizor, ko dr. B. P. izroča priznanje F. Ž. — Tako je bilo izročanje priznanja dr. B. Petkovskega F. Žerdinu.

Kazalne vezalke se skladenjsko vežejo s spremno ubeseditvijo v samostalniško povedkovo določilo, toda časovnost, ki jo daje vez s svojimi oblikami (mogoč je tudi prihodnjik, npr.: tako *bo* novo naselje, ki ga prikazuje maketa) se v resnici ne nanaša na slikovno sporočilo. Zato se kazalne vezalke lahko izpuščajo, preostalo besedilo pa kot bivše samostalniško povedkovo določilo postane enodelni neglagolski stavek, s tem pa je tudi dosežena najvišja stopnja odvisnosti spremne ubeseditve od slikovnega sporočila. Enodelni neglagolski stavki namreč po definiciji sami po sebi ne vsebujejo popolne informacije, ampak jo dajejo skupaj s situacijo, kontekstom;¹⁴ le-ta pa je tukaj slika, ki seveda vključuje odvisnost od širšega samostojnega sporočila.

2. Tipi razmerij med časopisnim slikovnim in besednim sporočilom.

Tip 1

Slika prikazuje goreča poslopja, v ospredju postava, v kateri je mogoče razpoznati gasilca z brizgalno cevjo v roki.

Pogorelo skladišče sredi Ljubljane

LJUBLJANA, 21. nov. — V hudem požaru, ki je izbruhnil nocoj ob 20.45 v Linhartovi ulici v skladišča preurejenih lesenih barakah bivšega Tesarja, je nastalo škode — po izjavah šefa skladišča — za okoli 2,5 milijona dinarjev. Z ognjem se je spoprijelo okoli 150 gasilcev, pripadniki JLA in milice. Vzroki in začetna lokacija požara sta za zdaj še neznana.

Foto: E. Šelhaus

¹⁴ Prim. o tem: A. Jedlička, V Formánková, M. Rejmánková, *Základy české stylistiky*, Praha 1970, 103.

Samostojnost tega sporočila je bila že prikazana. K temu prispeva tudi značilna inverzija podatkov: *v hudem požaru . . .*, ki samostojnost samo še utrjuje. Pri tem sporočilu bi pravo povezavo s sliko dosegli, če bi za besedo *požar* ali pred zadnji stavek vložili prosto vezalko, npr.: (na sliki). To bi že bil tip 2.

So sporočila pod slikami, za katera kljub njihovi samostojnosti čutimo, da so sestavni del slikovnega ali kakega drugega sporočila. Vendar na to ne opozarjajo jezikovna sredstva, ampak konvencija, po kateri v takih sporočilih pričakujemo več podatkov. Primer:

Slika prikazuje množico na ulici.
Volitve v Grčiji

ATENE, 17. nov. — Po sedmih letih vojaške diktature je bila udeležba na volitvah izredno velika.

Telefoto: UPI

V sporočilu ni nobenega jezikovnega znaka, ki bi nakazoval pripadnost sporočila sliki. Sporočilo povezuje s sliko predvsem majhno število podatkov, sicer pa je v sebi (tudi skladenjsko) zaključeno in moramo dopustiti vsaj teoretično možnost, da bi na določenem mestu (v ustrezni rubriki, npr. Telegrami) stalo tudi kot samostojna novica.

Rahlo povezanost med slikovnim in samostojnim besednim sporočilom je mogoče opaziti v razmeroma številni skupini primerov:

Slika prikazuje oglasnim deskam podobne monitorje s številkami, v ospredju ljudje, sedeči pred pulti.

Zlata intervencija

PARIZ, 4. dec. — Oglasne table na pariški borzi so brž reagirale, ko je prišla novica, da bodo ZDA 6. januarja 1975 na javni dražbi prodale dva milijona unč oziroma 56,7 tone zlata. Cena zlata je nekoliko padla. Toda za kako dolgo?

Telefoto: UPI

Sporočilo je sicer notranje zaključeno in bi ga lahko uvrstili med samostojne novice. Razmerje s slikovnim sporočilom pa je vendarle rahlo vzpostavljeno z besednimi sredstvi, tj. z zvezo *oglasne table* /.../, ki je v samostojni novici ne bi pričakovali. To, kar izraža poved *Oglasne table na pariški borzi so brž reagirale*, bi se v samostojni novici glasilo drugače, npr. *Na pariški borzi so nastale spremembe v cenah* ali podobno. Ne bi bilo namreč razloga, da bi bile v samostojni novici omenjene ravno *borzne oglasne table*, ko pa je vsebinsko središče novice *hitri padec cen zlata*. Ker pa so na sliki edina vidnejša realija *borzni monitorji*, je poimenovanje le-teh dovolj primerno sredstvo za vzpostavitev povezave med sli-

kovnim in besednim sporočilom. Glede na to bi novico z naslovom *Zlata mrzlica* lahko šteli za nesamostojno, raba preteklika pa jo uvršča kot prehodno možnost k podtipu 1 a.

Podtip 1 a

Slika prikazuje Veljka Vlahovića in maršala Tita. V rokah držita veliko šatuljo z dvignjenim pokrovom.

Odlikovanje Veljku Vlahoviću — Predsednik republike Josip Broz Tito je ob slovesni priložnosti dejal, da je slavljeneec v revolucijo in njene rezultate vtikal vse svoje življenje.

Slikovno in besedno sporočilo povezuje edino naslov *Odlikovanje Veljku Vlahoviću*, med spremno ubeseditvijo in sliko pa ni povezave. Spremna ubeseditvev je sicer samostojna glede na sliko in tudi skladenjsko je izpolnjena, vendar ne zadošča za samostojno novico. *Zveza ob slovesni priložnosti* se očitno naslanja na obširnejše poročilo o tem, da je bila slovesnost, na kateri je bil odlikovan V. V. Spremna ubeseditvev je tu samo ponovitev, citat iz tega širšega poročila. V tem podtipu ne gre za razmerje med slikovnim in besednim sporočilom, ampak bolj za razmerje vsakega sporočila posebej do širšega samostojnega sporočila. S tem je dana možnost, da spremna ubeseditvev prinaša podatke iz širšega sporočila, ne samo tistih, ki jih daje slikovno sporočilo. To pa vključuje poleg preteklika tudi rabo sedanjika in prihodnjika.

Primer za prihodnjik:

Slika prikazuje helikopter, ki lebdi — po dveh osebah pod njim sodeč — dva metra nad tlemi. Moža držita v rokah vrv, speljano iz dna helikopterja. Vaja v Lescah — »Ponesrečenca« bo skupaj z reševalcem pilot helikopterja prepeljal na varno ...

Tip 2

Slika prikazuje tri moške. Dva sta očitno oficirja, civilist in oficir se rokujeta.

Ljubičić in Potočar v Sloveniji

LJUBLJANA, 15. jan. — Danes popoldne je prispel na dvodnevni obisk v Slovenijo zvezni sekretar za narodno obrambo armadni general Nikola Ljubičić (desno). Spremlja ga načelnik generalštaba JLA generalpolkovnik Stane Potočar-Lazar. Na brniškem letališču so gosta sprejeli podpredsednik IS Rudi Čačinovič (levo), poveljnik ljubljanskega armadnega območja generalpolkovnik Franc Tavčar-Rok (v sredini), načelnik glavnega štaba za ljudsko obrambo generalmajor Branko Jerkič in republiški sekretar za ljudsko obrambo generalmajor Miha Butara. Med obiskom v Sloveniji bodo gostje obiskali nekaj industrijskih podjetij.

Foto: Janez Zrnec

Razmerje med slikovnim in besednim sporočilom vzpostavljajo edino proste vezalke. Brez njih bi bilo sporočilo samostojna novica kot v tipu 1.

Podtip 2 a

Slika prikazuje tri osebe, žensko in moška. Po obrazih in delno po obleki razpoznamo Azijce. Moška se držita za roke, ženska drži roke na ramah enega od moških in zre vanj.

Zapozneli veteran

TAIVAN, 10. jan. — Pred dnevi se je vrnil v svojo rojstno vas na Taivanu Kitajec Li Kuang-Huei, za katerega so vsi mislili, da je padel v drugi svetovni vojni. Leta 1943 so ga Japonci mobilizirali v svojo vojsko, nakar je z japonsko invazijsko armado prišel v Indonezijo. Iz japonske enote je zbežal v džunglo, kjer je sam preživel skoraj trideset let. Šele na poti domov je zvedel, da se je njegova žena znova poročila osem let potem, ko so ga proglasili za pogrešanega. Na sliki: 55-letnega Lija je sprejela na svoj dom njegova sestra.

Telefoto: UPI

Do spremne vezalke je sporočilo povsem samostojna novica. Za vezalko je besedilo samo navidezno spremna ubeseditev k sliki. Od slike je neodvisna (preteklik!), odvisna pa je od besedila pred spremno vezalko. S tem se podtip 2 a loči od tipa 3.

Podtip 2 b

Slika prikazuje brezoblično nagrmadeno železje, v ozadju del dvigala.

Trčenje vlakov pri Zagrebu

ZAGREB, 11. nov. — Osem laže ranjenih je terjala železniška nesreča v Zaprešiču pri Zagrebu, ko je tauern expres na poti proti Münchnu okoli dveh zjutraj od zadaj trčil v tovorni vlak, ki je stal pred zaprtim signalom. Srečno naključje je, da se je nesreča zgodila nekaj deset metrov pred krapinskim mostom. Vseh osem ranjenih potnikov so že odpustili iz bolnišnice. Škoda je zelo velika, železniški promet je bil zaprt za nekaj ur. Na sliki: zgovorne razbitine.

Telefoto: Tanjug

Po vseh znakih (tudi inverzija podatkov) je sporočilo samostojna novica. Ubeseditev zaključuje spremna vezalka, vendar za njo ne sledi spremna ubeseditev (v dvodelnem stavku), odvisna od novice (kot v 2 a), ampak enodelni neglagolski stavek; gre torej za popolno odvisnost od slike.

Tip 3

Slika prikazuje v vrsti stoječe uniformirane moške. Okrog njih so po tleh razmetani različni predmeti, veliko papirja itd.

Spopad policije z demonstranti

LIZBONA, 5. nov. (Reuter) — Najmanj 30 ljudi je bilo ranjenih v spopadu policije z demonstranti v Lizboni. Po izjavi policije je prišlo do neredov, ko je sku-

pina levo usmerjenih mladincev skušala vdreti v zgradbo, kjer so imeli pripadniki partije desnega centra CDS svoj prvi veliki miting. Policija trdi, da so policaji streljali demonstrantom nad glave, z »ognjem« pa so odgovorili tudi mladinci. Na sliki: vojska in policija na straži pred omenjeno zgradbo.

Telefoto: UPI

Tip 3 je zadnji tip s sporočilom kot samostojno novico (in preteklikom). Značilna je tudi inverzija podatkov. Spremna vezalka zaključuje novico, novost pa je ponovitev vsebine s slike. Spremna ubeseditev v sedanjiku je odvisna od slikovnega sporočila. Od tipa 3 dalje se večja odvisnost spremnih ubeseditev od slikovnega sporočila in s tem raba sedanjika.

Podtip 3 a

Slika prikazuje ob železniških tirih prevrnjen avtobus in druge razbitine. Na tirih stojijo ljudje v skupini.

Vlak v avtobus na prelazu

TORHOUT, 13. nov. — Policija preiskuje kraj nesreče: pri Torhoutu v Belgiji je vlak na železniškem prelazu od strani trčil v šolski avtobus z manj razvitimi otroki. Smrtnih žrtev je bilo pet, med njimi trije otroci.

Telefoto: UPI

Podtip 3 a je podoben tipu 3, le da sta spremno besedilo in novica na zamenjanih mestih. Spremna ubeseditev je neposredno navezana na slikovno sporočilo (kot tip 5) in je zato v sedanjiku, pred njim pa po pravilu ni spremne vezalke. Spremna ubeseditev je: *Policija preiskuje kraj nesreče*. Odvisna je od slike (sedanjik!), ker pa daje premalo podatkov, je odvisna tudi od nadaljnjega sporočila, ki pa je že samostojna novica.

Podtip 3 a lahko spremenimo v tip 3 z zamenjavo mest spremne ubeseditve in novice ter uvedbo spremne vezalke:

Pri Torhoutu v Belgiji je vlak na železniškem prelazu od strani trčil v šolski avtobus z manj razvitimi otroki. Smrtnih žrtev je bilo pet, med njimi trije otroci. Na sliki: policija preiskuje kraj nesreče.

Tip 4

Slika prikazuje moška, ki se rokuje. Eden drži v roki listino, v ozadju ljudje s pred seboj razmaknjenimi rokami in dlanmi obrnjenimi navznoter.

Priznanje »Delu« — Dr. Boro Petkovski (na levi), predsednik Združenja klubov jugoslovanskih samoupravljalcev, izroča priznanje Feriju Žerdinu, predsedniku delavskega sveta TOZD časopisi.

Foto: Joco Znidaršič

Možnost vstavljanja prostih vezalk je taka kot pri tipu 2, vendar spremna ubeseditev ne more biti samostojna novica kot tam. Bistven je sedanjik. Prim. analizo na str. 365—366.

Tip 5

Slika prikazuje skupino oseb. Ena sedi na nekoliko vzvišenem mestu, roke ima dvignjene pred obraz, v njih drži podolgovat predmet (lahko bi bila tudi podoba moža, ki pije iz steklenice).

Na vroči črti premirja

Izraelski vojaki na Golanski planoti opazujejo sirske položaje.

Telefoto: UPI

Spremna ubeseditev je dvodelni stavek v sedanjiku. Vezalk ni.

S tipom 5 se končajo spremne ubeseditve, v katerih je odvisnost od slikovnega sporočila izražena tudi z rabo določene časovne glagolske oblike. V dveh nadaljnjih tipih se ta odvisnost še povečuje.

Tip 6

Slika prikazuje razdejjano notranjost nekega prostora. V ospredju ena oseba. Posledica napada z raketami

BEJRUT, 11. dec. (UPI) — Takšno je bilo razdejjanje v prostorih palestinske osvobodilne organizacije (PLO) v Bejrutu po napadu z raketami. Na drugem mestu Bejruta so prav tako »zdelali« z raketami še dva urada PLO. Palestinska osvobodilna organizacija trdi, da je bilo to delo izraelskih agentov.

Tip 7

Slika prikazuje maršala Tita, ki sedi ob postelji, v kateri leži E. Kardelj. URA PRISRČNEGA POGOVORA — Predsednik Tito med včerajšnjim obiskom pri Edvardu Kardelju.

Foto: Miloš Rašeta

Spremna ubeseditev je enodelni neglagolski stavek. Daje omejeno količino informacije, kot imenska zveza pa omogoča nastopanje pridevniških besed, ki dajejo informacijo o časovnosti (včerajšnji, današnji). Te so v tipu 7 zelo pogoste.

Prikazani tipi seveda ne zajemajo prav vseh možnosti. Skoraj vsak tip ima ob sebi primere, ki v čem odstopajo od bistvene značilnosti. Ker pa gre tu predvsem za razmerja med slikovnim in besednim sporočilom, v katerem nas zanima v glavnem raba časov, lahko primere, ki odstopajo v čem drugem, tu izpustimo. Nanašajo se bolj na tehnične rešitve in so torej zadeva novinarske stroke. Že podtip 3 a se proti tipu 3 nanaša bolj na tehniko razvrščanja podatkov v besednem sporočilu. V prikaz pa stopa zaradi važne vloge, ki jo ima prisotnost oz. odsotnost spremne

vezalke, in ker je tudi po pogostnosti težko zanesljivo določiti, kaj je tip in kaj podtip.

Tako pač ostanejo predmet nadaljnjega raziskovanja nekatera zanimiva razmerja, ki vključujejo tudi vprašanje vida. V tipih 3, 3 a, 4 in 5 so ta vprašanja odpadla, saj so pravi sedanjosti praviloma ustrezali nedovršni glagoli.

Primer:

Slika prikazuje notranjost trgovine, stojala z velikim številom zloženih smučí, ljudi z zavoji, očitno kupce.

Vse je pripravljeno, le snega ni ...

LJUBLJANA, 24. dec. — Smučarji v naši ožji domovini se vsako jutro zaman ozirajo skozi okna. Tudi letos jim zima ni naklonjena. Vendar najbolj vneti niso izgubili upanja. Opremo imajo pripravljeno, v trgovinah pa se pojavljajo vedno novi in novi interesi. Tako, na primer, v ljubljanski Metalki (na sliki) prodajo dnevno od 60 do 70 parov smučí, z okovjem pa dnevno spojijo do 50 parov smučí.

Foto: J. Zrnc

Sporočilo je v sedanjiku dovršnih in nedovršnih glagolov. Ima prosto vezalko (na sliki).

To prigodno sporočilo vsebuje lastnosti tipov 2 in 4. Lahko bi bilo samostojna novica, razmerje k sliki pa bi dajala prosta vezalka, tj. tip 2. Priključitvi nasprotujejo sedanjiki. Za tip 2 govorijo sedanjiki in prosta vezalka. Nasprotuje pa očitno *splošna sedanjost*, ki v tipu 4 ni mogoča, zaradi česar sporočilo ne more biti spremna ubeseditev.

K splošnim sedanjikom: *se ozirajo, ni naklonjena, niso vneti, imajo, se pojavljajo*, podprtimi tudi s prislovnimi določili, ki izrazito poudarjajo splošno sedanjost (vsako jutro), moramo prišteti tudi dovršnika *prodajo* in *spojijo*, prav tako podprta s prislovnim določilom »splošnega« časa. Dovršni sedanjik *prodajo* tukaj ne pomeni 'privolitev v ponudbo' (tak je zlasti v vprašalnih stavkih) ali drugih naklonskih dejanj, npr. namero, voljo, sposobnost itd.¹⁵ Naklonskost takih dovršnikov odpravijo različni prislovi: *Kar jim pripeljejo, vse takoj prodajo* je enako nenaklonsko kot *Kar jim dajo na mizo, vse takoj pojejo*, ali *Kakor kupim, tako prodam* ipd.

V nekaterih vrstah novic so taki dovršni sedanjiki, ki izražajo veljavnost dogajanja ali stanja tudi v času govorjenja, razmeroma pogosti, v sporočilih k slikam pa ne, zato za navedeni primer ni nujno postaviti poseben podtip. Kljub prosti vezalki ga je bolje šteti k samostojnim novicam.

¹⁵ Toporišič, SS, 330.

2.1 Pogostnost tipov

Tipi razmerij med časopisnim slikovnim in besednim sporočilom so glede na pogostnost nastopanja (najredkejši proti najpogostejši) ocenjeni z vrednostmi od 0 do 20. Številke so na razpredelnici pri posameznih tipih navedene v zgornjem desnem kotu. Najnižja vrednost je 0, najvišja 20. Po teh vrednostih so se tipi razporedili v tri vrednostne skupine.

Skupina	Pogostnost	Tip
zgornja	11—20	1, 2
srednja	9—10	2 b, (6, 7)
spodnja (a)	5—8	3
spodnja (b)	0—4	1 a, 2 a, 3 a, 4 5

Tab. 1

Raba preteklika je zajeta v zgornjih in srednjih vrednostih, sedanjik pa je v spodnjih vrednostih. Tipa 6 in 7 v srednji skupini tu seveda ne upoštevamo, ker sta neglagolski.

Zanimiv je pojav pogostnosti v tipu 4 (F 1) in tipu 7 (F 10). Oba sta tipa, ki ponazarjata veliko medsebojno odvisnost spremne ubeseditve in slike ter odvisnost obeh od širšega sporočila, v sklopu katerega nastopata in kjer so navedeni že vsi nujni podatki, da je sporočilo res celota. Nizka pogostnost tipa 4 s sedanjikom ter glede na tip 4 (pa tudi tip 5) razmeroma visoka pogostnost tipa 7 (pa tudi tipa 9) (srednja vrednostna skupina), postane razumljivejša, če se zavedamo, da tipi 4, 5, 6, 7, med njimi pa prav tipa 4 in 7, v slikovnem sporočilu prinašajo najbolj »statistične« dogodke, ki se ubesedujejo s sedanjikom (*izročča, gleda ipd.*), kjer pa slikovno sporočilo ne dopušča niti take ubeseditve, odpade tudi sedanjik in nastaneta tipa 6, zlasti pa 7. Tip 7 namreč z malo izjemami predstavlja obraze oseb (večinoma dveh), ki sedita ali stojita. Zato so v enodelnem neglagolskem stavku praviloma predlogi oz. predlog *med*: *Predsednik XY med pogovorom z XY, XY med sprehom, XY med obiskom v N* itd.

Da bi preveril obstoj teh tipov, predvsem pa njihovo pogostnost, sem opravil naslednjo kontrolo. Navedeni tipi so bili oblikovani na osnovi pregleda izvodov Dela iz let 1974—75. Za preizkus pa so bili po slučajnostnem izboru določeni izvodi iz letnikov 1970, 1972, 1973. Ti letniki so imeli nekakšno fotokroniko, tj. rubriko na zgornji zadnji strani, sestojčo iz 3—4 samostojnih fotografij s spremnim besedilom pod slikami. Preizkus je spet zajemal 500 slik in besedil.

Pogostne vrednosti iz tega preizkusa dajo s pogostnostmi v razpredelnici tipov zanimivo primerjavo. Preizkus je upravičenost tipov in tudi njihovo pogostnost v vseh glavnih značilnostih potrdil.

Enako je npr. zbiranje tipov v zgornji in srednji skupini, a tudi tam, kjer so pogostnosti vrednosti različne, to dejstvo potrjuje pravilnost tipov. Različnost ima namreč vzrok v tem, da so preizkusne slike in besedila izbrane iz enotne rubrike, tj. fotokronike, to pa pomeni odsotnost širšega sporočila, od katerega bi bila slika in spremno besedilo kot celota odvisna. V tej rubriki so slike in spremne ubeseditve samostojna sporočila.

To dejstvo se kaže v naslednjem:

1. Že prej nizka pogostnost tipa 1a je padla na F 0 (ta tip je vezan na širše sporočilo s svojo citatnostjo).

2. Že prej nizka pogostnost tipa 4 je padla na F 0 (ta tip je zelo vezan na širše sporočilo!).

Pogostnost v razpredelnici (F I)		Pogostnost iz preizkusa (F II)	
tip	F	tip	F
1	20	1	20
1 a	2	1 a	0
2	14	2	15
2 a	3	2 a	2
2 b	10!	2 b	5!
3	5	3	7
3 a	3	3 a	0!
4	1	4	0
5	4!	5	9!
6	9	6	11
7	10!	7	0!

Tab. 2

Tabela vrednostnih skupin F II

Skupina	Pogostnost	Tip
zgornja	11—20	1, 2, (6)
srednja	9—10	5
spodnja (a)	5—8	
spodnja (b)	0—4	1 a, 2 a, 3 a, 4, (7)

Tab. 3

3. Pogostnost tipa 7 (od širšega sporočila najbolj odvisni tip!) je padla na 0!

4. Prehod tipa 6 iz srednje skupine v zgornjo je prav tako pogojen s samostojnostjo slikovnega sporočila v fotokroniki. Pogostnost mu povečujejo kazalne vezalke, kot npr.: Slika kaže ...; Prizora iz obeh fotografij sta iz ...; NASA je objavila tole fotografijo ...; Naša slika kaže ...; Slika ne predstavlja ...; Na sliki vidimo ...; Takole je videti ...; To so ostanki skladišča ...; ... turist se je nastavil kameri /.../ pod tako zanimivim kotom, kot vidimo na sliki.

Težko pa je razložiti padec pogostnosti tipa 2 b s F 10 na F 5. Mogoče je, da je 500 pregledanih primerov še premajhen korpus, da bi bil zadosti reprezentativen. Enkrat večja pogostnost tipa 5 v preizkusni skupini pa celo nasprotuje trditvi, da so spremne ubeseditve s sedanjikom ne samo odvisne od slikovnega sporočila, ampak tudi kot celota odvisne od širšega sporočila. V fotokroniki namreč te odvisnosti ne more biti, ker so slike z ubeseditvami samostojne. To bi se dalo pojasniti s tem, da se spremna besedila tipa 5 v razpredelnici in v preizkusu med seboj delno ločijo. Kot sta slikovno sporočilo in spremna ubeseditvev odvisna od širšega sporočila, je spremno besedilo s sedanjikom praviloma en prosti stavek. Zato se tipa 4 in 5 ločita samo zaradi proste vezalke v tipu 4. Spremna besedila tipa 5 v preizkusni skupini pa nasprotno praviloma niso povedi samo enega prostega stavka, ampak iz podredja), ki vsebujejo ravno toliko podatkov ali tiste podatke, ki jih v prvem primeru vsebuje širše sporočilo. Spremno besedilo tipa 5 v preizkusni skupini se s tem osamosvoji. To bi pravzaprav kazalo, na podtip 5 a, ki bi bil značilen za fotokroniko.

Primer:

Slika prikazuje goreča poslopja, skupino gasilcev, vodne curke, kabino na dvigalu, v njej gasilec, ki usmerja curek vode v plamene.

POŽAR V BELFASTU — Gasilci se trudijo pogasiti požar, // ki ga je povzročila doslej največja bomba, kar so jih v tem mestu podstavili atentatorji. Cenijo, da je tehtala okrog 250 kg.

Poševni črti zaznamujeta mesto, kjer se spremna ubeseditvev tipa 5 v prvi skupini praviloma konča.

Primer:

Slika kaže razbitine. V ospredju veliko kolo, podobno avtomobilskemu. V ozadju oseba v uniformi.

RAZBITINE LIBIJSKEGA LETALA — Izraelski vojak stoji na straži pri razbitinah libijskega potniškega letala, ki so ga sestrelili izraelski lovci. Letalo je zaradi slabih vremenskih razmer zgrešilo kairsko letališče, in zašlo nad zasedeni Sinaj.

Telefoto: UPI

Večje število primerov (npr. 1000) bi morda izravnalo sicer majhne razlike v pogostnostih pri tipu 2 a (FI 3 : FII 2), tipu 3 (FI 5 : FII 7) in tipu 2 (FI 14 : FII 15). Teh razlik namreč iz samostojnosti fotokronike tudi ni mogoče zanesljivo razložiti.

Ta tipologija, narejena na gradivu iz dnevnika Delo, je kar ustaljena. Vidi pa se, da v določenem obdobju prevladuje ta, drugič spet drugi tip, kar je povezano bolj z naravnostjo redaktorjev kot s spreminjanjem poročevalskih okoliščin, ki bi, recimo, narekovale določen tip.

Površen pregled po neosrednjih slovenskih časopisih (nednevnikih) kaže manjšo pestrost tipov, vendar o tem podrobnejše raziskave še ni.

Stvar ima tudi didaktične ugodnosti. Na osnovi te tipologije (ki seveda pomaga razumeti delovanje jezika na tem področju) je mogoče izbrati posameznim okoliščinam najbolj primerne, v konvenciji utrjene tipe. Dana je torej tudi podlaga za stilistično kritiko.

SUMMARY

A newspaper photograph is a sort of information and has a more informative than documentary function. A photograph substitutes for direct participation in an event by the reader but is not a sufficient means of information and is therefore supplemented by an accompanying text (the caption). From the point of view of graphics, both types of message — picture and text — are combined in a newspaper. However, there is a certain degree of interdependence and correlation between these two types of semiotic categories. Besides the convention existing between newspaper and reader, this interdependence is established by recognizable linguistic means, the most significant ones being tense, semantics (reference to a picture as a reality conservation), and special lexical means of

expressing a coreference between the text and the pertaining picture (cross reference indicators). The interaction of these linguistic means brings about varying dependence of the textual message upon the pictorial one. For example, past tense creates greater independence, thus making the caption an independent news item and the photograph only an (unnecessary) illustration. On the other hand, the caption in the form of a noun phrase is incomplete and requires a pictorial completion. Both constituents together may be dependent on a broader journalistic message. Special lexical means - cross reference indicators - make the caption highly dependent upon the photograph but are not involved in the creation of the text. — The typological relations range from the caption being completely independent of the photograph to its being completely dependent upon it.

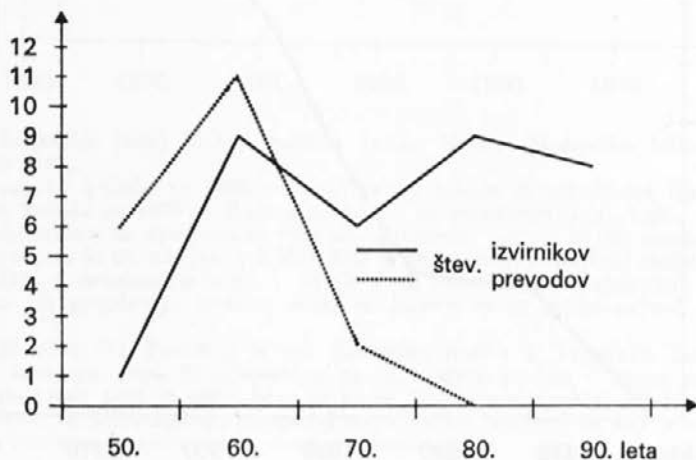
MOHORJANSKA PRIPOVEDNA PROZA

Priповedna proza, ki jo je v petdesetih letih 19. stoletja začela izdajati Družba sv. Mohorja v Celovcu, sodi na področje trivialne literature. Zaradi množičnega sprejemnika (vsi beroči Slovenci) in ogromnih naklad (do 90 000 izvodov) ji lahko rečemo tudi popularna literatura. Njeni žanri so krištofšmidovska, zgodovinsko-pustolovska (turška) in vaška povest. Razčlenjeni so njena manipulativna (verska, domovinska in gošpodarska) funkcija in psihosocialni vzroki njene priljubljenosti.

The narrative prose which began to be published in the 1850s by the St. Hermagoras' Society in Celovec (Klagenfurt) belongs to the field of light fiction. Because of its mass readership (almost all Slovenes who read) as well as its enormous — in Slovene terms — circulation (up to 90 000 copies) it could also be called popular literature. This literature falls under three genres: tales along the lines of Christoph von Schmid; historical-adventure tales, based mostly on the Ottoman invasions; and village stories. Immensely popular, for various psychosocial reasons, it manipulated the readers' views of religion, patriotism, and husbandry.

0.1 Zajeta je bila daljša pripovedna proza Družbe sv. Mohorja (naprej MD),¹ torej povesti, ki so izhajale v koledarjih MD (1860—) in njihovih predhodnikih,² v zbirki Slovenske večernice (1860—), v samostojnih izdajah in mohorjanski periodiki (Priatelj 1855, Besednik 1869 do 1878). Upoštevano pa je bilo tudi leposlovje drugih založb, ki so pred MD ali vzporedno z njo izdajale knjige s podobnimi nameni in podobnim značajem: knjige za »prosti narod«, njegovemu pouku in zabavi, z velikimi in številnimi nakladami.

Daljša pripovedna proza v knjigah MD³

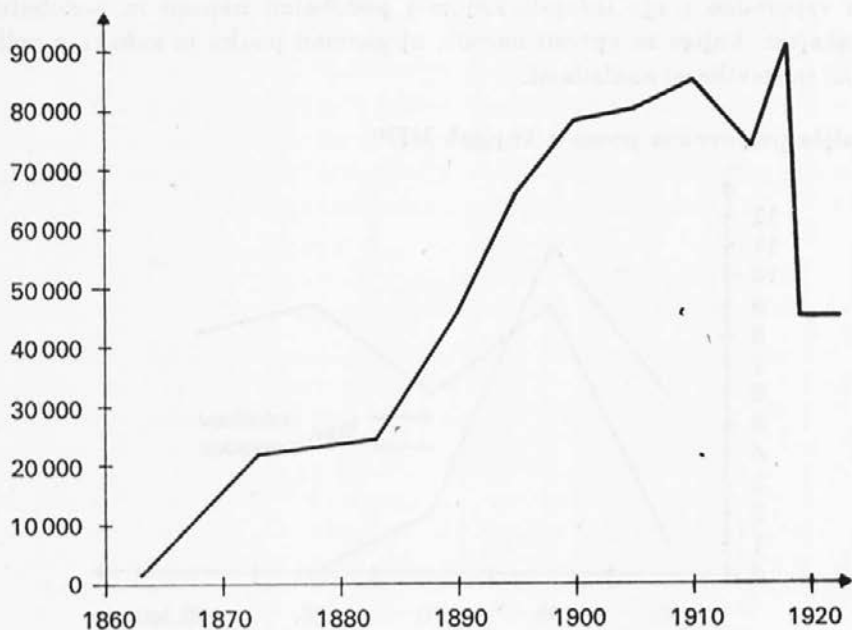
0.2 Bralce MD

Slovenci i v izobrazbi za drugimi narodi nočemo zaostajati. Saj se ravno po Mohorjevih knjigah poučuje, izobražuje ter navdušuje za dobro in lepo naš narod v svoji celoti! *V revni gorski koči, kjer hlapec in gospodar ob brleči slabi luči prelistujeta in družini na glas bereta Mohorjeve knjige, kakor v složnih mestnih hišah, kjer tudi staro in mlado z veseljem sega po naših spisih: povsod izpolnjuje naša družba isti namen: bralcem bistriti um in blažiti srce!* (podčrtal M. H.)⁴

MD smo navajeni površno imenovati kot podjetje za izdajanje literature za kmete. Kaj radi si predstavljamo številno kmečko družino, ki po težkem celodnevem delu ali v zimskih večerih sedi zbrana okoli mize v hiši in zavzeto posluša starega očeta, ki bere iz večernic. Pomisleke nad tako mitično sliko, ki jih je na podlagi statističnih raziskav izrekel že R. Schenda, vedno pogosteje pa jih ponavljajo tudi drugi,⁵ bom poskušal upravičiti tudi ob domačem gradivu.

0.2.1 Zgornjemu citatu, ki izpričuje mohorjansko zavest o dvojih bralcih, bo zato treba dodati še nekaj ilustrativnih diagramov.

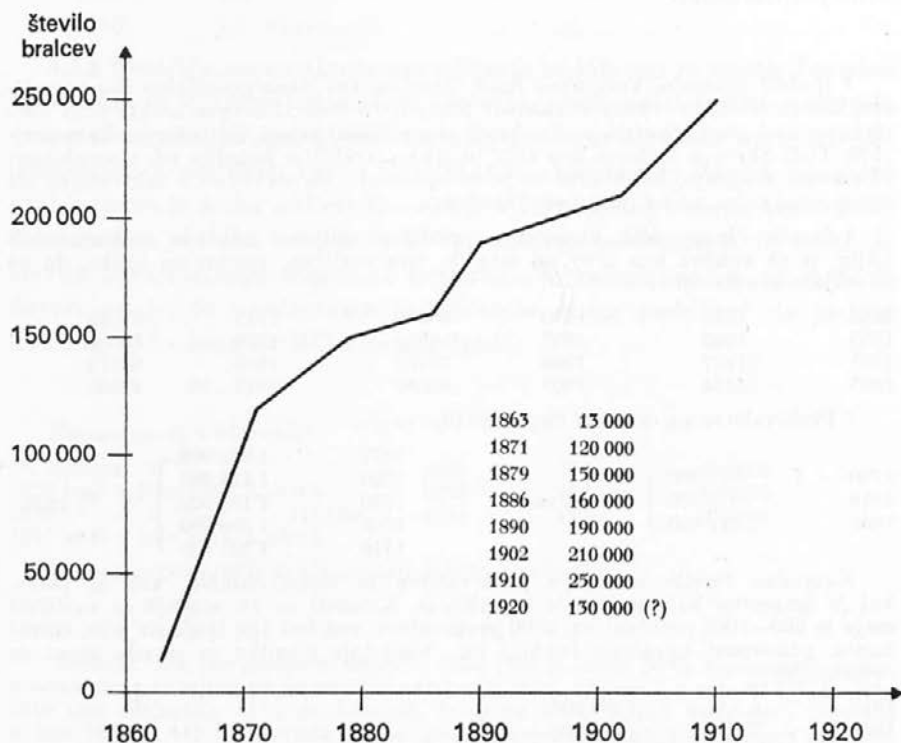
Naraščanje članstva in naklad MD:⁶

Krivulja ne pomeni tudi vzporednega naraščanja bralstva; število bralcev na izvod knjige se je v 19. stoletju namreč precej spreminjalo. Po Schendovih podatkih (n. d.) takole:

1841	25	1848	8	1885	5
1844	16	1855	9*	1902	2,6
				1908—1914	2,9

Rast števila bralcev knjig MD je bila, upoštevajoč te podatke, taka:

¹ Bibliografijo izdaj MD je izdelal Janko Moder (Mohorska bibliografija, MD, Celje 1957).

² Slovenska koleda za 1858 = Cvetlice za mlade in odrasčene ljudi, 1858; Slovenska koleda za 1859 = Rožice za mlade in odrasčene ljudi, 1859.

³ Na diagramu so upoštevane tudi 16—25 strani (od ~ 85 000 znakov dalje) dolge povestice, ki so izhajale v KMD. MD je za leposlovje najbolj skrbela v svojem začetku, v šestdesetih letih. V prvih dveh desetletjih prevladujejo prevodi, potem pa jih preplavijo izvirna dela, za katera se je našlo največ prostora v SV.

⁴ KMD 1900, 133. Podobno je mit upoveden tudi v J. Vošnjaka Trojem angeljskem češčenju, 1866, 9: »Popoldne pa se vsedejo po leti v senco pred hišo, po zimi pa okoli peči in eden bere iz knjig Mohorjeve družbe, ali iz podučljivih časnikov, iz »Slovenskega gospodarja«, »Novic«, »Mira«, in kar je takih poštenih, za ljudstvo pisanih listov, drugi pa poslušajo.«

Naklade so doživele največji vzpon med leti 1885 in 1897, povečale so se za 2,3-krat. V tem času se je bralstvo povečalo le za eno četrtno. Porast naklad je posledica naraščanja kupne moči prebivalstva proti koncu stoletja (in seveda zavzete propagande). Bralstvo si je MD uspela pridobiti že skoraj dve desetletji prej, med l. 1863 in 1871 (1879). Delni vzroki za povečanje naklad MD so še rast slovenskega prebivalstva, rast mestnega prebivalstva in rast pismenosti ljudi (pač najintenzivnejša v mestih).⁷

⁵ Rudolf Schenda, *Volk ohne Buch* (Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770—1910), Frankfurt 1970; Uwe Baur, *Dorfgeschichte* (Zur Entstehung und gesellschaftliche Funktion einer literarischen Gattung im Vormärz), 1978. Tudi Sketovo tožbo iz leta 1877 bi lahko izrabili v potrdilo teh pomislekov: »Kmetško življenje, kolikokrat se je že opisovalo, pa navadno v taki obliki, da ugaja omikanim, ne pa preprostim ljudem.«

⁶ Število članov MD, ki ustreza približno velikosti naklade mohorjanskih knjig, je za kakšna leta sicer od vira do vira različno, vendar ne toliko, da ne bi veljale te številke:

1860	1116	1890	46042	1915	85000
1863	1662	1895	65952	1910	74000
1873	21927	1900	78103	1918	90512
1883	24474	1905	80000	1919—59	45000

⁷ Prebivalstvo na ozemlju današnje Slovenije:

1780	893 000	} 28,5 % rast	1857	1 072 000	} 18 % rast
1818	838 000		1869	1 129 000	
1846	1 077 000		1880	1 182 000	
			1900	1 268 000	
			1910	1 321 000	

Natančno število mestnega prebivalstva je težko določiti, ker ni jasno, kaj je že mesto, kaj pa je šele trg ali vas. Kriteriji za 19. stoletje so različni: meja je 600—1000 prebivalcev, 2000 prebivalcev, več kot 5(6) ljudi na hišo, status mesta, prisotnost upravnih funkcij itd. Naslednje številke so seveda samo za orientacijo:

1818	6,3 %	75 000
1848	7 %	76 000
1850 je v 13 krajih z nad 2000 prebivalci		146 484 ljudi
1890	15,8 %	200 000

Od 1890 naprej je prirastek mestnega prebivalstva že večji od vaškega tako v odstotkih kot v absolutnih številkah. V desetletju do 1900 se je mestno prebivalstvo povečalo npr. za 62 469 ljudi, vaško pa samo za 8141. Vzrok je veliko izseljevanje. Najbolj so naraščala ravno največja mesta; prirastek prebivalstva v Trstu se je vsako leto podvojil. O zadregah pri določanju števila mestnega prebivalstva najbolje govori podatek, da je bilo leta 1910 v Sloveniji 106 mest, od tega samo polovico z nad 2000 prebivalci!

Mestno prebivalstvo je drugod naraščalo hitreje,

v Evropi	1840	30—40 %	in v Ameriki (ZDA)	1780	2,7 %
	1907	73 %		1850	12,5 %
				1900	39,7 %
				1950	63,7 %

Devetnajsto stoletje se kljub nepismenosti lahko pohvali z velikim številom bralcev. Iz Grafenauerjevih primerjav⁸ med številom Slovencev in članov MD lahko izračunamo, da je bil bralec

leta 1863	vsak 84.
1879	7,6.
1871	9,3.
1890	5.
1900	6,3.
1910	5,3. Slovenec.

0.2.2 Središča nacionalnega ozaveščanja so bili trgi in mesta. Zavedna »gospoda« je v drugi polovici 19. stoletja, zlasti proti koncu, pokupila vsako slovensko knjigo, ki se je znašla na trgu, ne glede na njeno namembnost in politično barvo (Melik). Od absolutnega števila mestnega prebivalstva je treba odšteti 15–10 %, v Trstu nekaj več, na neslovence. Od ostanka je treba odšteti še 50 % mestnega proletariata in dobili bi število potencialnega mestnega bralstva. Natančnih števil ni, predvidevati pa je, če upoštevamo še nekatere druge podatke,⁹ da je bilo kakšnih 50 % bralcev MD mestnih ljudi.

Nepismenost v Sloveniji:

18. stoletje	97 %	1880	39 %	470 000	
1830 hodi v šolo	vsak 7. otrok	1890	25 %	300 000	
1830	60 %	570 000	1900	15 %	270 000
1847 hodi v šolo	vsak 3. otrok				

Evropsko povprečje nepismenosti je bilo ugodnejše:

1770	85 %	1830	60 %	1900	10 %
1800	75 %	1870	25 %		

Avstrija tega povprečja ni dosegla. Leta 1881 je imela 50 % nepismenih, njene posamezne pokrajine pa še več (Hrvatska 78,21 %, Dalmacija celo 85 %). Še leta 1910 ima Štajerska 12 % nepismenih, Istra pa 47 %. Kljub temu smo Slovenci v tem letu v AO na tretjem mestu glede pismenosti, takoj za Nemci in Čehi.

(Podatki so bili zbrani iz različnih virov, Schende (n. d.), Melikovih člankov: Slovenci in nova šola, v: Osnovna šola na Slovenskem, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970, str. 53; Demographische und ethnische Entwicklung der Städte in Slowenien im 19. Jahrhundert, v: Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1972, Szombathely 1974, str. 232–248; Gmotna podstava slovenske družbe prve polovice 19. stoletja, v: XVI. SSJLK, Ljubljana 1980; D. Vogelник, Razvoj prebivalstva Slovenije, v: Ekonomski zbornik VII, 1965, str. 70; ter še od kod.)

⁸ Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi, SM, Ljubljana 1980; tu: Slovensko slovstvo na Koroškem kot živ člen vseslovenskega slovstva, str. 511–514.

⁹ Kmetijske in rokodelske Novice so imele leta 1846 od 1150 naročnikov le 116 (10 %) kmetov, leta 1847 pa od 1500 le malo več — 200 (13 %) (V. Melik, Gmotna podstava slovenske družbe prve polovice 19. stoletja, v: XVI. SSJLK, str. 200).

Koledar MD je sicer vsako leto objavljal imena svojih članov z njihovim poklicem ali stanom vred, vendar to poslednje zelo neredno, tako da kakšne popolne statistike iz tega ni mogoče narediti. Samo kot ilustrativen izsek v potrditev povedanega naj služi tale prikaz mohorjanov cerkniške dekanije iz leta 1874. Naročniki so večinoma iz večjih krajev, vasi so bolj pičlo zastopane: 6 duhovnikov in en učitelj, šola in jetnišnica, 25 obrtnikov (knjigovez, dva krojača, dva kovača, čevljar, trije usnarji, mizar, strehar, štirje gostilničarji, štiri štacunarice, dve šivilji, dve mlinarici, zdravnik), 24 kmetov ali njihovih žen, devet delavcev ali slug (cerkovniki, železniški čuvaji, kuharice, hišnik, cestinarja, kajžarica ipd.), 10 uradnikov, 22 posestnikov (med njimi ena »gospa« in en plemič), 31 mladine (fantje, dekleta, gospodične, mladenič, cerkvene pevke, šolarice). Če to mladino, sinove in hčere porazdelim med druge kategorije denarnih staršev v ustreznih razmerjih, dobim približno takole sliko bralcev MD:

kmetov 25 %, prav toliko obrtnikov, 20 % posestnikov, po 10 % delavcev in uradnikov, 5 % neidentificiranih. Goldinar za knjige MD so potrošili torej premožnejši stanovi, od kmetov najbrž samo najbogatejši in od delavcev najboljše plačani. Finančni uspeh MD je slonel na t. i. srednjem sloju, trškem in malomestnem prebivalstvu ter podeželski gospodi. Drugod so podatki sicer različni (v Idriji je npr. več rudarskih delavcev in uradništva, v Ljubljani ogromno duhovščine, ponekod so kmetje v zavidljivem številu), vendar mislim, da ilustracija iz Cerknice in Planine ter šestih vasi v okolici lahko predstavlja povprečje. Pri naročanju so bile najbolj vnete ženske (med družbeniki jih je več kot moških), verjetno se tudi v branju prednjačile; pač zaradi večje dovtetnosti za duhovniško propagando.

Pritrdimo lahko R. Schendi, da delavci in kmetje v prejšnjem stoletju niso bili najbolj množični bralci; MD je bila ena redkih založb, ki je izdajala knjige *tudi* zanje. Literaturo je delal popularno v meščanstvo stremеči ali meščanski sloj (posestniki, uradniki, obrtniki). Socialne spremembe na prelomu stoletja (eksplozija mest, proletarizacija itd.) so tudi v založništvu in bralstvu povzročile usodne prelome. Treba jih bo obdelati na drugem mestu.

0.2.3 Vsakoletno vzhičenje odbora MD nad »celo armado«, »množico« članov družbe mi dovoljuje, da govorim o njenih knjigah kot popularnem berilu. Pomenov besede popularen je več in ne pokrivajo se popolnoma. Popularno je 'to, kar je v zvezi z najnižjimi sloji', v času romantike pomeni 'ljudsko' kasneje 'masovno razširjeno', potem 'obče, splošno po-

znano', in končno 'to, kar je brano samo iz veselja, brez truda in pretirane porabe energije' (Schenda, n. d.). Prvi pomen pri MD ne pride v poštev, saj poudarja, da so njene knjige »za izobražene in neučene«. Zdi se, da bi bilo mesto mohorjanske popularnosti nekje med drugim in tretjim pomenom te besede.

Mohorjanke so bile redke knjige, ki so nižjeslojskega bralca sploh dosegle, saj ta za knjige enostavno ni imel denarja. Schenda je o tem nižjeslojcu 19. stoletja izoblikoval nekaj tez. 1. Njegova bralna sposobnost je omejena (nepismenost, polpismenost). 2. Represivna vzgoja, ki ji je (bil) podlež, mu noče nuditi široke izbire knjig, ampak mu jih po svojih kriterijih izbira ter mu jih prodaja pod oznako »za prosti narod«. 3. Želja (žeja) tega človeka po branju ni velika. 4. Tiste bralske preference, ki pa jih vendar ima, pedagogom (avtorjem) niso ali nočejo biti znane. Namesto fabule mu ponujajo puste etnografske opise (vaško zgodbo). 5. Zato ob koncu stoletja pedagoško literaturo »za prosti narod« uspešno nadomesti tovarniško producirana kolportajna literatura, ki ustreza bralskim potrebam in jih razvija. Povedano velja za povprečnega evropskega preprostega bralca. Tak bralec od knjige zahteva: a) cenenost; b) v njej hoče prepoznavati že znano (noče novotarij), zato ima ta literatura formulaičen žanrski značaj, tipizacijo namesto karakterizacije; c) od knjige zahteva v prvi vrsti praktično informacijo in šele potem zabavo, saj potrebo po zabavi uspešneje zadovoljuje npr. v gostilni (to je tudi vzrok za šibko bero komičnih povesti in za popolno odsotnost ironije v literaturi za kmete; zato pa za toliko pogostejši tip učitelja v vaških povestih); č) od knjige pričakuje razumljivost in preglednost (pripraven format, velike črke, jasno delitev po poglavjih) in d) konkretnost — fabulo, ne pa filozofiranja. Šele na višji, kasnejši stopnji pričakuje od knjige tolažbo¹⁰ (bere, da bi pobegnul neustreznosti in idealizaciji, polepšanju sicer grdega sveta).

0.2.4 Veliko večerniških povesti s podnaslovom »za priprosto ljudstvo«, »prostemu ljudstvu« ipd. jasno izdaja, koga so si v prvi vrsti izbrale za namembnika. Iz naročniških seznamov pa je avtorjem prav tako moralo postati jasno, da je polovica naklade (mogoče še več) odjadrala k drugačnemu sprejemniku, omikanemu ali nacionalno ozavešče-

¹⁰ »Slovenski kmetje /.../ Podpirajte 'Koroške bukvice', da bode vsaj en lepoznavski list imeli, o katerem morete reči 'ta je pisan za nas'. Saj poznam vaše misli in želje in težave prej, ko mi jih poveste; zato pa tudi vem, kaj vašemu srcu dopada, kaj vas kratkočasi in kaj tolaži.« (Filip Haderlap, Koroške bukvice, str. 439).

nemu ljudstvu, tj. »narodu«, slovenskemu meščanskemu kapitalu in inteligenci, ki jima ob hitro pregledljivi slovenski letni literarni beri prav gotovo ni služila samo za okras knjižnih polic. Večerniški tip literature se je morda res pojavil zaradi predvidenega novega socialnega tipa bralca. Njen stranski (pravi?) proizvod pa je razvijanje in zadovoljevanje še drugačnih (neelitnih) bralskih potreb pri že obstoječih meščanskih bralcih. Večernice torej niso prinesle v slovensko literarno dogajanje samo novega bralca, poskrbele so tudi za diferenciacijo literarnih potreb pri enem in istem bralcu. Ideja o beročem ljudstvu, ki je porajala »knjige za ljudstvo«, je bila samo meščanski mit.

0.3 Žanrska razcepljenost

Mohorjanke so enota le po svoji etološki funkciji. Snovno pa se izkažejo izredno voljne za poskuse žanrske razcepitve in razvrstitve, veliko bolj kot pa sočasna salonska literatura. »Prosti« bralec je bil v nasprotju z omikanim vezan samo na en komunikacijski sistem, na slovenščino. Medtem ko je oni v slovenščini prebiral le reprezentativne žanre, za vse ostale je našel dovolj materiala v nemščini, so se morali prizadevni založniki za preprostega bralca potruditi in mu dati (prevesti) od vsakega žanra nekaj.

0.3.1 Znebiti se moram dvoma v ustreznost žanrske razporeditve gradiva v tem poglavju. Delitev na krištofšmidovsko, zgodovinsko (pustolovsko) in vaško povest je sumljiva prvič zaradi neenotnosti kriterijev (ideološki/etološki, časovni in krajevni). Drugič je delitev sumljiva zaradi dvoma v odločujočo vlogo žanra v večerniški povesti. Naslovna stran povprečne večernice takole razvrsti podatke po pomembnosti: na vrhu je — naslov, pod njim

- zelo skopa (žanrska) vrstna oznaka — povest, kvečjemu še zgodovinska povest, nato
- natančna opredelitev namembnika — preprostemu ljudstvu ipd. ter
- funkcije — v poduk in zabavo.

— Sledijo manj pomembne stvari: avtor ali njegov psevdonim, založba, zbirka, letnica in kraj izdaje ter tiskar. Zabavna (privlačnostna) funkcija je poudarjena samo toliko, da je na vidnem mestu povedano, da gre za literarno fikcijo, ne pa za kakšen gospodarski ali podoben spis. Dražljivi žanrski napovedi, npr. pustolovska povest, se naslovna stran previdno izmika, kolikor žanra ne izda sam naslov. Vedno pa je na na-

slovni strani odkrito izpostavljeno manipulativno hotenje (pozornost do socialnega statusa sprejemnika in na vrsto vplivnosti).¹¹

0.3.2 Manipulativnost bi bila lahko skupni imenovallec zgornje trojne delitve. Po tipu manipulativnega hotenja se časovno zaporedno pojavljajo povesti:

verskovzgojna — (krištofšmidovska povest),

nacionalno-/domovinkovzgojna — (zgodovinska in pustolovska povest),

socialno-/gospodarskovzgojna — (vaška povest).¹²

Barve pa mohorjankam prav gotovo ni dajala specifika manipulativnih teženj, ampak žanrska dražljivost: eksotika kraja in časa dogajanja (zgodovinska in pustolovska povest), junak (najdenska povest) in napeta fabula (kriminalna povest).

Mohorjanska pripovedna proza po žanrih

krištofšmidovska povest	6	6	1	0	0
(misijonska povest)	(0	7	0	0	0)
pustolovska (zgodov.) povest	0	5	5	1	0
vaška povest	0	2	3	9	8
	50.	60.	70.	80.	90. leta

0.3.3 Koliko trije tipi povesti ustrezajo načelnemu programu MD? Leta 1863 je MD razpisala

a) sto goldinarjev za najboljšo izvirno pripovedko, če je le mogoče, vzeto iz domačega življenja slovenskega naroda, če pa dobre, darila vredne izvirne povesti ne pride, petdeset goldinarjev za najboljšo prestavo kake zanimive pripovedke kmečkim ljudem in mladini v poduk ali kratek čas.

b) Trideset goldinarjev za najboljšo zgodovinsko, krajepisno ali narodopisno črtico (npr. kakšno zgodbo iz turških ali francoskih vojsk na Slovenskem, životopis kacega slovečega domačina, popis kake božje poti itd.); /.../ Vsi ti spisi naj bodo pisani prav po domače, lahkoumno in zanimivo, da bodo služili odraščeni mladini in kmetu v poduk ali pošteno razveseljevanje. (KMD 1878, 144)

¹¹ Program MD, kakor se kaže v njenih Postavah, vsako leto ponatiskovanih v KMD, manipulativnost še jasneje poudarja: »Namen družbi sv. Mohorja je: Podpirati pobožno, lepo obnašanje in ohranjevati katoliško vero med slovenskim ljudstvom; v ta namen se bodo na svetlo dajale in razširjale med Slovenci dobre katoliške bukve.«

¹² Podobne programske težnje mohorjanske pripovedne proze našteva Matjaž Kmecl v spremni besedi k ponatisu Sketove Miklove Zale v zbirki *Iz slovenske kulturne zakladnice* (19, Obzorja, Maribor 1977): Miklova Zala kot ljudna pripoved in kot mit, str. 170.

Prav natančna ta navodila niso, vendar bi si pod »prestavo kake zanimive pripovedke« lahko predstavljali krištofšmidovski tip pripovedi, zgodovinsko in krajepisno črtico bi se dalo razširiti v zgodovinsko (pustolovsko) povest, pripovedko iz domačega življenja slovenskega naroda in krajepisno črtico pa združiti v vaško povest. Nekoliko na silo, ampak šlo je.

V zvezi s programom MD se pogosto omenja Levstikov literarni program kot najustreznejša anticipacija založbinih podvigov. V pripovedni prozi je Levstik načrtoval štiri tipe literature:

1. »šaljivo pisanje« (stvari kot Lažnivi Kljukec (Münchhausen) ali Nemški Pavliha v slovenski obleki (Eulenspiegel)),

2. pobožno-narodno smer (Robinzonova povest, Ciglerjeva Sreča v nesreči),

3. »povesti, ki jim velimo novele«, s snovjo iz turških bojev in

4. povest, »nekoliko zasaknjen/o/ po zgledu Župnika Wakefieldskega«, kjer bi bil v središču »kak veljaven domačin«, poleg njega pa še originali: »Ribničan /ki/ obide križem svet«, vojaški beguni, rokovnjači in deseti bratje. Prvi tip komične povesti se v večernicah ni kaj prida razširil, eden redkih primerov je Haderlapova povest Loterijo je pustil (SV 36, 1882). Drugo bi sodilo v krištofšmidovsko povest, tretje v zgodovinsko (pustolovsko) povest in zadnje bi lahko imenovali vaška povest, čeprav si jo je Levstik predstavljal nekoliko drugače, z razširitvijo v roparsko (rokovnjači, beguni) in potopisno (Ribničan) povest.¹³

0.3.4 Omeniti je treba še eno praktično programsko potezo MD, ki v načelnih izjavah ni našla mesta, razvidna pa je iz značaja začetnih prevedenih del v SV in koledarjih MD. Mislim na *Spravo*, »povest iz življenja lovskega, poleg nemškega izvornika svobodno izdelan/o/« (Slovenska koleda za leto 1859), ter *Cipsarjevo družino ali cesar Maksimiljan na Martinjipeči*, »povest za mlade in odraščene poslovenjen/o/« (SV 3 in 4, 1861). Povesti sodita v vrsto planinske (hribovske) pripovedi in postavljeni v začetek pomembnega narodnega založniškega podjetja izražata voljo ustvariti slovensko alpsko pripoved. Njena dogajalna shema ni nova: »gre za zgodbo maščevanja. Dva lovca sta v konfliktnem razmerju zaradi ženske, ki si je med njima izvolila revnejšega, a bolj poštenega. Zli rival leta in leta spletkari, da bi pahnil sovražnika v pogubo. Veliki obračun se zgodi v nevarnem planinskem okolju, med plezanjem in streljanjem, kar daje zgodbi barvo in jo upravičuje uvrstiti v svoj

¹³ V poslednjo smer sta šla najizraziteje Andrejčkov Joža in F. Zbašnik (Z viharja v zavetje).

žanr. Konča se seveda z zmago pravičnega. (Mogoče bi sem sodila tudi Erjavčevo Hudo brezno ali gozdarjev rejenc, 1864, 1913).

Začetni impulz alpske zgodbe bi se dalo primerjati s podobnim začetkom slovenskega filma. Tudi ta je šel po snov v planinski svet.¹⁴ Slovenske alpske ambicije imajo tako pri filmu kot v povesti dvojno razlago. Geografsko pomenijo identifikacijo z evropskim alpskim človekom in potrjevanje slovenske samobitne (alpske) kulture; drznejše — izražajo politično gravitiranje na sever in zahod. Po drugi strani pa simbolizirajo željo po uspehu, vzponu novega nacionalnega podjetja.¹⁵

Dejstvo je, da je ta začetni impulz zamrl in da se je planinska zgodba pojavljala v devetnajstem stoletju le tu in tam. Kakšni so vzroki za to, lahko samo ugibamo: preselitev slovenskega kulturnega in literarnega centra iz Celovca v Ljubljano (na jug), presežek literatov, ki so po izvoru z Dolenjske (Levstik hribovske zgodbe v programu ni predvidel), nujnost politične usmeritve na jug, v ilirizem?¹⁶

1 Zgodovinsko - pustolovska povest

Običajno povezujejo zgodovinski in pustolovski roman z dvema vrstama eskapizma, časovnim in prostorskim. Žanra naj bi nastala zaradi bega iz neustreznih realnih razmer v idealni, samovoljni, časovno in prostorsko odmaknjeni literarni svet. Za obdobje nacionalnega formiranja, v katerem in za katerega so naša besedila nastajala, bi kaj takega težko trdili. V zgodovino in v neslovenski prostor postavljeni želeni dogodki so nasprotno odraz slovenske nacionalne (gospodarske, kulturne in verske) ekspanzije. Zgodovina je morala postati mit, herojsko obdobje, da jo je sočasnost lahko uporabila kot odskočno desko za svoj politični polet.

¹⁴ Ravnikar, V kraljestvu Zlatoroga (1931), J. Jalen/R. Badjura/F. Délak, Triglavske strmine (1932), R. Badjura, Pohorje (1940 — prvi zvočni film), Gale, Kekec (1951 — prvi igrani mladinski film), Galetov drugi Kekec (1964 — prvi slovenski barvni film).

¹⁵ V uvodnem delu prevajalec ali bolje prirejevalec povesti (po omembah Bohinja in okolice sklepajoč bi to lahko bil J. Mencinger) citira Vodnikove verze »Večni mojster ukazuje, / Prid' zidar se sem učit«.

¹⁶ Da stvar ne bi bila videti preveč enostranska, je treba omeniti še drugi dve tematski skupini na začetku mohorjanskega založništva. Prvi sta misijonska in mučeniška povest (V. Štule, Berač Bogdan, SV 5, 1862; V. Štule, Oče in sin, SV 9, 1864; M. Wisemann, Fabiola ali cerkev v katakombah, 1867, 1895, 1907; A. Lesar, Zgodbe svete katoliške Cerkve, 1865; A. Lesar, Perpetua ali afrikanski mučenci, SV 19, 1869, 1896, 1910; A. Gros, Agla, povest iz prvih krščanskih časov, KMD 1865; R. Chateaubriand, Atala ali ljubezen dveh divjih v puščavi, Prijatelj 1855, J. Ogrinec, Vojnimir ali poganstvo in krst, 1871, 1915 itd.). Drugi močni tok predstavlja ruska (sibirska) povest (J. Bile, Feodor in Olga, Slovenska koleda za 1858; Elizabeta ali pregnanci v Sibiriji, 1857, 1861; Hčerina ljubezen, SV 14, 1866; Menčikov, SV 24, 1871; H. Podkrajšek, Car in tesar ali saardamska ladjedelnica itd.).

Zaradi dveh vzrokov ne morem in nočem ločevati zgodovinske in pustolovske povesti. Po popularni trojni osnovni delitvi žanrov na ljubzenske, pustolovske in skrivnostnostne sodi ta vrsta zgodovinskega romana v pustolovsko območje. Ločitev pa otežuje tudi konkretno gradivo. Predstavljajo ga večernice, katerih rdeča nit so turški boji. Predmet bi najustrezneje predstavil, če bi jih imenoval *turške povesti*. Téma je zgodovinska; nadih pustolovskosti dobi, ko junaki krenejo kot ujetniki ali rešitelji na pot v daljno Turčijo in se na poti po možnosti še kje izgube.

1.1 Večerniško zgodovinsko povest moram razmejiti od reprezentativnega jurčičevskega zgodovinskega romana (Jurij Kozjak seveda ne sodi sem). Pri Jurčiču ni mogoče govoriti, da je vojna osrednje zgodovinsko dogajanje. V zgodovinski večernici je tako. Z malo drznosti bi jih lahko zato imenovali tudi vojne povesti, saj z marsikaterim delom kažejo na svoj nefikcijski, zgodovinskoporočilni izvor.¹⁷ Če je pri Jurčiču in Scottu na ozadju zgodovinskega dogajanja jasna ljubzenska zgodba, so na tem mestu v večerniški zgodbi reproducirani družinski, rodbinski odnosi. Jurčičevski zgodovinski roman se konča praviloma nesrečno, večerniška povest obvezno srečno. Srečni konec ne pomeni poroke za glavne junake. To se sicer lahko zgodi, vendar redko (Vojnimir, Miklova Zala). Tudi kadar je pripovedovalec zanjo pripravil vse okoliščine, do nje ne pride, ker je nekako pozabil nanjo (Mati božja dobrega sveta, Izdajavec). Povest se konča s ponovnim snidenjem družine.

1.2 Pri krištofšmidovski povesti je bil pod oznako »poučno« skrit splošni moralni in verski pouk, pri zgodovinski povesti, ki praviloma ubeseduje slovensko preteklost, pa je mišljen pouk slovenstva vrednega obnašanja. Izpolnjevanje verskih dolžnosti je za pravega Slovenca sicer pogoj, vendar je tu še dodatna zahteva po vdanosti habsburški monarhiji in po nacionalni enotnosti, razvpita pod geslom vse za vero, dom, cesarja.¹⁸ Nacionalnovzgojne in nacionalnopotrjevalne vloge večerniške literature nikakor ne moremo zanikati, saj je količina proslovenskih izjav

¹⁷ Vojne reportaže so bile vedno izredno priljubljeno berilo: *Obraz z laškega bojišča* (1859), J. Alešovec, *Kustoca in Vis* (1866), isti, *Vojska na Turškem* (1877, 1897, 1900, 1908), *Turki na Koroškem* (KMD 1864), I. Vrhovc, *Turki pred Dunajem* (SV 27, 1885), I. Kacenda, *Na bojišču, epizode iz laške vstaje*, *Dobré-poljski*, *Burska vojska* (1900) in še cela poplava v 20. stoletju do danes.

¹⁸ »Sloga jači, nesloga tlačí!« je moto Slemenikove povesti *Križem sveta*. S prve strani te povesti je tudi citat: »Vladar svetov nas je ohranil veke in veke, medtem ko so drugi silnejši narodi izginili iz zemeljskega površja. Ohranil nas bo, to je naše prepričanje, ako se bomo zedinjeni stanovitno držali rešilnega zmagonosnega gesla naših očetov, ki se glasi: Vse za vero in domovino!«

v njih precej obsežnejša kot v reprezentativnih slovenskih besedilih. Treba pa je pokazati, za kakšno vrsto nacionalnega ozaveščanja natančno gre. Lepo ga razloži Filip Haderlap, časnikar, sicer koroški in slovenski popularni pisec, v članku Narodni maliki (Koroške bukvice 1887—, 423, 435). Potrebno se mu zdi poudariti razliko med tremi pojmi: narodnjaštvom (tj. liberalizmom, ki ga navdihuje sovraštvo do drugih narodov), rodoljubjem, ki je sicer krščanska stvar, vendar se omejuje na pomoč samo ljudem svojega rodu, in domoljubjem, ki je taka zavest pripadnosti, ki je prežeta s krščansko ljubeznijo do vsakega bližnjega ne glede na njegovo nacionalnost. Brez dvoma je velik del domoljubja v praksi (v večernicah) nacionalno obarvan. Nacionalizem domoljubja pa je v taki meri razredčen, omiljen ali prežet s krščansko moralno, da o čisti nacionalni zavestnosti večernic ne moremo govoriti, raje o prevladujoči domovinski ideologiji.¹⁹

1.3 Že preveč povzetkov je bilo narejenih, ne da bi predstavil to vrsto večernic.²⁰ »Zgodovinska povest« *Križem sveta* Valentina Slemenika, natisnjena 1877. v 30 000 izvodih, potem pa še 1905. in 1938., bo primer.

Leto 1473. Dvojčka Jelica in Bogdan Pečarski z Levovega gradu, brodnik Job in babica komaj uidejo smrti, ko se vračajo z voznje po Vrbskem jezeru. Neki stari sovražnik rodbine jim je nažagal brv čez prepad. Pred desetimi leti je isti sovražnik babici ugrabil ob turškem napadu sina Benjamina, strica dvojčkov, in ga odpeljal neznano kam. Ta stari sovražnik so trije bratje, Jon, Jošt in Mihalj, sinovi bogataša in roparskega poglavarja Urha Grobekarja, ki ga je stari Pečarski odkril, ujel ter dal obesiti. Jon se je v Carigradu pomuslimanil. Zdaj je visoki vojskovodja Ali paša. Jošt ugrabi mala Bogdana in Lenarta Kolničarja, sina koroškega glavarja (in svaka Mateja Pečarskega) — Krištofa. Izroči ju Turkom, ti pa Jošta za plačilo kot ničvrednega človeka ubijejo.

¹⁹ Pri Bogu sem obljubil, za geslo vsega žitljenja sem si izbral, da hočem nepozabljeno obdržati zvestobo mili domovini! Bratje, z Bogom torej! Živela naša slovenska domovina! Za zlato dobo naših vnukov hajdimo v boj! Vse za vero in dom! Z Bogom! /.../ Bratje, zdaj velja drago prodati naše žitljenje! Naprej! Za vero in dom!« (Izdajavec, 1873, str. 72, 74).

²⁰ Njihov opus je takle: (J. Jurčič, Grad Rojinje (SV 13, 1866)), J. Jurčič, Jurij Kozjak (1864, 1877, 1887) — čeprav povest v marsičem spominja na najdensko povest krištofšmidovskega tipa, npr. na Pavla Hrastovskega, Gospodove pota so čudne in Bog nikomur dolžan ne ostane, se od nje razlikuje po manjši stopnji verskega pouka in večji količini nacionalno obarvane zgodovinskosti, kar upravičuje njeno uvrstitev na to mesto —, Jernej Dolžan, Mati božja dobrega sveta ali bratovska ljubezen (SV 17, 1868, 1907), J. Ogrinec, Vojnimir ali poganstvo in krst (SV 24, 1871, 1914), Valentin Slemenik, Izdajavec, zgodovinska povest iz turških časov (SV 29, 1873, 1907), Pod turškim jarmom (1882, 1892, 1903), Jakob Sket, Miklova Zala (SV 38, 1884, 1899, 1906, 1912, 1921), (J. Vošnjak, Troje angeljsko češčenje (SV 40, 1886, 1914), Doma in na ptujem (1889), (F. Zbašnik, Na krivih potih (SV 47, 1893)), V. Jelenc, Beligrajski biser (1905) itd.

Leto 1884. Kristjani v bitki pri Trbižu premagajo Turke. Ko se pri pokopavanju sovražnikov Job krščansko zavzame za še živega Ahmet ago, ob katerem toži njegov sluga Hasan, mu pogrebeci očitajo krivdo pri izginotju Bogdana in Lenarta. V jezi zabode obrekovalca in užaljen, ker ga Pečarski pri tem ni podprl, odide po svoje. Reši Ahmet ago, izve, da je kristjan, in z njim ter Hasanom odpotuje v Carigrad. Ahmet aga je ugrabljeni Benjamin z Levovega gradu. Rešil je svojega gospodarja smrti, postal svoboden in bogat. Zdaj odkupuje sužnje in jih osvobaja. Tako je rešil tudi brata in sestro čerkeškega rodu, Hasana in Fatimo. Fatima ju zdaj čaka doma v Carigradu. Pri njej pa je Lenart Kolničar, ki se zdaj imenuje Ibrahim. Fatima ga je odkupila tik preden so ga hoteli usmrtiti, ker se kot vojaški poveljnik pri Ali paši ni hotel poturčiti. Marsikaj hudega je pretrpel v turškem jetništvu. Ali paša napade Fatimin dvorec. Ibrahim ga brani, da Fatima lahko pobegne, njega pa ujamejo in ga živega zaidajo. Na srečo se pravočasne vrne Ahmet aga z družbo in Ali paša se mu mora ježno vdati. Vsi Ahmet agovi se izkažejo za kristjane.

Medtem Turki spet razgrajajo po Koroškem. Mihalj jim izda Levov grad, vendar Jelica odkrije prevaro, Mihalja ubije in prežene Turke.

Boj s Turki pri Hrušici. V njem je smrtno ranjen Bogdan, ki so ga domačini iz Otoka pred leti rešili iz turških rok, pa je ostal kar pri njih, ker ni vedel, od kod je doma. Pri Hrušici se bojuje tudi Matej Pečarski, vendar ne prepozna svojega sina. Istega dne dospe do Hrušice tudi krščanska slovenska družba, ki se vrača iz Carigrada. Po svetinjici prepoznajo Bogdana, ki se je sam izkopal izpod mrtvih trupel. Ko okreva, odpotujejo proti Otoku, kjer ga čakata nevesta Dorka in njen oče, poveljnik Boleslav.

Bitka pri Beljaku 1493. Turki so strašno premagani, Lenart ubije Ali pašo, potem ko je Ali paši po ogromnih žrtvah uspelo zavzeti Levov grad in ujeti Jelico. V bitki se najdejo vsi izgubljeni in ločeni; rešijo Jelco, ugotove, da je živa celo mati Agata, za katero so mislili, da je utonila v jezeru. Rodbinsko veselje. Le Bogdan se čez nekaj časa vrne v Otok, kjer si bo ustvaril družino.

»Matej Pečarski še leto za letom potuje med Slovenci in jim vedno označuje: 'Rojaki, bodimo složni, združimo sel!«

Zgodbena shema precej spominja na krištofšmidovsko-ciglerjevski tip povesti, kakršen se kaže v Evstahiji, Rozi Jelodvorski, Evstahiju, Sreči v nesreči, deloma tudi Deteljici in Kortonici:²¹ po celem svetu zaradi zgodovinskih peripetij in medrodbinskih maščevanj raztepena družina se po vrsti dogodivščin spet snide. Janko Kos²² vidi izvor teh povesti v antičnem ljubezensko-pustolovskem romanu Heliodorjevega tipa. Zgodnje krščanstvo je na njegovo zgradbo vplivalo tako, da so se ljubezenski odnosi med osebami zamenjali z rodbinskimi, sorodniškimi. Iz ljubezensko-pustolovskega romana je nastala družinsko-pustolovska povest. Sorodnost med večerniško zgodovinsko poveštjo in družinsko-

²¹ Pri Materi božji dobrega sveta bi se dalo govoriti celo o neposrednem vplivu Šmidove povesti Timotej in Filemon, »zgodbe keršanskih dvojčkov« (1842).

²² Janko Kos, Začetki slovenske umetne proze, SR 1981/3.

-pustolovsko povestjo (kot njen prototip velja znamenita legenda o Evstahiju, v slovenščini v Krištof Šmidovi predelavi 1852., 1879. in 1894. leta) potrjuje še motivacijsko in snovno pomembna vloga vojne in misijonstvo: v povesti mora biti krščena vsaj ena oseba ali pa mora vsaj nekaj nekrščenih pod zemljo.

Pri zgodbah najdenčkov je šlo za vzpon posameznika s stopnje ničelne družbene moči do precej zavidljive stopnje moči na družbeni lestvici. S povzetka se dá razbrati, da gre za razmerja moči tudi tukaj. Narodna celica (družina, rodbina) je močna, kadar so vsi njeni člani skupaj. Njena moč se skozi povest vedno bolj manjša. Zdaj odpotuje eden, drugega ugrabijo, tretji se izgubi ali gre iskat izgubljene. Daleč v tujini se rodbina po raznih svetinjicah, križcih, znamenjih prepozna, se zbere, premaga sovražnike in se vrne domov, kjer skoraj nihče več ne računa na njihov povratek. Spet je vzpostavljena moč in harmonija kakor na začetku. V Križem sveta se moč namnoži tako, da se lahko ustanovi celo nova družinska celica. Razcvet slovenstva! Ne spominja shema v marsičem na tisto, ki jo je za pravljico opisal Propp? Niti pojedina na koncu ne manjka (Mati božja, Mlinarjev Janez (2-krat), Izdajavec, Križem sveta).

1.3.1 Bralsko najprivlačnejše scene so prav gotovo prepoznavanja in srečavanja družinskih članov proti koncu povesti, ki že nakazujejo srečni izid. Saj so tudi ganljive in kar precej jih je, npr.:

Srečno združenje

Vojnimir, ta namreč je bil, katerega je dal Ozar k sebi pozvati, hitel je nemudoma k bolniku, srčno veseleč se v srcu, da tudi temu dozdej tako trdovratnemu poganu more zdaj prinesiti tolažbo v imenu krščanskega Boga.

Naglo prispe do Ozarjevega doma. Na pragu sreča tri popotne možé. Zamišljen v svoje zdanje sveto opravilo spozna v prvem trenutju le duhovnega očeta.

»Bog te blagoslovi, moj ljubi brat v Bogu!« nagovori ga ta in brž potem reče:

»Kolika sreča, da te tu srečamo! Glej,« — pri tej besedi položi desno na Rati-bora — »to so tvoj oče!«

Vojnimir, ozrši se nanj, veselo ostrmi: spozna ranjenca z bojišča, kateremu je bil obvezal rane in ga potlej spreobrnil h krščanstvu.

»Da, ljubi moj Vojnimir!« pravi Ratibor vesel, »glej, jaz sem tvoj oče, in ta« — pokaže na Svitelja — »ta je tebe in tvojo mater rešil iz pesjanskih rok; tega častitljivega očeta« — namigne nanj — »tega sam dobro poznaš.«

Vojnimir v tem prvem trenutju od veselja ne vé, kaj reči, kaj prašati? Molče se svojemu očetu nagne na prsi in ga objame.

Vse to je Zorina, težko že čakajoča duhovna in vroča skozi okno, čula in videla. Bliskoma torej prihiti, in z glasnim, radostnim klicem: »Moj ljubi oče, moj ljubi brat!« oklene se obeh, ko sta se še objemala.

Kolika neizrekljiva radost iznova obide Vojnimira, ko vidi pred seboj svojo nekdanjo spreobrnjenko na Predosljih.

»Gori pri bolniku,« pravi Zorina v eni sapi — »gori pa so moja, in, Vojnimir, tvoja ljuba mati Radoslava!«

»Radoslava — moja draga žena, tudi tu? Kaj je mogoče?« vzklikne Rati-bor strmeč od nenadnega, tako veselega izporočila. Zorina pak ga hlastno prime za roke in potezaje ga s sabo prosi:

»O, pojdite, pojdite brž, da jih vidite! Gori so, strežejo.« In vsi gredo ž njo v grad.

Odveč bi bilo popisovati Radoslavino radost in srečo, ko je zdaj naenkrat videla svojega moža in sina, oba zdrava, pred seboj in ko je čula iz Rati-borovih ust, kdo da sta ta dva moža, duhovni oče in njegov prijatelj Svitelj. Veselje, ko so se bili v naglici vsi spoznali in porazgovorili med seboj, je bilo neizrekljivo!

(Vojnimir ali poganstvo in krst, 1. zvezek Zbirke slovenskih povesti, 1913, 72, 75.)

Priljubljenost prepoznavalnih scen in njihova pogostnost se dasta razložiti na več načinov. Prepoznavanje je izrazita trivialna kategorija, trivialna ustreznica spoznavanju. Pri spoznavanju naleti človek na nekaj novega in mora to vključiti z naporom v svoj pojmovni svet ali že ustaljene predstave zaradi tujka celo spreminjati. Pri prepoznavanju je drugače. Tisto tuje, neznano, je novo samo na videz, le prvi trenutek. Že takoj naslednji hip ga sprejemnik zagleda kot nekaj domačega, kar ima v njegovem svetu že trdno določeno, čeprav za nekaj časa pozabljeno, zabrisano mesto. Nič tujega ni prodrlo vanj, nič ni načelo njegove homogenosti, njegove moči in samozavesti. Svet ostaja takšen, kakršen je bil prej. Strah pred spoznavanjem in želja po prepoznavanju sta znak človeškega hotenja po obvladovanju sveta, okolja. Vse v povesti, ki želi tako hotenje zadovoljevati, se mora iziti brez tujih ostankov, vsak predmet mora biti na koncu le sredstvo za »aha-efekt«. Celo vsi pglavitni Turki se izkažejo le v turške noše oblečeni Slovenci (Ali paša, Ahmet aga, Ibrahim so Jon Grobekar, Benjamin Pečarski in Lenart Kolničar).²³ Lacan (Štirje temeljni koncepti psihoanalize, Ljubljana 1980) bi veselje ob prepoznavanju navezal na t. i. skopično pulziranje, ki je tudi v osnovi otroške igrice »kuku«. V vsakem primeru pa so ta splošnočloveška veselja ugodno izhodišče za tisto manipulativno hotenje, ki z nasilnim harmo-

²³ »Medtem vstaneta župan in županja izza mize, in vidita zares petero Turkov, ki po kolovozu gredo proti hiši in za seboj vodijo konje; troje moških in dvoje ženskih 'Glej, glej,' čudi se županja, 'kako se Risan vzpenja po mali Turkinji in jo hoče vso oblizati. — Oh, to je prava naša Milica! Spredej ta Turek, je pa naš Janko, spoznam ga po urni hoji in ravni postavi.« (Mati božja dobrega sveta, 1907, 95)

niziranjem vzgaja človekove (samo)potrjevalne in konformistične ambicije.

1.4 Drugačen tip zgodovinske večernice so Sketova Miklova Zala, povest iz turških časov, SV 38 (1884, 1899, 1906, 1912, 1921, 1951), Ferda Kočevarja *Mlinarjev Janez, slovenski junak, ali uplemenitba Teharčanov* (1859, 1892, 1900, 1905, 1910 in 1922) ter Andrejčkovega Jožeta Sabinka, slovenska junakinja, povest iz začetka 15. stoletja (Besednik 1876). Glavnih oseb je manj, gre za ljubezenski par, ki se mora po sili razmer ločiti, pa se po prestanih dogodivščinah spet najde. Kljub temu, da je dogajanje precej manj zapleteno kot pri družinsko-pustolovski povesti, zgodbe močno spominjajo na shemo ljubezensko-pustolovskega romana.²⁴

Mlinarjev Janez in Pengarjeva Marjetica se imata rada. Marjetico pa zalezuje celjski grof Urh. Na vas pošlje v meniha preoblečenega ovaduha, da bi ugrabil Marjetico. Fantje odkrijejo nakano, ujamejo grofa in obljubiti jim mora plemstvo, da bi se odkupil. Pri volitvi vaškega načelnika (zanj je kot najbolj korenjaški fant izvoljen Janez) to res stori. Urhu, ki slovi zaradi nemoralnega življenja — onečastil je že več deklic v okolici — prinese papežev poslanec iz občilno pismo. Da se stvar ne bi razvedela, Urh poslanca zapre v bežigraske ječo, Teharčane z Janezom na čelu pa pošlje ječo stražiti. Fantje tu osvobodijo nedolžne jetnike, poslanca in nekega starčka, ki je že štirideset let tu zaprt in ki se izkaže za poslančevega očeta. Starček umrje. Pride do spopada med Teharčani in grofovimi. Janez grofa v tri ure dolgem dvoboju premaga, vendar ga izpusti ter s svojimi pobegne proti Beogradu na vojsko s Turki. Tu se odlikujejo, Janez pa skupaj z Voglarjevimi Mihom pade v turško ujetništvo. Sužnjuje v Carigradu, z Mihom se ločita, pa se v Alžiru na ladji spet srečata. V Mihiu Janez prepozna le v fanta preoblečeno Marjetico, ki mu je vseskozi sledila. V obupu se že hočeta pognati v morje, ko slučajno pride papežev odposlanec in jima pove, da ju je odkupil. Odpotujeta domov, ker je med tem Urh že umrl (ubili so ga v nekem prepiru), pridno delata in še dolgo živita.

1.4.1 Povest je bila šestkrat natisnjena. Če bi o popularnosti odločali fabulativna in snovna pestrost, bi njeno usodo morala doživeti Podmilškova Sabinka, saj v njej ne manjka zanimivih Ciganov, roparjev, puščavskih in roparskih jam, skrivnostnih koč, zaporov itd. Nekaj drugega je moralo biti pomembnejše za uspešnost Mlinarjevega Janeza. Tudi tokrat je to prepoznavanje: Slovenec je v glavni osebi prepoznaval svojo idealno zamišljeno, zeleno, junaško podobo.²⁵ Povest je poskus ustvariti

²⁴ Klasičen tip tega romana je v 20. stoletju oblikoval M. Malovrh s Strahovalci dveh kron.

²⁵ »Kajti poznam vas le predobro, Slovence. To je čisto poseben narod, in srečen je, kdor ume, dobro vladati ga. V peklo bi šli Slovenci z njim, če bi zahteval od njih. Ni ga junaka, ki bi Slovence prekosil, kadar se ta v resnici boja loti, kakor tudi ni gospodarja, trgovca in ne poljedelca, ki bi svojega slovenskega vrstnika prekosil.« (55)

slovenskega legendarnega, mitičnega literarnega junaka. V tem bi se dala primerjati z eno leto starejšim Levstikovim Martinom Krpanom²⁶ ter Malavašičevima (1818—1865) junaškima biografijama (Oče grof Radecki, 1852, in Erazem Predjamski ali Erazem iz Jame, 1845, 1861, 1869, 1880, 1886, 1896, 1907).²⁷ Kar tri izmed teh štirih povezuje, je nespornost junaka z oblastjo, nekakšno junakovo uporništvu. (Podobno zanimiv je tudi Jurčičev Erazem Tattenbach, 1873.) Martin in Janez, oba se nudita mitu z izjavo, da sta že narodna lastnina; prvi z »Močilar mi je časi kaj razkladal od nekdanjih časov«, drugi s podnaslovom »po narodni pripovedki iz srede 15. stoletja«. Ni se mogoče znebiti občutka, da se je poskus oblikovanja slovenskega mitičnega junaka ponesrečil. Enim »junakom« manjka slovenskost, drugim mitičnost, tretjim dosledno junaštvo. K tem poslednjim spada tudi Mlinarjev Janez. Njegova nezadostnost se pokaže, ko je pripovedovalec prisiljen del njegovih nalog zaupati ženski, junakovi nevesti, tukaj Marjetici (slovensko mitično ime!, naslovna oseba uspelega Kodrovega dela in še kje).²⁸ Še bolj korenito se je to zgodilo v Sabinki, slovenski junaknji. Ožbe, glavna oseba prvega dela povesti (tudi slovensko mitično ime, v Lepi Vidi npr.), vzorčni primerek meščastega slovenskega »junaka«, močno, napihnjeno, pa dobro in krotko, nedolžno bitje — prav kakor Mlinarjev Janez — ni sposoben junaško obvladati zapletenega položaja in vse skupaj prepusti Sabinki, po kateri dobi povest zato naslov. Tale nastavek vablivo vleče v razmišljanje o ženskem značaju slovenskega naroda, o vzrokih za to, pa še o drugih tipoloških značilnostih slovenske kulturne tvornosti, ki iz ugotovljene ženskosti izvirajo. Nista iz podobnih razlogov tudi Vida in Veronika postali slovenski mitični osebi?

1.4.2 Mlinarjev Janez je avtoritativna osebnost ali naj bi to bil. Avtoritativna oseba je družbeni skupini simbol, znamenje, pod katerim se združuje. Je identifikacijski objekt, esenca tistih značilnosti, po katerih

²⁶ Oba junaka se dvobojujeta, vsak od njiju se lahko pohvali z izbornim konjem itd.

²⁷ Biografije velikih, v glavnem vojaških osebnosti, so bile od nekdaj izredno priljubljeno branje: J. Alešovec, Cesar Maksimilijan in Mehika (1868), F. Haderlap, Nikolaj Zrinjski (1885, 1903), I. Molek, General Laudon (1886, 1908), Andrej Hofer (1886, 1898, 1908), F. Nedeljko, Močni baron Ravbar (1886, 1897), I. Urbanec, Knez Črni Jurij (1889), Hrvojič, Maksimilijan, cesar mehikanski (1892), F. Nedeljko, Princ Evgen Savojski (1894, 1909), F. Nedeljko, Feldmaršal grof Radecki (1894, 1902), Andrej baron Čehovin (1898), Viljem baron Tegethoff (1900) in še cela vrsta takih del v našem stoletju. Precej je izšlo tudi vladarskih biografij, vsakih deset let je v počastitev monarhovih okroglih rojstnih dnevo izšlo od 4 do 12 takih knjižic, večinoma o Francu Jožefu in Elizabeti.

²⁸ »No, več kaj, Janez, za tako bojazljivega te pa nisem imela.«

»Marjetica, junaški govoriš, resnično, da si tako pogumna, nisem mislil.« (Mlinarjev Janez, 1922, 73)

se skupina prepozna in na podlagi katerih se združuje. Avtoritativna oseba je družbeni skupini v ekspanziji enake funkcije kot vojskujočim se prapor, zastava. Skupini (in bralcem iz nje) daje po eni strani občutek varnosti. Po drugi strani pa povesti, v katerih taki brezmadežni korenjaški liki namesto bralca samega potujejo od zmage do zmage, privajajo bralca (pripadnika skupine) na nekritično, brezpogojno vdanost in zaupanje avtoritativnim osebam v resničnem življenju, manjšajo človekovo obrambno in samoohranitveno sposobnost.²⁹ Avtoritativna oseba ne trpi razumskih ugovorov, zahteva enostavno podrejanje. Kar reče junak Mlinarjev Janez, to je njegovi četi sveto, kar on preudari, to velja, kar on sklene, to izvrši. Upravičeni sta tudi krutost in neusmiljenost, ki prevzmeta tega krotkega in blagega moža, kadar ga navda »pravični srd«. V tem je manipulacijski značaj Žavčaninove povesti in ravno tej t. i. personalizacijski strategiji (ki je izborna poskrbela za to, da se je zaradi družbenih krivic nabrani srd sproščal v pravo smer — v agresijo do Turkov) se ima povest zahvaliti za številne ponatise.

2 Vaška povest

Vaško povest imenujem pripoved, ki se dogaja na podeželju (glede na pripovedovalčev čas v sedanosti) in katere glavne osebe niso meščani ali plemstvo. Preprosteje bi bilo reči: upovedene osebe so kmetje, vendar to ne bi bilo natančno. V veliko vaških mohorjankah je v prvem planu upoveden (vaški) proletariat. Med vaško povestjo in vaško večerniško povestjo so določene razlike. Tipoloških raziskav slovenske vaške povesti pri nas še ni bilo, zato razlik v natančni in izčrpni obliki ne bo mogoče naštetih. V slovenskem literarnem razvoju je vaška pripoved znanilka realizma. Od reprezentativnih besedil predhodnega obdobja se že od zunaj razlikuje po obsegu: krajša je v povprečju. Medtem ko je pri njenih prvih predstavnikih, Jurčičevem Sosedovem sinu (1868), Stritarjevih Svetinovi Metki (1868) in Sodnikovih (1878), ljubezenska zgodba še velikega pomena, postane v osemdesetih letih z razvojem realizma obrobna zadeva. Če bi vaške večerniške povesti skušali stilsko opredeliti po tem kriteriju, bi jim prav gotovo pripisali realističnost ali vsaj odmik od romantičnosti. Vendar je o stilni pripadnosti trivialne literature boljše molčati.³⁰

²⁹ »Kdaj je slovensko krdelo zapustilo svojega vodnika? Vdero za načelnikom, vdero v goste sovražne vrste.« (Izdajavec, 1873, 74).

³⁰ Poromantična trivialna književnost je v celoti zapisana realističnim stilskim postopkom, poetičnemu realizmu, da bi z njim prekrila svojo temeljno protirealistično nastrojenost (W. Killy, *Deutscher Kitsch (Ein Versuch mit Beispielen)*, Göttingen 1961).

Zgodovinska povest šestdesetih in sedemdesetih let se nikoli ni poskušala izogibati ganljivosti in vzburjanju iracionalnih bralskih občutij. Vaška povest, ki ji v večernicah sledi v osemdesetih in devetdesetih letih, razčustvovanosti ne pozna. Biti želi strogo racionalno podjetje, zato se izmika ljubezenski tematiki. Če se ji že vsili, jo obdela na hitro in površno. Za ideološko, nacionalistično plat zgodovinske mohorjanke je značilna precejšnja stopnja abstraktnosti, zgolj načelnosti; mlajša vaška mohorjanka abstraktno načelnost narodne ideologije svoje predhodnice konkretizira. Iracionalnost, ki je iz abstraktnosti prejšnje dobivala svoje moči, se tu umiri v konkretni, racionalni narodnogospodarski program. Možitve in ženitve niso več stvar čustev, ampak so posledica gospodarske računice. Fant ne bo vzel tiste, ki bi mu telesno ugajala, vzel bo dobro gospodinjo.³¹ Tudi če gre za idilo, je ta le odraz urejenih gospodarskih razmer, čistih računov, in kot taka dokaz, da je bilo gospodarjenje pravilno.³²

³¹ »Pri kmetiji je treba gospodinje. Rebernikova hiša bi ne bila tako na dobrem, ko ne bi naša mati skrbno vse opravljala v hiši in v hlevu. Pregovor pravi in resnično je, da pridna žena tri ogle hiše po konci drži. Poiskal si boš torej ženo iz domačih deklet. Silil ti ne bom nobene, če prav bi meni bila najljubša sosedova Šotorjeva Jeta. Poznam jo od mladih nog. Zmirom mi je dopadala, da je tako lepo ubogala svojo mater in očeta. Zdaj, ko je dorastla in krepka za delo postala, ne počiva ne od jutra do mraka in vsako delo opravlja urno in veselo. Nikdar ne zamudi Božje službe in sam gospod župnik so mi jo pohvalili. Pač težko jo bode pogrešala Šotorjeva mati, ki se zdaj lahko počije zraven nje. Dobro bo za hišo, v katero bo ona prišla za gospodinjo. Brez dote pa tudi ne pojde od Šotorjevih. Po njej povprašuj in kedar imaš besedo, povej mi, da gremo vsi skupaj k notarju in napravimo ob enem izročilno in ženitovanjsko pismo.« (Troje angeljsko češčenje, 1886, 6)

³² »*Lepo lego* ima ta vasica. Obrnjena je proti *jutranji strani*. Za hrbtom se ji dviguje kakih tristo metrov visok *hrrib*, ki je *lepo* zarasten z bukovim in smrekovim *lesom*. Sem ter tja se tudi kaka breza *blesti* izmed gošče. Vsaka hiša ima na sprednji strani *lep sadni vrt*, od vrta naprej se razprostira *ravno polje*, a še dalje naprej *zelené* lepi travniki. Tako ima vsak teh posestnikov kar na kupu, česar potrebuje. Za hrbtom mu rastejo drva, tako da ni treba hoditi daleč po nje, v obližju hiše mu daje po letu košato sadno drevje prijetno senco, kjer se lahko odpočije po trudopolnem delu, a polje in travnike ima kar v jednomer pred očmi. Iz *hrriba*, ki se dviguje za hišami, izvira tudi *čist in mrzel studenec*, ki se nikoli ne posuši, in ki priskrbuje tukajšnjim seljanom *zdravo pitno* vodo. Onkraj njiv, tam sredi travnikov pa se vije precejšnji *potok*, ki daje ondrotnim tlom vedno dovolj moče, tako da trava tam kaj *bujno poganja*.« (Vas Kôt, 1896, 3, 4)

Takole in podobno se začenja večina vaških povesti. Očitno je, da gre za začetno formulo, ki marsikje prehaja že v kliše. Ponavlja se lepa lega vasi (obrnjena je na jutranjo stran). Lepota je dvojnega značaja: po eni strani je prava, estetska, po drugi strani je izenačena s koristnim. Lepa je ponavljajoča se zeleno-bela kombinacija (bele hiše na ozadju zelenih gozdov in travnikov), lepi pa so gozdovi tudi zato, ker dajejo les, ker so kmečka železna rezerva, sadovnjaki so lepi zaradi sadja, obvezni studenci niso tu samo zaradi romantike, ampak da namakajo polje, travniki zato, ker dajejo hrano živini, polja, ker so rodovitna in prehranjujejo ljudi. Zelena barva je lepa tudi zato, ker je simbol življenja, klorofila, bela barva zato, ker je znak čistoče, nedolžnosti, reda (dobre

Da bi značilnosti vaše mohorjanke ugledali natančneje, bi bilo potrebno pregledati še tovrstno bero Doma in sveta ter še kakšne druge revije. Kljub delni nepregledanosti gradiva pa si bom drznil postaviti tezo: poleg deficita ljubezenske tematike je za vaško večerniško povest značilna poudarjena moralno-idejna plat, realizmu nasprotna ali tuja težnja v konstruktivni srečni konec, želja po večji fabulativnosti, ki se kaže v begu k drugim žanrom, v kriminalno in vojaško povest, in poudarjena gospodarska in politična poučnost, ki daje tej literaturi na mestih precej nefikcijski značaj.

2.1 Vaška večerniška povest je bila pisana za kmeta, ki bi v tej privlačni obliki sprejel pouk o gospodarjenju. Čeprav vseskozi poudarja, da bogastvo samo še ne prinese človeku sreče,³³ je gospodarski pouk le dan z enim samim namenom: pomagati kmetu iz pomanjkanja do take stopnje gospodarske gotovosti in blagostanja, ob kateri bo pripravljen priznati, da bog pridnim in poslušnim že na tem svetu nakloni srečo. Po drugi strani pa je ekonomska samostojnost samo pogoj narodni samostojnosti. Če kmet ne bo dobro gospodaril, tudi meščan, nosilec narodno ozaveščevalnega duha, ne bo imel kaj jesti. Zato kmalu ne začudi več, če se sredi pretežno zanimive zgodbe vaše povesti pojavi celo poglavje, ki bi bolj sodilo v strokovni priročnik o kmetovanju kot pa v literarno fikcijo.³⁴ Pogoj gospodarsko učinkovitemu delu je ustrezna razporeditev de-

organizacije dela). Vas v podnožju gozdnatega hriba, pred katero se razprostira nerazparcelirano, vedno ravno polje, ni lepa samo zaradi pestre razgibanosti svojih oblik, ampak v glavnem zaradi koristi, ki jih ji daje ugodna lega.

³³ »Tako je gospodaril Peter Germar na svojem malem posestvu, popolnoma zadovoljen sam s seboj. — Kaj bi tudi ne bil? saj je bil prost vseh strasti, ki človeka pèhajo navadno v neizmerno brezno ter napravljajo nezadovoljnost in spačeno življenje; vdan v voljo Božjo je delal dan za dnevom, nikdar ni pozelel ni bogastva ni sladnostnega življenja, ki je sama ničemernost, ki mami človeškega duhá, da slednjič pozabi Boga, svojega stvarnika in svetih dolžnosti, ki mu jih je naložila božja previdnost. — Ako bi natanko premislili, kako malo potrebuje človek, da zadovoljno in srečno živi, kako lahko se je ogibati vseh strasti, ki vodijo na pot pogube, morali bi iz serca milovati one, ki dan za dnevom hrepené po zakladih, svetnem lišpu in hrumečih veselich ter si s tem hočejo pridobiti zadovoljnost in srečo. Kako abotni so taki posvetnjaki! Oni iščejo zadovoljnosti ondi, kjer je nikdar ni, oni iščejo sreče v zakladih, ki jim je dati ne morejo. Bogastvo je podobno morskej vodi, ki vedno bolj žeja, čim več je kdo pije. Taki ljudje iščejo omike ondi, kjer so leskeče zlato in dragi kamenji, pa ne pomislijo, da je njih duh mertev, njihova glava prazna. Ako natanjko prevdarimo vsa svetna djanja in nehanja, zastaviti moramo nehoté vprašanje: kdo je srečnejši? bogatin v svojih nališpanih sobah, ali prosti kmet v svoji bajti? In če potem to vprašanje natanjko prevdarimo, priznati moramo, da le prosti kmetič uživa pravo zadovoljnost in srečo, kolikor je mogoče na svetu. —« (Zalost in veselje, 1875, 4, 5)

³⁴ »Neko nedeljo popoldne, ko Veljanič in Lipe tako skupaj sedita na klopi pred hišo in se spet menita o gospodarstvenih rečeh, pravi Veljanič:

lovnih vlog in vestno izpolnjevanje dolžnosti, ki so posameznim vlogam različno zapisane. Meščanska gospodarska logika, ki je zakon akumulacije kapitala prinesla tudi na to področje, ne pozna usmiljenja. Bajtarji so ji ekonomski (zraven pa seveda še moralni) škodljivci,³⁵ ker s svojim vrtičkarstvom drobijo veliko kmečko posest. Gospodarski liberalizem vsakomur natančno predpisuje način obnašanja — gospodarju, gospodinjji, sinovom in hčeram, hlapcem, bajtarjem in delavcem.³⁶ Na moralno plat njihovega življenja ni pozoren toliko z božje perspektive (čeprav z božjimi zakoni svoje vmešavanje argumentira), kot mu je morala kmetstva pomembna z gospodarskega zornega kota. Podpiral bo tisto obnašanje, ki navaja k pridnosti, maksimalni produktivnosti, varčnosti ipd., ostro pa bo nastopil proti takemu obnašanju, ki kmetško delovno moč manjša (popivanju, kvartanju, pretepaštvu, lenobi, zapravljenosti, vraževerstvu in nevernosti), ter takemu, ki vodi proč od »poštenega«, tj. ustaljenega in z zakonom utrjenega načina akumulacije (pohlepnosti, skoposti; prva je v sumljivi bližini s tatvino, druga akumulirani kapital pusti ležati brez koristi). Krajše večernice obdelajo po eno takšno grehoto in njene posledice, večje pa se jih lotevajo kar več naenkrat.

Zahteva po redu in snažnosti v gospodinjstvu in gospodarstvu, izražana in opisovana s posebno slastjo in pogostnostjo, simbolizira zahtevo liberalnega gospodarstva po razmerah, v katerih bi se idealno razvijalo. Red je drugo ime za organizacijo dela, snažnost pa, ki je pogoj zdravju,

»Vidiš, ljubi moj, jaz sem si po branji podučnih spisov in po svoji lastni izkušnji sestavil ta-le pravila za gospodarstvo:

Pervič: kmet prideluje, kar potrebuje sam za-se, in da ima kaj za prodaj. To je njegova reč. Njegovi pridelki pa so dvovertni: Taki, ki prihajajo iz rastlinstva, in taki iz živalstva.

Drugič: kmet mora /.../« (Setev in žetev, 1875, 28—31)

³⁵ Setev in žetev, 10. pogl.; podobno že prej, v Malavašičevem prevodu Zschokkejeve Zlate vasi (1848), na nemškem jezikovnem področju pa v Immermannovem Oberhofu (1838/39).

³⁶ Npr. delavcem (Na krivih potih, str. 18, 19):

»Lepo se res tu notri govori o delavskem stanu, a morda ni vse res, kar stoji tukaj zapisano. Preveč samohvale je vendarle. Da bi bil delavski stan prvi stan na svetu, tega doslej še nisem slišal, in zdi se mi preveč rečeno. Ponižnost je lepa čednost. Ponižni ostanimo in ne dajmo se omamiti takim besedam, ki ugajajo naši ničemurnosti.«

Ali pa dekletom (prav tam, str. 15—16):

»A naša Malka ni samo skrbno gojila čistosti srca, temveč je pazila tudi na zunanjo čistost in snago. Omenili smo že, kako vse lepo snažno in čisto je v koči strica Matije; to je Malkino delo. Pa tudi na svoji obleki in na svojem životu je čez vse čislala in ljubila čistost in snago. /.../«

Zakaj opisujemo vse to tako na široko, zakaj razkladamo tako natanko te lastnosti Malkine?

Zató, da bi si ti, slovensko dekle, vzelo Malko za vzgled, in da bi tudi ti tako ravnalo. /.../«

drug izraz za kar največjo delovno sposobnost.³⁷ Z upoštevanjem navodil, ki jih gospodarstvo v obliki večernic daje kmetu, se seveda lahko obogati. Tu pa je nevarnost. Kmeta je treba navaditi, da bo del dohodka redno in brez bolečin odvajal tistim, ki so ga tako zavzeto pripravili za ekonomski dvig. Prepričati ga je treba (zraven pa tudi tiste, ki jim gospodarski dvig ni uspel), da bogastvo ni najvažnejše na svetu in da samo bogastvo človeku še ne prinese sreče. Življenjski recept, ki ga večernice ponujajo kmetu, je torej: moli! delaj! hrani!,³⁸ pa nič ne maraj, kdo se bo okoristil s tvojim delom, saj bogastvo ne prinaša sreče.

2.1.1 Podoben položaj kot bajtarji imajo za razraščajoči se kapital tudi delavci. Delavska tematika se je v slovenski pripovedni prozi začela pojavljati že zelo zgodaj, vendar redko v taki luči, v kakršno je delavsko družino Svetinovih postavil Janez Cigler leta 1836. Razpoloženje pišočih in beročih (iz premožnejših slojev) do delavca se najlepše vidi iz simbioze delavske in kriminalne tematike skozi vse devetnajsto stoletje. Delavec je veljal za možnega kriminalca.³⁹ V zgodnejših večernicah se glavna oseba še uspe izogniti proletarizaciji (Setev in žetev, SV 33, 1875). Nekaj let pozneje si avtorji pred nujnostjo proletariata niso več mogli zakrivati oči.⁴⁰ Proletariat je postal nujno zlo. Zato je bilo treba najti način, kako ga najbolje zmanipulirati, kam ga usmeriti. Recept zanj je bil podoben kot za kmetstvo: trdo, napeto delo, zmernost, varčnost in zaupanje v boga. Nalogo usmerjevalca delavstva je prevzela katoliška cerkev, ki si je v ta namen morala prilagoditi posebno ideologijo, znanilko Krekovega krščanskega socializma. Krepila se je v boju proti poglavitnemu sovražniku: liberalizmu (Troje angelsko češčenje, Petelinov Janez) in socializmu (Na krivih potih). Obe stranki je diskvalificirala

³⁷ »Mina županja, začrnela in suhljata ženica, je bila jako pametna in po-božna gospodinja. Snažnost in red je visoko cenila, in županova hiša je bila vsem v zgled. Tla so bila vedno čisto pometa, strop in hrastove stene so se rumenile kakor z voskom prevlečene; javorjeva miza je bila bela, kakor da je iz marmorja izsekana; okna, skrinje in druga kuhinjska posoda obrisana in v lepem redu; visoke, rahle postelje, z belimi prti pokrite, so človeku silile v oči. Večkrat je mati rekla svoji hčerki: 'Snažnost in red mi toliko veljata kolikor ena dekla: snažnost stori, da se posoda ne pohabi in se človek ne otruje; red pa, da brž najdeš vsako stvar.'« (Mati božja dobrega sveta, str. 4)

³⁸ F. H/aderlap/, Nekaj dobrih nasvetov za hišo in dom (SV 40, 1886, 115).

³⁹ Tako že pri Ciglerjevi Sveti Hemi (1839), Zakrajškovi Oglénici ali hudo-biji in nedolžnosti (1865), celo pri Jurčiču (Cvet in sad, Ponarejeni bankovci) ter Stritarju (Sodnikovi), v Zbašnikovi Na krivih potih in še kje.

⁴⁰ Še leta 1887 se je daljnovidni Haderlap v članku Narodno gospodarstvo pri Slovincih (Koroške bukvice, 384) zavzemal za tovarne. Njihovo korist je videl v tem, da bi zaposlile odvečno delovno silo, zmanjšale bi izseljevanje in okoliškimi kmetom bi priskrbele množico kupcev poljedelskih pridelkov ter tako pospeševale razvoj kmetij.

s poudarjanjem njunega nemškega značaja⁴¹ in povezovanjem z gospodarskim in klasičnim kriminalom, skratka z obtožbo, da so liberalci in socialisti goljufi in tatovi.

2.2 V vaški večerniški povesti se srečujejo in prepletajo tri snovno-idejna področja, gospodarski poduk, politični poduk ter kriminal. Zgodbeno je od njih najprivlačnejši kriminal, s stališča manipulativnih ideologij pa je utemeljen kot negativni eksempl: tako ne smete delati, če nočete nesreče na svojo glavo. Gospodarski poduk uči intenzivnega pridelovanja, politični poduk skrbi, da dobiček proizvodnje ne gre v napačno smer, kriminal pa je tu zaradi bralske privlačnosti, zraven pa kot primer kršenja pravil gospodarskega razcvetenja, vedno kaznovanega seveda. Gospodarski pouk in kriminal sta si podajala roke do osemdesetih let, ko se jima je zaradi nevarnega delovanja konkurenčnih strank pridružila še odločna politična propagandnost.⁴² Tako zlasti v Trojem angeljskem češčenju, povesti J. Vošnjaka (SV 40, 1886, 1914).

Proti koncu stoletja pa se simbioza gospodarskega pouka, politične propagande in kriminala začne razbijati. Iz vsake od snovno-idejnih komponent se razvije samostojen podtip vaške večerniške povesti: političnopropagandni (Alešovčev Petelinov Janez, 1880, 1919) kriminalni (Zbašnikov Boj za pravico, SV 50, 1897) in zgolj gospodarskopoučni istega avtorja (Vas Kôt, SV 49, 1896).

⁴¹ P. Zimmermann (Der Bauernroman: Antifeudalismus, Koservativismus, Faschismus, Stuttgart 1975) poroča o negativnem odnosu do socialne demokracije tudi za nemško Zvezo kmetov (1893—1912).

⁴² Za boljšo preglednost je treba naštetih še druge vaške povesti, ki jih je izdala MD (v oklepajih so krajši spisi, ki le pogojno sodijo sem): F. Zakrajšek, Oglénica ali hudobija in nedolžnost (1865, 1894, 1904); F. Erjavec, Hudo brezno ali gozdarjev rejenc (SV 10, 1864); (J. Jurčič, Uboštvo in bogastvo (SV 11, 1865)); /J./ Ogrinec, Setev in žetev (SV 33, 1875, 1913); /A. Jeglič/, Nevera (SV 34, 1878); (J. Jurčič, Ponarejeni bankovci (SV 35, 1880); /F. Haderlap/, Loterijo je pustil (SV 36, 1882); P. Pajk, Dora (SV 39, 1885); P. Pajk, Domačija nad vse (SV 43, 1889); I. Fajdiga, Zadnji tihotapec (SV 45, 1891); P. Pajk, Najgotovjša dota (SV 46, 1892); F. Zbašnik, Na krivih potih (SV 47, 1893); F. Zbašnik, Čujte in molite, da ne padete v skušnjava (SV 48, 1894); /F. Zbašnik/, Vas Kôt (SV 49, 1896); F. Zbašnik, Boj za pravico (SV 50, 1897); — (J. Jurčič, Prazna vera (KMD 1864), Dva brata (KMD 1867)); J. Križanič, Skušnja in skušnjava (KMD 1878); (J. Jurčič, Kako je Kotarjev Peter pokoro delal (KMD 1880)); /A. Jeglič/, Strupena Neža (KMD 1881); I. Vrhovec, Med hribovci (KMD 1882); Tonejec, Usmiljeno srce, radodarna roka (KMD 1883); J. Vošnjak, Dva soseda (KMD 1888); J. Vošnjak, Obsojen (KMD 1889); (J. Kersnik, Kako je stari Molek tatu iskal (KMD 1889)); J. Vošnjak, Ti očeta do praga, sin tebe čez prag (KMD 1890); (J. Kersnik, Znojilčevega Marka Božja pot (KMD 1890)); F. S. Finžgar, Stara in nova hiša (KMD 1900). Pa še nekaj drugih: F. Haderlap, Dve krēmi v Malem Dolu, Usmilite se ubogih (oboje v Koroških bukvicah 1887); P. Pajk, Najdenec (SK 30, 1894); P. Pajk, Zivljenja križi (KMD 1903); P. Pajk, Prijatelj sin (DiS 1894); P. Pajk, Obljuba (LZ 1894); D. Trstenjak, V delu je rešitev (1894); I. Žarnik, Jurij Štrkelj najde zaklad (1872); neznanega avtorja Županova Neža in Blagajev Tine (Besednik 1875) in še kakšna malenkost.

Političnopropagandna podvrsta večerniške povesti ne pozna več usmiljenja. V vseh dosedanjih se je zločinec vsaj pred smrtjo spreobrnil ali pa mu je celo uspelo že prej stopiti na pravo pot. Obračun s političnimi nasprotniki pa je brezobziren — zanje zahteva strankarska ideologija samo smrt. Tej vrsti povesti res pristaja naziv šund v tistem domiselnem pomenu, ki izhaja po ljudski etimologiji in besede šuntati.

Kriminalna večerniška povest ne pomeni v slovenskem kriminalnem pisanju nobene prelomnice. Še vedno sta bralec in pripovedovalec vsevedna in opazujeta po krivem obtoženo glavno osebo, kako se bo prikopala do pravice. Do razjasnitve ne pride zaradi logičnega, analitičnega, privatnodetektivskega uma glavne osebe, ampak zločin razreši inštitucija, sodnik, pomaga pa jima pri tem vsemogočni bog v nebesih s svojim najmočnejšim orožjem — naključjem.⁴³

Nasprotno od kriminalke, ki se je s svojo zgodbeno napetostjo: ali mu bo uspelo? osredinila na zabavnostno plat učinkovanja, je zgolj gospodarski tip vaške večernice zgodbeno reven in usmerjen k poučnosti.

V vasi Kôt so samo tri kmetije, Grabeževa, Veseljakova in Mravljeva. Prvi je najbogatejši, pa skop, drugi ga rad pije, tretji je reven, njegovo pridnost pa izdaja že ime. Grabežev sin Marko hoče Mravljevo hčer Marjetico (Metko) za ženo, pa mu je oče iz gruntarske važnosti ne pusti. Ko ga zaradi skoposti še iz vojske noče odkupiti, Marko prekine z družino. Veseljakov sin Jernej je tudi čisto drugačen od očeta, vendar mu Mravlja sam prepove svojo drugo hčer Anico, ker ga ima po nesporazumu za pijanca. Užaljen gre Jernej na Hrvaško drva sekat. Oba fanta pišeta razgledanemu Mravlji, Jernej mu pošilja prisluženi denar v varstvo in spori se zgladijo. Medtem gresta kmetiji njunih očetov po zlu. Veseljak zapravi denar, ki mu ga je Mravlja posodil, da zavaruje kmetijo, Grabež pride ob veliko starega denarja, ker ga kljub Mravljevemu navetu ni pravočasno zamenjal. Ko pa Grabež še nažene berača, ta iz maščevanja zažge vas. Pogorelci si z Mravljevo pomočjo opomorejo, kmetiji dobijo mladi, ko se fanta vrneta iz tujine in se poročita z izvoljenkama. Veseljak se strezni, Grabež umre, vsi drugi pa srečno živijo naprej in v družinskem krogu prebirajo Novice in podobne podučne časopise in knjige.

Tujih vzorcev takih podučnih povesti za kmete se že zgodaj ni manjkalo. Leta 1848 je F. Malavašič prevedel znamenito »pedagoško vaško utopijo« švicarskega pisatelja Zschokkeja (1771—1848) Zlata vas, nekaj kasneje pa še »resničn/o/, podučjenja poln/o/ povést, katero nej vsaki kmet

⁴³ Za slovenskega braleca je lahko pomenila novost v tehniki kriminalnih zgodb tri leta starejša »dime novel« Josefa Čekala Preskušnja in rešitev ali Doma najboljše (27. zv. SK, 1894). Tu bralec in trpeča osrednja upovedena oseba do konca zgodbe ne moreta razrešiti skrivnostnega zločina.

bere in k sercu vzame in vsak prijatelj ljudstva po možnosti razširja«, Štэфan, srečni kmet (1850).⁴⁴ Posamezne izjave v tej literaturi so prav gotovo vredne natančnejše analize. Ker pa vse skupaj že uhaja iz območja literarne fikcije in ker je bilo poglavitno o pomenu gospodarske ideje za mohorjanko že povedano, se v podrobnejši pretres ne bomo spuščali.

ZUSAMMENFASSUNG

In den fünfziger Jahren des verfloßenen Jahrhunderts begann die St. Hermagora Gesellschaft für das »einfache Volk« Bücher herauszugeben, deren Bestellungen und Auflagen ständig wuchsen und kurz vor dem I. Weltkrieg mit 90 000 Exemplaren und annähernd 250 000 Lesern ihren Höhepunkt erreichten; sie wurden also von jedem 5. Slovenen gelesen. Grund hierfür war die lebhaft klerikale Propaganda, Rückgang des Analphabetentums, Anwachsen der slovenischen Kaufkraft (Absinken der Leserschaft pro Exemplar) und Anwachsen der Stadtbevölkerung. Im Gegensatz zur geltenden Ansicht, es sei der Hermagora Gesellschaft um den bäuerlichen Leser zu tun gewesen, zeigte eine Analyse der Besteller und grundsätzlichen Äußerungen, daß sich der Erfolg der Hermagora Gesellschaft auf die Mittelschicht stützte: unter den Konsumenten befanden sich nur 25 % Bauern, ebenso viele Gewerbetreibende, 20 % Grundbesitzer, 10 % Arbeiter und 10 % Beamte. Die Erzählprosa der Hermagora Gesellschaft (meist bekannt unter dem Namen: Slovenske večernice) rechnete nicht nur auf neue Leser, sondern sorgte auch für die Differenzierung der Lesebedürfnisse bei der bereits bestehenden Leserschaft. Hinsichtlich des Typs der Manipulierbarkeit lassen sich drei Genres unterscheiden: die Christoph-Schmid-Erzählung, die in den fünfziger und sechziger Jahren zur religiösen Erziehung diente, die Geschichts- und Abenteuererzählung, die in den sechziger und siebziger Jahren für die Heimat- und Nationalerziehung sorgte, und die Dorferzählung, die politisch und wirtschaftlich ausgerichtet war. Randbedeutung hatten die Alpen-erzählung und die meist übersetzte Missionserzählung gleich zu Beginn. Der Erfolg des Verlags beruhte nicht nur auf der gezielten Propaganda, er verdankt ihm der fesselnden Thematik der Prosa: zahlreiche Wiedererkennungseffekte, zur Identifikation geeignete autoritative Helden, beunruhigende Verbrechen usw. Wegen des Massenkonsums, gelegentlich erhobener Vorwürfe über ästhetische Mängel und der heute strittigen Schwerpunkte sind wir berechtigt, diese populäre Literatur als Teil der Trivialliteratur zu behandeln.⁶

⁴⁴ Zschokkejeva povest Das Goldmachersdorf je doma izšla leta 1815 (1817). Pri nas je bila drugič izdana l. 1894. Nekaj podobnega je »podučna povest za kmetiške ljudi« Tine in Jerica Egidija Jaisa (1852). MD je za to serijo prinesla Francesca Teccinija Stari Urban ali zimski večeri dobrih kmetov (1853).

SLN. *nocój* IN NJEGOVE VZPOREDNICE V SLOVANSKIH JEZIKIH

Splošnoslovenski prislov *nocój* 'danes ponoči, zvečer, se izpeljuje iz časovno rabljenega brezpredložnega ed. or. **nocō* *'ponoči'. Zaradi identičnosti z zahodnoslovensko (še paradigmatsko) obliko **nocō* »isto«, tj. s kontrahirano pslov. končnico *-vje*, jo je treba šteti za sled stare zahodnoslovenske selitve proti Balkanu.

The common Slovene adverb *nocój* 'tonight, this evening' is derived from the temporal use of the unprepositioned instrumental singular **nocō* 'at/by night'. Due to its identity with the West Slavic (still paradigmatical) form **nocō* 'same', i.e. with the contracted Proto-Slavic ending *-vje*, it must be considered a trace of an old West Slavic migration towards the Balkans.

V današnji knjižni slovenščini pomeni prislov *nocój* »v noči ali večeru, ki je, še traja; večer, ki bo prišel ali ki je minil«,¹ medtem ko Pleteršnik² kot glavni pomen navaja le »v najbližji (minuli ali prihodnji) noči, danes ponoči« in le kot dodatnega »danes zvečer, nocoj«. Poleg te oblike omenja Pleteršnik še obliki *nocó* (kot rezijansko in cerkniško) ter *ncó* (kot rožansko). Tako je Pleteršnik v grobem zajel vse bistvene oblike, ki jih izpričujejo slovenska narečja in zgodovinski viri.

Iz obsežnega narečnega gradiva,³ ki obsega prek 70 narečnih glasovnih in naglasnih različic, naj izrecno omenim podjunsko *næcō̃* (Globasnica, Metlarje), *ncō̃* (okolica Pliberka) z nosniškim izglasjem in pa istrsko-slovensko *nicûar* (Dekani pri Kopru), *næcûar* (Škofije), *nocōr* (Padna) z *-r* namesto veliko bolj razširjenega *-j*. To podobo lepo dopolnjuje zgodovinsko izpričano gradivo, le da Vodnik⁴ kot štajersko omenja še obliko *nizor* (nicor)⁵ in Apostel⁶ še *nazhoj* (načoj); slednje je očitno naslonjeno na sam. *noč*. Preseneča nas dejstvo, da je beseda v besedilih sorazmerno redko izpričana; nisem pa raziskovala, ali se uporabljajo kake druge sopomenke, in če, katere.

¹ Slovar slovenskega knjižnega jezika III, 1979, str. 145.

² M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar I, 1894, str. 713; prim. še vzhsln. *nočes* »nocoj (ponoči)« ki ni razvil pomena »nocoj (zvečer)«.

³ Gradivo pripada Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik pri SAZU.

⁴ Zgodovinsko gradivo sem dobila iz kartoteke Komisije za historične slovarje Inštituta za slovenski jezik pri SAZU.

⁵ V op. 3 citiranem dialektološkem gradivu sem našla le naslednje štajerske oblike s korenskim *-i-*: *njcōi* (Dobovec pri Rogatcu), *njcōj* (Ormož, Ljutomer), *njcōj* (Trgovišče), *njcōi* (Središče ob Dravi, Sv. Miklavž, Sv. Tomaž).

⁶ Gl. op. 4.

Prislov. *nocój/nocó* je Pleteršnik⁷ tolmačil kot zvezo sam. *noč* + *so/sjo*. Tudi Nahtigal⁸ je izhajal iz zveze *noč-so*, ki naj bi bila tožilniška, vsebovala pa naj bi še »sekundarni prirastek« -j. Isto razlago je ponovil Tomšič,⁹ le da je zlitnik zaznamoval kot mehčan, t.j. *noč-so-j*. Tej razlagi je treba oporekati predvsem iz dveh razlogov: 1. kazalni zaimek *s6* itd. ni nikjer izpričan v glasovni podobi **so*, zato se zdi ta hipotetična oblika goli konstrukt; v pomenu časovnega tožilnika bi sicer bila mogoča sintagma *noč6 s6jo* (kvečjemu še **so*), vendar pa je tu navadno izpričana oblika **noč6s6* (sh. *nočas*, sln. nareč. *nočes*, mak. *nočeska*, blg. *noštes*), torej z neujemalnim razmerjem med obema deloma, prim. še *lětos6, jutros6* itd.; 2. zveza zlitnika in sičnika bi dala v slovenščini š-jevske reflekse, npr. *korqť6c6 > korqć6s6 > Korošec, nem6ćsk- > sln. nemšk-*,¹⁰ in ne c-jevske.

Z zanesljivostjo lahko torej domnevamo, da je -j drugotno dodana prvina, čeprav iz same oblike ni zanesljivo, ali gre za kazalni zaimek *j6* itd. ali za členico. Vendar pa se zaradi vzporednic lahko nagibamo k mnenju, da gre za členico, saj je v slovenščini redna pri prislovih, npr. *kđaj, sedaj, tedaj, včerađ, kaj* itd., služila pa je tudi za podaljševanje or. ed. nekdanjih a-jevskih osnov (vzhštaj. z *ženođ, rokođ* ob osrednjiesln. z *ženo, roko*), tudi nekdanjih i-jevskih osnov (Zelenko, str. 42, omenja /s/ *kloppjoi* ob osrednjiesln. /s/ *klopjo*), osebnih zaimkov (osrednjiesln. z *menoj/tebođ*) itd.¹¹ Zanimivi so tudi že prej omenjeni prislovi na -r < *-že.

V preostalem delu prislova, tj. v *nocó-*, moramo iskati besedo, s katero se v slovanskih jezikih poimenuje »noč, temni del dneva«, s čimer so se strinjali vsi avtorji, ki so jo razlagali, jasno pa je tudi iz pomenske razčlenbe te besede. Mislim, da nismo daleč od resnice, če kot izhodišče postavimo **nocć* (tako obliko podpirajo tudi na začetku omenjene podjunske različice z nosnikom v izglasju), tj. časovni orodnik sam *noč*, tj. 'ponoči'.

Vendar pa oblika zahteva pojasnil. Slovenska *noč* se je pravilno razvila iz praslovanskega **nokt6*; razvoj skupine -*kt-* pred sprednjima samoglasnikoma *6* in *i* (tako starim *i* kot tistim iz dvočglasnika **eđ*)¹² štejemo za (mlajšo) praslovansko narečno glasovno potezo; njihovo skupno

⁷ Gl. op. 2.

⁸ R. Nahtigal, Instrumental sing. fem. -*ođ* : -*ođ* ; *ođ*, ČJKZ III, 1921-2, str. 2.

⁹ F. Tomšič, Starocerkvenoslovanska slovnica in čitanka, 1943, str. 34.

¹⁰ F. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika, 1936, str. 27; R. Nahtigal, Slovanski jeziki², 1952, str. 115.

¹¹ Gl. op. 8 in op. 10.

¹² R. Nahtigal, Slovanski jeziki², 1952, str. 36 navaja primere za prehod pred neprednjimi samoglasniki, npr. roman. *lactūca* > sln. *ločika*, sh. *lōčika*, č. *locika* itd.

že praslovansko izhodišče naj bi bil *t'*).¹³ Slovenskega prislova *nocó*-j ne moremo — s slovenskega stališča — razložiti niti kot pravilni refleks pslov. **-kt-* niti kot slovenski narečni razvoj iz pravilnega *-č-*, presenetljivo pa se ujema z zahodnoslovanskim refleksom *noc*.¹⁴ Nasprotno pa izglasni **-ǭ* že kaže popolnoma slovensko razvojno pot.

Or. ed. od **nokt6* je, kot znano, glasil **nokt6jǭ* (stcslov. *nošt6jǭ/nošti-jǭ*). V vzhodnih in južnih slovanskih jezikih se je končnica **-6jǭ* ohranila, npr. r. *noč'ju*, ukr. *ničč'ju*, sh. *noću* < **noč'-ju*,¹⁵ sln. *noč'jo*, *ljubeznijo*,¹⁶ medtem ko v zahodnih slovanskih jezikih doživi končnica **-6jǭ* kontrakcijo v **-ǭ*,¹⁷ in to že zelo zgodaj.¹⁸

Iz te razčlenbe sledi, da je rekonstruirana oblika **nocǭ* po svojih najstarejših glasovnih in oblikoslovnih lastnostih zahodnoslovanska in ne južnoslovanska prvina v slovenščini.

Časovni (brezpredložni) orodnik ni v slovanskih jezikih nikakršna posebnost; pomenil pa je čas(-ovni okvir), v katerem se dejanje odvija, npr. stcslov. *otčevde voiny noštijǭ, tr6mi d6n6mi sžzdati jǭ*, blg. (že prislovi) *denem, noštem*, mak. (že prislovi) *časum, večerum*, sh. *sve me kori*

¹³ R. Bošković, Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika, 1968, str. 99; G. Shevelov, A Prehistory of Slavic, 1964, str. 216; S. B. Bernštejn, Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskih jazykov I, 1961, str. 171 (slednji celo meni, da sodi mehčanje skupine *-kt-* pred sprednjimi samoglasniki v poznejši čas kot jotacija alveolar *tj*); F. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika, 1956, str. 21 d.

¹⁴ F. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika, 1956, str. 27, omenja cerkvenolat. *sānt Cāntiānus* > (*šānt*) *ķecbjanъ* > sln. *Škocjan* s *-cja* < *-tia-*, vendar pa gre zanesljivo za drugačen primer, oz. prej odraža fonetiko izhodiščne oblike. Po (zah.-)slov. fonetiki po jotaciji ne bi ostala skupina *-cj-*, ampak le *-c-*.

¹⁵ A. Belić, Istorija srpskohrvatskog jezika² II, 1965, str. 49 d., omenja *kost-ju, mast-ju, stvar-ju*, ki so se šele od konca 17. stol. drugotno jotirale, npr. *košču, mašču*; prav tam obravnava še končnico *-i* pri dubrovniško-dalmatinskih piscih, pa tudi zamenjave končnice *-ju* z *-iom*.

¹⁶ F. Ramovš, Morfologija slovenskega jezika, 1952, str. 63, omenja še nekaj samostalnikov iz Trubarja, ki izpričujejo končnico or. ed. nekdanjih *a*-jevskih osnov: z *miflo, s predgovoro, sapuvido, lubesno, stvaru*. Ta zadeva vsekakor zasluzi še dodatnih raziskav, ker je podobne primere najti tudi v sh. in ukr. narečjih, gl. Stj. Ivšić, Slavenska poredbena gramatika, 1970, str. 206, in Istorčna hramatka ukrajinškoj movy, 1962, str. 224.

¹⁷ S. Rospond, Gramatyka historyczna języka polskiego, 1979, str. 66 in 264; W. Doroszewski, Podstawy gramatyki polskiej I, 1952, str. 195; S. Szober, Gramatyka języka polskiego, 1967, str. 202 (Szober tolmači *-a* pri *i*-jevskih analogno po *a*-jevskih); Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, Gramatyka historyczna języka polskiego, 1955, str. 297; K. E. Mucke, Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen Sprache, 1891, str. 350; F. Lorentz, Gramatyka pomorska III, 1962, str. 900; J. Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého III/1, str. 339, omenja *kost'u*, torej s kontrahirano končnico; iz te skupine je treba ločiti knjižno in osrednjeslovaško obliko z *-ou*.

¹⁸ S. Rospond, Gramatyka historyczna języka polskiego, 1979, str. 66 jo datira že v predpismensko poljsko obdobje; enako tudi S. Szober, Gramatyka języka polskiego, 1967, str. 202.

jutrom i večerom, r. *rano utrom lisička vskočila, delo to bylo zymoju*, polj. *wieczorem dziad bije we dzwoony*, č. *vojsko táhlo dnem i noci, tou dobou*, slc. *rozmýšl'at' dňom i nocou*.¹⁹

V primerjavi z omenjenimi primeri je v slovenskem prislovu *nocój* prišlo do pomenske spremembe, konkretizacije, saj ne pomeni več 'ponoči (nasploh)', ampak na natančno določeno noč, preneseno tudi na večer, ki je neposredno povezan z njo. V drugih slovanskih jezikih, kjer orodn. edn. sam. *noč* še ni izoliran in pomeni 'ponoči', se to pomensko razločevanje dosega z rabo sam. *noč* in *večer* ob dodajanju posebnih specifikatorjev, npr. polj. *tej nocy/dziš w nocy* 'nocoj (ponoči)' (: *dziš wieczorem* 'nocoj (zvečer)', toda *wczoraj wieczorem* 'sinoči'), č. *dnes v noci* (: *dnes večer*, toda *včera večer*), r. *segodnja noč'u* (: *segodnja večerom*, toda *včera večerom/večor*), sh. *nočas* (: *večeras*, toda *sinoć*), mak. *nočeska* (: *večerva*, toda *sinoča, snošti*), blg. *noštes* (: *tazi večer*, toda *snošti*).

Videti je torej, da od te sheme odstopata samo slovenščina (s svojim *nocoj* in *sinoči*); slednja se prvotno nanaša tudi na pomen 'v tej noči' in sh. (s svojim *sinoć*), ker s poimenovanjem za »noč« izražata tudi pojem »bližnjega (prihodnjega ali preteklega) večera«. V tem primeru gre verjetno za južnoslovansko pomensko inovacijo, ki jo je omogočila (ali spodbudila?) adverbializacija obeh oblik.

Zdi se, da gre v slovenskem prislovu *nocoj* za očiten glasovni in oblikovni zahodnoslovanizem, ki nujno izvira še iz časov naseljevanja današnjega slovenskega jezikovnega ozemlja. Ker kaže lastnosti, ki jih ni mogoče okvalificirati kot obrobne praslovanske arhaizme, je tudi stvarna priča o deležu zahodnoslovanskega etnosa pri etnogenezi Slovencev. In ne nazadnje, na novo osvetljuje nekatere poznopraslovanske glasovne in oblikoslovne pojave in procese ter odpira nova vprašanja v zvezi z njimi.

SUMMARY

The author deals with the common Slovene adverb *nocój* 'tonight, this evening', reconstructing as its ancestral form the temporal use of the unprepositioned instrumental singular **noc'ŏ* 'by night'. Since this form agrees phonetically and morphologically with the West Slavic (still paradigmatic) form **noc'ŏ* 'by night' (from **noc'ŏ*, i.e. with the contracted Proto-Slavic ending *-bjŏ*), the author believes it to be a trace of an old West Slavic migration into the Eastern Alps. The form shows Slovene linguistic features only in the development of the nasal nad meaning.

¹⁹ V. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik II*, 1908, str. 344-5; S. Stojanov, *Gramatika na bŭlgarskija knižoven ezik*, 1964, str. 416; B. Koneski, *Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik*, 1976, str. 345; E. Pauliny, J. Ružička, J. Stolc, *Slovenská gramatika*, 1968, str. 171.

LOVI KAKOR DA HOČE OZIVETI IZ
(O verznem v Gradišnikovi Zemljazemljazemlji)

Verzna besedila v Gradišnikovi prozni novelistični zbirki *Zemljazemljazemlja* oblikujejo nemimetični okvir zbirke, znotraj nje pa ali osamosvajajo junaka kot lirski subjekt ali v razkoraku s skladijskim členjenjem omogočajo pesniški eksperiment in bogatijo pripoved s spremno sporočilnostjo.

Metrical texts in Branko Gradišnik's collection of short stories *Zemljazemljazemlja* have the function of procuring a nonmimetic frame for the series of stories; within the stories, verse either gives the hero more independency by making him the lyrical subject, or enables, in contradistinction to the syntactic segmentation of the text, poetic experiment and enriches the narration by extra information.

1 *Izhodišča in razmejitve*. Če se v prozni novelistični zbirki vrstijo v posebnem zaporedju verzna besedila ali če je verzno besedilo vtakano v prozno pripovedno tkivo in na ta način bogati oblikovanje umetniškega sporočila, potem ni brez pomena vprašanje, kako je verzno besedilo organizirano kot celota, kako funkcionira v zgradbi novelistične zbirke in kako njegova »grafična« členitev *figurira* (Srakar, 1981: 34) potek branja in razbiranja umetniškega jezika, ki si »ne dovoljuje nikakršnih eksperimentov . . . , temveč se preizkuša in mojstri v drugo smer, v izredno gibkost znotraj jezikovnih norm . . . , in učinkuje kot samostojna estetska kategorija« (Berger, 1981: 287; 1981: 16), se pravi: kako verz začenja in sklepa prozno knjigo, ki ugotavlja, da ni nič takega, kot je začetek in konec (Grandovec, 1982: 5), kakšni so principi iracionalne igre (Snoj, 1981: 5), po katerih je prozno tkivo razrezano v verze (Zorn, 1981: 648), kako razbrati iz njih hkratnost artizma in tematike (Zlobec, 1978: 334) in potrditi teorijo literature kot jezikovne proizvodnje (Rupel, 1981), ki upesnjuje naravni tok človeških reči (Inkret, 1981).

Bralska skušnja z *Zemljazemljazemljo* kaže, da se merjeni (naglasni) verz pojavlja v besedilih *Pazi*, *besede*, ki uvaja v zbirko, in *Naj bo vrt*, ki zbirko sklepa, ter vpet v prozni zapis, vendar razmejen s poševnimi črtami, v noveli *Začetek in konec*, da za prozno besedilo netipična »grafična segmentacija«, ki »na oko« spominja na verz, zaznamuje besedilo s programskim naslovom *Protizemlja* (iz tega besedila: 1.3, je vzet naslov tega zapisa, ker že bralska refleksija sama — brez posebne anali-

tične interpretacije — odkriva vez med tako grafično oddeljenim delom sporočila in naslovom prve novele *Na lovu, na begu*), in končno, da je besedilo *Legel sem kot običajno* organizirano po principih skladenjsko-verznega členjenja.

Opraviti imamo torej s tremi tipi verznega oblikovanja, in ta zapis želi preveriti bralsko skušnjo s prikazom maskiranja in razgaljanja verza (Pretnar, 1976/77: 14—15; Slamnig, 1981: 85—87) v *Zemljizemljizemlji*, ki ima izvor v avtorjevi prvi novelistični zbirki *Čas*, in sicer tako, da bo prikazovanje sledilo zaporedju pojavljanja verznega v proznem (na začetku, na koncu in v jedru zbirke), ob tem pa ugotavljalo metrično, skladenjsko in grafično organiziranost verza in upoštevalo njegovo semantiko, ki jo je izoblikovala raba v izročilu ali vneslo vanj Gradišnikovo izvorno oblikovanje.

2 *Verzno kot »okvir« prozne novelistične zbirke.* »Okvir« v obeh Gradišnikovih novelističnih zbirkah ni mimetično-situacijski: ne odpira konkretne pripovedne perspektive in ne spaja »uokvirjenih« besedil v nekako sekundarno romaneskno celoto, temveč je skušanje jezika in poezije in poimenovanje skušnje z njima. V *Zemljizemljizemlji* je okvir sklenjen: sklenjenost na način stopnjevanja uresničujeta navidezno enako organizirani verzni besedili, v *Času* pa je odprt, ker je mišljen kot vabilo v pokrajino Gradišnikove proze.

2.1 *Uvodnih verzni besedil* ne loči med sabo samo opisana razlika in okvirjenosti zbirk, razlike zadevajo predvsem *zapis verza* in *kompozicijo verznega tkiva*.

2.1.1 *Zapis uvodnega verznega besedila* v zbirko *Čas* »*Otroci, poglejte*« maskira verz, in bralec ga mora izluščiti iz zapisa sam, pri čemer mu pomaga »ritmizacija besedila«, skladenjsko členjenje, predvsem paralelizmi, zvočno ujemanje besednih izglasov in splošna skušnja s slovenskim verzni besedilom. Te lastnosti besedila, ki jih zapis maskira samo grafično, mu dovoljujejo, da se loti »rekonstrukcije verza«, in so zadostne, da ga definira kot naglasni verz, v katerem je najmanjša verznooblikovalna enota *dvonaglasni segment*, katerega funkcija je verz (ni pa nujno); razvrstitev zvočnih ujemanj besednih izglasov ga pouči, da gre za stihično verzno kompozicijo. Besedilo je po vsem povedanem mogoče zapisati takole (vendar z vso zavestjo, da to ni edina niti dokončna oblika verznega zapisa) in ga opremiti z metričnim »prepisom« po zgledu ruskih dol'nikov (Gasparov, 1968: 59—106; Žirmunski, 1925: 212—236), prirejenim za potrebe opisa slovenskega naglasnega verza (Pretnar, 1978: 73—74):

Otroci, poglejte	1—2—1	negibne ptice,	1—1—1
to je ura,	0—1—1	50 prižgejo se zvezde,	1—2—1
v njenem okovju	0—2—2	veter zaveje,	0—2—1
je skrit ves svet,	1—T—0	voda pod ledom	0—2—1
5 rubini so planeti	1—3—1	potemni	0A—1—0
in kolesa so tiri,	2—2—1	tu se poznajo	0—2—1
po njih se brneč	1—2—0	35 lisičje sledi,	1—2—0
pretaka čas	1—1—0	smreke so temne,	0—2—1
in tu je njen	1—1—0	pozno je že,	0—2—0
10 srebrni obraz,	1—2—0	otroci v hiši	1—1—1
okrogla plošča,	1—1—1	že zdavnaj spet,	1—1—0
zamrzla gladina,	1—2—1	40 žena mu streže,	0—2—1
glejte, pomlad je,	0—2—1	mož je molčečen,	0—2—1
tiho obzorje,	0—2—1	bitje krvi	0—2—0
15 listje šumi,	0—2—0	je edini zvok,	2—1—0
oblak je razpet,	1—2—0	zdaj se uležeta,	0—2—2
trava brsti,	0—2—0	45 zatisneta veke,	1—2—1
nekdo hiti	1—1—0	ura tiktaka,	0—2—1
čez modri led,	1—1—10	vse večji je mir,	T—2—0
20 sonce se spušča,	0—2—1	mož se prevrtača,	0—2—1
noč bo prišla,	0—2—0	žena molči,	0—2—0
mož bi bil rad	0—2—0	50 za hip je prepričan,	1—2—0
čimprej doma,	0—2—0	da je sploh ni,	0A1/T—0
s palico topo	0—2—1	bitje narašča	0—2—1
25 po ledu pred sabo,	1—2—1	vsem se mudi,	0—2—0
spešno in mirno	0—2—1	noč je, otroci,	0—2—1
prestavlja noge,	1—2—0	55 zaprite oči.	1—2—0
sliši klic sove,	0—1/T—1		

Iz predlaganega zapisa se dado razbrati zakonitosti Gradišnikovega naglasnega verznege oblikovanja: prevladuje dvozložni jedrni metrično šibki položaj (74,55%), kar po zvenu približuje Gradišnikov dvonaglasni verz verzu ljudske poskočnice, verzno zaporedje (verzi 20 do 30) mestoma spominja tudi na njeno kitično členjenje, vendar samo spominja, ker je rimanje izrazito »avtorsko«, stihično in ne kitično kot v morebitnem pravzoru: glede na glasovno podobo in kompozicijsko prepletenost je posebno opazno »ijejsko« rimanje, ki prihaja do izraza v treh sklopih: verzi 15—18, 33—35, 42—45, torej je njegova koncentracija največja v sklepu. Ker se v sklepnem sklopu pojavlja zanikalni glagol biti za tretjo edninsko osebo v sedanjem času, bodi dovoljeno primerjati slovar, ki ga v tej pesmi omenjena oblika priteguje, z istovrstnim slovarjem Strniševih rim v zbirkah od Mozaikov do Očesa, posebno še, ker je razmerje Strniša — Gradišnik na področju slovenske znanstvenofantastične proze že ustrezno zgodovinsko—razvojno predstavljeno (Bajt, 1978: 22; 1981: 119).

z <i>ni</i> rimamo izrazilo	Strniša Gradišnik				
z besedami	0,0192	—	oči	0,0962	0,2500
bili	0,0584	—	pred očmi	0,0192	—
z bolečinami	0,0192	—	padarji	0,0584	—
v deklici	0,0584	—	na postelji	0,0192	—
dni	0,0192	—	poti	0,0192	—
držči	0,0192	—	na rogoznici	0,0192	—
za hip	0,0584	—	sedi	0,0192	—
hiš	0,0192	—	skrbi	0,0192	—
med hišami	0,0192	—	steklenic	0,0192	—
v kanglici	0,0192	—	stoji	0,0192	—
kleti	0,0192	—	strani	0,0584	—
krvi	0,0192	—	strmi	0,0192	—
nad ladjami	0,0192	—	tri	0,0192	—
ljudi	0,0192	—	med trdnjavami	0,0192	—
mir	—	0,2500	valovi	0,0192	—
molči	—	0,2500	se veseli	0,0192	—
mudi	—	0,2500	vrisk	0,0192	—
naliv	0,0192	—	se vrtili	0,0192	—
ni	0,0584	—	zaspi	0,0192	—
pred njim	0,0192	—	zid	0,0192	—
noči	0,0584	—	žari	0,0192	—

Strniševo in Gradišnikovo »ijejsko« rimanje se stikata v sintagmi »ni oči« (njena pogostnost je pri Strniši največja), ki jo obilkujeta rimana izraza in bi jo v nevtralni jezik lahko prevedli z *odsotnost pogleda ali vpogleda*. Vključena je v serijo drugačnih ali vzporednih odsotnosti, ki so pri Gradišniku bolj posplošujoče kot pri Strniši.

2.1.2 Verz in kitica sta v zapisu uvodne pesmi (termin povzemam po Srakarju, 1981: 34) v *Zemljozemljozemljo* s pomenljivim naslovom *Pazi, besede* grafično razgaljena, tako da je kitico mogoče shematično predstaviti takole:

Zap verz.	Verzni vzorec	Rima vuvodni kitici	Rima v drugih kiticah
1	trinaglasni verz (n ₃)	—	—
2	trinaglasni verz (n ₃)	a	—
3	trinaglasni verz (n ₁)	—	a
4	trinaglasni verz (n ₃)	—	—
5	trinaglasni verz (n ₃)	a	a

Na metrični ravni se Gradišnikov naglasni verz uresničuje po principih slovenskega naglasnega in zlogovnonaglasnega verzne oblikovanja, razodeva pa tudi znamenja podrejanja metričnih ubeseditvenih pravil skladijskemu členjenju besedila: pri oblikovanju vrstice se besedni naglas podreja stavčnemu poudarku, npr.: belota papirja, skeleče veke (14), bela nedelja, kolesarski izlet (19), besed vse več, stvari vse manj (20), kar približuje verz besedila *Pazi, besede* dvonaglasni frazi v *Otroci, poglejte*. Verzna segmentacija pa se ne podreja mehanično skladijskemu členjenju, nasprotno: besedilo zaznamuje tako občuten razkorak med skladijsko in verzno členitvijo, da v sicer skladijsko koherentnem besedilu (kitična enota se vedno pokriva s skladijsko) prihaja do pesniškega eksperimenta; verze

- (1) svet včasih bo zima včasih (17)
- (2) zdaj beseda bo zadnji odsvit (28)
- (3) kot da bi steklo leglo čez (16)

je mogoče brati kot sklenjene verzno-skladijske enote, ki reflektirajo relativnost sveta in besede, posebno še z izpostavo predloga v izgledu, vendar je tako branje zgolj *odčitavanje formalne organiziranosti besedila*, ni edino in nikakor obvezno. Ni pa tudi zmotno in odvečno: odpira vrata v spremno pesniško sporočilnost: beseda se ne polašča mesa, ampak se meso spreminja vanjo, postopoma in z zadržki, ki so najbolj opazni prav v razhajanju verzne in skladijskega členjenja: relativizacija sveta in besede, ki jo reflektirajo navedeni verzi, bogati pripoved o prehajanju sveta v besednjak z dvomom in nekako zamenjuje vprašalni stavek, ki je v Gradišnikovi prozi pogost in pomemben (Fišer, 1981), vendar toka pripovedi ne lomi, povzroča torej eksperiment, ki ni niti navidezen niti vodilen (Kornhauser, 1981), temveč tvoren edinole v celoti, ki ji pripada.

Rima je v tem besedilu signal kitičnega konca, tako da sintagma, ki jo tvorita rimani besedi, lahko pojmujejo kot povzetek kitičnega sporočila. Okrog zvočnega *ijevskega* jedra, ki ga na slovski in pomenski ravni uresničujeta sinonimni besedi *stvar* in *reč* (v množinskem imenovalniku ali edninskem rodilniku), razvršča rima poved o tragičnem izginevanju reči: *kri noči se razleti*. Pomembna je lokacija členov povedi v drugi, tretji in peti kitici. *Neijevski* zvočni jedri rimanja ali uvajata v pesniško dogajanje: *tako/* v besede se spreminja *telo*, ali postopoma ukinjata čas: *dan manj*. Povzetki kitične sporočilnosti v rimi imajo v besedilu podobno funkcijo kot dodatna sporočilnost besedila, ki izhaja iz razkoraka verzne in skladijskega členjenja.

2.2 *Sklepno verzno besedilo* v Zemljizemljizemlji »Naj bo ort« navidezno ponavlja kitično organizacijo uvodnega, vendar s posplošitvijo trinaglasnega verza maskira rimo, kar opozarja na to, da je besedilo mogoče verzno segmentirati tudi drugače (približno tako, kot smo v 2.1.1 presegmentirali besedilo *Otroci, pogledjte*), in tako navidezno ukinja rimo kot signal kitičnega konca in ji odreka funkcijo povzemanja kitične sporočilnosti. V razkoraku med skladenjskim in grafičnim členjenjem besedila postopoma odkrivamo izvirno razporejanje dvonaglasnih verznooblikovalnih enot, npr. v verzih:

(4) senc negibne vode strmih (12)

(5) še nebo in volja zgrabiti (17),

ki z zapleteno skladnjo aktualizirata retorični historični stilem (Sajovic, 1981), ne da bi zdrsnila v banalno (Berger, n. m.), ter ubesedujeta položaj lirskega subjekta med možnostjo in voljo.

Prikrita ali razgaljena *ijevska* rima v funkciji sklepa kitice razporeja okrog jedra *reči* kratke glagolske stavke, ki v zaporedju *sami, ni, drsi* izražajo odtujenost, odsotnost in izmikanje jedra. Raznozvočna in raznonaglasna ijevska rima *velik-mir-lik* oblikuje odtujenosti, ki jo izraža čista ijevska rima, vzvišeno, urejeno, vendar statično in nenaseljeno ozadje, neijevske rime pa izražajo željo lirskega subjekta po tem harmoničnem ozadju (*nebo/naj bi bilo*), celo pripravljenost sprejeti njegov vdor vase (prostor *vode / naj te prebode*), hkrati pa konstatirajo osamljenost lirskega subjekta v njem (*tam/sam*) in celo redukcijo njegovega telesa (*dlan/manj*). Posebnega pomena je ijevsko-ojevska ženska rima, ki dodatno (kot stik in beseda) krepi spoznanje lirskega subjekta o dramatičnem razmerju med koncem dogajanja v svetu in koncem pesniškega dejanja:

(6) Tudi to bo nekoč *mimo*. Hitro,

hitro še zadnjo *rimo* (22—23).

3. *Verzno sredi novelistične zbirke*. Začetek in konec sta v vsakem besedilu ali množici besedil kompozicijsko najbolj izpostavljena elementa: v njiju se stilistični, oblikovalni in jezikovni postopki kot konvencionalni vzorci pojavljajo mnogo bolj regularno kot sredi besedila ali zbirke, soslednje »naravnih« ali »konvencionaliziranih« besedil v jedru umetnostnega besedila pa je mnogo bolj zapleteno: vezano je na besedilnoorganizacijski inštanci, kakršni sta *pripovedovalec* ali *lirski subjekt*. »Naravno« ali »konvencionalizirano« sestavinsko besedilo je tedaj v službi oblikovanja predstavljenega sveta, torej tudi verzni odlomki ali

celotna verzna besedila »vstopajo« v prozni tok pripovedi, kadar pripovedovalec želi podkrepiti identifikacijo s svetom, ki ga ubeseduje, ali distanco do njega. Pri tem sega po vzorcih, ki jih je preskusilo in izoblikovalo izročilo, ali izumlja nove. Urejevalna kategorija pri opisu verznega v jedru Gradišnikove knjige bo naslednja: besedila in odlomki v merjenem, grafičnem in skladijskem verzju.

3.1. *Merjeni verz v jedru Gradišnikove Zemljezemlje.* Predzadnji odstavek novele s pomenljivim naslovom *Začetek in konec* sklepa verzno besedilo; vanj uvaja prozni tekst, ki verze označuje kot pesem, »razleteno videnje, ki se ne more drugače imenovati« in se uresničuje »v ostrih, pravih utrinkih« kot »eksplozija med molkom in temo«; oznaka, četudi metaforična, razkriva intelektualno kontrolo pripovedovalca pri uvajanju lirskega subjekta: kar bo sledilo, ni nevtralno, je posebno, ampak nedvomno jè. Pripovedovalec je našel lirski subjekt v junaku, ki se »razpolovi« brez njegove intervencije njemu in bralcu pred očmi. Citiranje verznega besedila vnaša v prozno pripoved distanco pripovedovalca do dogajanja v junaku in krepi avtentičnost lika in dogodka v ubesedeni osebi. K temu sklepu navaja tudi pripovedovalčev komentar *In potem je konec*, ki verznemu delu neposredno sledi.

Verzno besedilo se v »razgaljeni obliki« glasi:

Iz dveh sem. Prvega sta duh
in *meso*, drugega *ni*
in ga ne *bo*.

Iz dveh sem. Prvi sam sebe
mori, drugega *ni*,
drugega *ni*.

Iz dveh sem. Prvi je vedno
manj *živ*. Drugi *ni*
nikdar *bil*.

Prvi se me *odpoveduje*,
drugi je *tuje*.
Tu je.

Razkorak skladijskega in verznega členjenja krepi razklanost lirskega subjekta v funkciji novelističnega junaka. Maskirane in razgaljene *ijevske* rime so v službi ubeseditve odsotnosti človeka v telesu (ponavljanje zanikanega eksistenčnega glagola *ni*), ki je moreče (*mori*) in postavlja bivanje kot življenje pod vprašaj (*živ/ni bil*). Odsotnost teh vrednot izraža tudi maskirana *nejevska* rima (*meso/ne bo*), medtem ko razgaljena *nejevska* rima definira odsotnost kot odtujeno prisotnost: *se me odpoveduje, / tuje, / tu je*. Merjeno verzno besedilo v jedru *Zemljezemlje*

razodeva metrična, skladenjska in kompozicijska znamenja take vrste (mišljeno je predvsem razmerje med *ijejskimi in neijejskimi* rimami), da ga lahko označimo kot sintezo »okvirnih«
verzних besedil. In najbrž ni naključje, da je umeščeno ravno v novelo z naslovom *Začetek in konec*.

Tako preišljene kompozicijske lokacije ne razodevata verzno besedilo *Empedokles* iz novele *Čas* in odlomek iz novele *Jutro*, ki ga lahko (ni pa nujno) beremo kot verznega, v prvi Gradišnikovi novelistični zbirki. Za obe besedili velja, da zapis maskira verzno organizacijo, vendar v *Empedoklesu* vsebuje več zvočnih in skladenjskih navodil za verzno rekonstrukcijo kot v uvodnem besedilu: konec odstavka je signal za konec strofe, zvočni stik za konec verza:

Bil je zares nenavaden mož, in imeli so ga za boga, sam je veroval v selitev duš po krivulji neskončnega kroga.	0—2—2—1—0 0A1—2A1—0 0—1—3—1—0 0A1—2—2—1
5 Vse, kar se zgodi na svetu, vsa rojstva in vse smrti, je pripisoval spletu elementov med sabo sprtih.	0—1A1—1—1 0—0—2—0—1 0A0A2—0—1 0A1—2—1—1
Življenje ima štiri korene, 10 zemljo, vodo, ogenj in zrak, ti odrejačo človeško življenje, plamenček, ki ga obdaja mrak.	1—2—0—2—1 0—1—1—2—1 0—1—3—2—1 1—1A2—1—0
Voda, zemlja in zrak so materija, ki se sovraži in se ljubi, 15 življenje ji ogenj podarja, brez njega se vse izgubi.	0—1—1—2—2 0A2—1A1—1 1—2A0—2—1 0A0—2—2—0
V začetku so četveri elementi, zdaj iz njih nastajajo telesa, posamični, skaženi udi, 20 glave, kopita, luskine, peresa.	1—1A1—3—1 0—1—1—3—1 1—1A2—1—1 0—2—2—2—1
Ljubezen jih druží, da se spajajo v čudne, nerabne prikazni, iz nesmiselnih smiselne postajajo, kaos se počasi prazni.	1—2—1A1—2 0—1A0—2—1 0A1—2—3—2 0—1A1—1—1
25 Končno je svet povsem urejen, v njem se Empedokles rodi, visoki svečenik je v mestu Argigent, vendar ne spada med ljudi.	0—2—1—2—0 0—2A1—1—0 1—3—1—3—0 0—2—1A1—0

Misli, gleda, hodi naokrog,	0—1—1—5—0
50 povesod ga obdaja elementarna stena,	1—2—4—1—1
zase misli, da je premagan bog,	0—1—4—1—0
duša, na silo preseljena.	0—2—2—1A0
Na koncu gre na vrh ognjenika	1—1—1—2—1
in se zazre v nižavo,	0A0A—1—1—1
35 spodaj v breznu se mračno svetlika	0—1—2—2—1
ogenj, ki obuja naravo.	0—1A1—2—1
Spodaj je ogenj, Zevs imenovan,	0—2—1—5—0
edino počelo življenja,	0A0—2—2—1
jutro in večer, noč in dan	0—3—0—1—0
40 če je Empedokles pravega mnenja.	0A2—2—2—1
Empedokles odhaja drugam živet,	1—3—2—1—0
dolgo dolgo po zraku leti	0—1—2—2—0
in čaka, da se svet	0A0—1A1—0
na elemente razleti.	1A1—1A1—0

Tako presegmentirani zapis nas pouči, da besedilo uresničuje slovenski naglasni četverec, ki je v 19. st. — od Jarnika in Prešerna naprej — vezan na balado ali pesem z »baladnim razpoloženjem«; v nasprotju z verzom 19. stoletja pa Gradišnikov četverec dovoljuje ničzložne mednaglasne intervale v verzem jedru, kar ga oddaljuje od baladnosti in približuje reflektivnosti.

Rima v tem besedilu še ne gradi pomenske opozicije *ijejsko-neijejsko* združevanje pomembnih besed, čeprav je mogoče opaziti v nji zametke take opozicije (*rodi/ljudi*, 26/28; *leti/razleti*, 42/44), ki so najbolj vidni v raznoglasni rimi *ljubi/izgubi* (14/16). Raznaglasnost rimanja v tem besedilu postaja umetniško najmočnejša spremna sporočilnost, npr. identifikacija boga s krogom v rimi *bogá-króga* (2/4; identifikacijo relativizira čista rima *naokrog-bog*, 29/31) ali nedoločljivost meja bivanjskega prostora v rimi *sténa-preséljena* 30/32), posebno še ker uravnanost skladenskega in verznege členjenja ne nudi ustreznega prostora za drugačen spremnosporočilni pesniški eksperiment.

Podobne zakonitosti veljajo za štirivrstičnico:

Rožič je odgrnil rjuho,	0—3—1—1
spodaj je bilo	0—1A1—0
nenaravno prelomljeno telo.	2—2—3—0
Ležalo je na hrbtu.	1—1A2—1

(Čas, str. 58),

ki jo je na isti način mogoče izluščiti iz proznega tkiva, le da je naglasni verzni vzorec za enoto krajši. Štirivrstičnico lahko pojmuje kot »drugi« uvod v dogodek novele. Po povednosti in oblikovanosti se ta strofa razlikuje od »verznega vstavka« v noveli *Začetek in konec*, pa tudi grafično je bolj zamaskirana, pomembna pa je, ker dokazuje, da je Gradišnikova zgodnja proza tako prožna in oblikovana, da v izpostavljenih mestih iz kompozicijskih ali drugih razlogov vključuje verzno besedilo.

3.2 Maskiranje in razgaljanje verzne organiziranosti Gradišnikovih besedil prihaja najbolj do izraza v tako imenovanem *konkretnem* ali *grafičnem* verzu v noveli *Protizemlja* in sestavinskih besedilih novele *Jutro* iz zbirke *Čas*. Motivacija take grafične členitve besedila je v noveli *Jutro* želja po večji verjetnosti dogodka, izhaja iz citiranja »resničnega dokumenta« kot slepila realizma (Zorn, 1981: 648), v *Protizemlji* pa »ponovitev« svetopisemskega zapisa, ki je v skladu z navajanjem in parafrazami odlomkov iz Geneze (Snoj, 1981: 5; Srakar, 1981: 34; podrobna analiza: Urek in Lavrič, 1982). Kljub različnemu oblikovalnemu in grafičnemu vzgibu je segmentacija besedil v obeh primerih »na oko« podobna, in pričakovati je, da je ugodna za pesniški eksperiment ter posledično primerna za ugotavljanje njegovega razvoja v Gradišnikovi kratki prozi.

3.2.1 Citat »junakovega zapiska« tudi v tiskani obliki ohranja izvorno členitev: gre za iskanje lastne zgodbe (o tem pouči bralca pripovedovalčev komentar: *ni poslovilno pismo, marveč nekakšen osnutek za zgodbo ali nekaj podobnega*), in zato nekateri kot verz osamosvojeni izseki »proznega« osnutka reflektirajo to iskanje:

- (7) drugih zgodb čimbolj preprosti klišeji (11)
- (8) začetek neke zgodbe da bi se dokopal (43)
- (9) z njo razmerje (45)
- (10) odmaknjen od Herodovih oči in krvnikov (58).

Postavljajo Zadravčevo zgodbo in Zadravca kot pisca v razmerje z drugimi zgodbami in ljudmi, ubesedujejo voljo do začetka oblikovanja zgodbe, izpostavljajo razmerje med junakom, dogajanjem in ubeseditvijo ter končno opozarjajo na pripovedovalčevo (in junakovo) distanco do njega. »Verzi« povezujejo dele sklenjenih skladenjskih enot v nove skladenjske bolj ali manj sklenjene sporočilne enote: dodajajo »proznemu branju«, ki je obvezno, »verzno branje«, ki osamosvaja kot sporočilno enoto »natisnjeno vrstico« in odkriva v pripovedi pomene spremne sporočilnosti. Korektura z novim »verznim« branjem je za razliko od Tau-

ferjevih *Podatkov*, kjer jo sonetna oblika brez pridržka zahteva (Pakulanka, 1975), fakultativna: je sprejemanje grafične razpoke v skladijsko in oblikovno koherentnem besedilu in poskus njene zapolnitve.

3.2.2 Členjenje besedila v *Protizemlji* je vizualno bolj zapleteno: po zgledu svetopisemskega zapisa zaznamuje avtor s posebnim številčenjem odstavke in verze (odstavke številči s krepkim tiskom, verze z navadnim); besedilo obsega enaindvajset odstavkov, odstavek od dveh do enajst verzov. Oštevilčeni verzi so skladijsko sklenjeni: osnovna enota sklenjenosti je stavek, verz lahko obsega več prostih ali zloženih povedi. Skladnosti svetopisemsko pojmovanega verznega členjenja s skladijskim se upira »grafična verzna delitev«, vendar ne enoumno: v množici grafičnih verzov so tudi taki, ki jih uresničuje stavek ali zaporedje stavkov:

- (11) Vem zanju, čeprav ju ne vidim. (1.6)
- (12) Tam je otok. Tam je kopno. (2.6)
- (13) Da živim. Da samo živim. (3.5)
- (14) Ob zori prikorakam v vasico. (9.1)
- (15) Dani se, vse postaja rožnato. (9.1)

Ti verzi poimenujejo sestavine predstavljenega sveta ter odnos prvoosebnega pripovedovalca do njih in do sebe. V prvih treh primerih sklepajo odstavek, vendar to ni kompozicijsko pravilo za celotno novelo. Pojavljajo se v začetku odstavka (primera 14 in 15), nikdar pa v njegovem jedru in — kar tudi ni brez pomena — ne upovedujejo konfliktnega razmerja med pripovedovalcem in svetom.

V množici verzov, ki na že opisani način združujejo sestavine sosednjih stavkov v novo sporočilo, je malo takih, ki bi zadevali junaka ali prvoosebne pripovedovalca, npr. verz:

- (16) nov preživim v pričakovanju po (12.4)

izraža spremembo, prerojenje, ki ga v pripovedovalcu sproža čustvena naravnost k neznanemu, iz ožjega konteksta tega verza:

- (16') Nekaj tednov preživim v pričakovanju, potem pa zvem, da ne bom nikoli prišel z otoka,

zvemo, da je prerojenje le trenutno stanje, da ga ni mogoče do kraja doživeti, torej postavlja pripovedovalca v konflikt s svetom.

Tudi v verzih, ki opozarjajo na pripovedovalčevo razmerje s svetom, je konfliktnost opazna:

- (17) plodovi se pobešajo k tlom rde (4.2)
 (18) plodovi ki se jih bojim o (19.2)
 (19) se v mesečini svetlika prod od (8.4)
 (20) kraj pod morjem tam je zadnje (20.10)
 (21) tok telo noč tlakovana (21.7).

Zdaj je nosilec konfliktnosti smer dejanja (primer 17), zdaj pripovedovalčeva emocionalna ocena strahu (v primeru 18 je »o« mogoče brati kot vzklík), zdaj grafična »razpoka« med predlogom ali prilastkom in odnosnico (primera 19 in 20), zdaj nominalno poimenovanje (primer 21).

»Grafično izolirani« verzi vpisujejo v besedilo nepoimenovanega junaka, skrivnostni lirski objekt:

- (22) lovi kakor da hoče oživeti iz (1.5)
 (23) lovi prav natančno vidimo kako (11.6)
 (24) mehka brez okusa za zdaj še ni (13.6)
 (25) da bi se ustopilo pred zad (18.3).

Vpisani brezimni objekt indentificirata osebkta stavkov, ki segata v verz: »vodovje« in »popolna tema« (primer 22), »valovi« in »ciklon« (primer 23), »deževnica« in »prazno« (primer 24), ali osebek stavka, katerega del je osamosvojeni verz jè: »drevo« (primer 27). Gre torej za »animacijo« delov predstavljenega sveta, za »prvinsko govornico«, ki se vključuje v enosmerno pripovedovalčevo perspektivo.

Včasih je takó vpisani objekt v verzu poimenovan:

- (26) škropi vse hujši *prš mor* (11.3)
 (27) *nič* tam na obzorju se vzdiguje (11.5)
 (28) se spet steka vase *življenje* (12.7)
 (29) se zravna *človek* to je dobro (7.2)
 (30) *izdajalec* kako je če živiš do (15.6)

Poimenovanje novega objekta je metaforično (primer 26), animira praznino in življenje (primera 27 in 28) ali etično ocenjuje človeka in njegovo ravnanje (primer 29 in 30). Relativna sklenjenost grafičnega verza, posebna izpostava predloga v izglasu, ki zaznamuje tudi merjeni verz, je glede na skladijsko koherentnost celotnega besedila »igra nedorečenega v nedorečenem«.

3.3 Skladijski verz, ki v Gradišnikovem besedilu *Legel sem kot običajno* temelji na ujemanju stavčnega in verznega členjenja (verzotvorna je torej skladijska enota), igro nedorečenega v dorečenem po definiciji izključuje, dokler v varni potek ujemanja ne vdre tehnika tiska (in ne več zapisa): tisk namreč povzroča, da se mora »pesemski« verz kon-

čati, ko se s tiskarskimi znamenji napolni tiskovna vrstica; če je verz krajši od nje ali ji po dolžini ustreza, ne doživlja nikakršne modifikacije, če pa je samo za grafično znamenje daljši, ga že obvlada »igra nedorečenosti« (brez atributa *v dorečenem*, ker se z vsakim verzom začenja nov stavek). Nedorečeni verz v posebnih okoliščinah lahko doreče naslednji verz, npr.:

- (31) Odločil sem se, da ga peljem na sprehod do kraja, kjer
Končno sem zadremal. (462—463)
- (32) Skušal sem pojasniti ženi, da ne smeva iti spat, ampak
Bilo je že kar pozno. (492—493)
- (33) Kot je bilo videti, so bili časi hudi, grozila je vojna in še
Potem sem malo zadremal. (455—456)

Dorekljivost omogoča v verzem izglasu izpostavljena vezniška beseda, ki priredno ali podredno navezuje naslednji nemodificirani verz na okrnjeno sporočilo modificiranega in tako reflektira refren *Priredja in podredja* (93, 146; modificiran v verzu 349: *V priredjih in podredjih*, in razvit v verzih 380—382: *Kje so moja priredja? / Moja podredja? / Moji odvisniki?*)

Verzi, ki jih ne sklepa vezniška beseda, imajo mnogo manjšo možnost opisane dorekljivosti. Omejena in z dvojno korekturo v branju povezana dorekljivost zaznamuje verza:

- (34) Bilo je, kot da se je to nekoč že zgodilo, in skušal sem
Lepo / so se igrali. (417—418)
- (35) Če se tudi on vrača iz službe, potem se je že povsem
Skočil / sem iz avta. (441—442),

pri čemer primer 35 zahteva majhno prebesedenje pri »dorekljivem« branju: *skočil — spočil*, v primeru 34 pa je dorekljivost minimalna.

Nedorečenost verza tega tipa mestoma sovpada z nedorečenostjo v govoru:

- (36) Skočil sem iz avta, stekel k njegovemu, da bi ga prijel (442)
- (37) Ob tej misli sem se domislil sovražnika; ali ni to razlog (491)
- (38) Ali bo prišel danes, sem se vprašal čez čas, odgovora pa (502)

V igri med »tiskarskim« in »skgadenjskim« členjenjem se včasih zgodi celo, da povedi manjka samo končno ločilo:

- (39) Če je njegov namen skriven, ga bo skrivaj tudi izpeljal (467),

kar bi si lahko razložili kot tiskovno napako, ki jo zaznamuje verz 413:

- (40) Na lepem s mi je njihovo veselje zazdelo čudno naspr

Nemodificirani skladenjski verzi se mestoma povezujejo v paralelizme ali stopnjevanja, ki prizivajo litanije, oblikujejo refrene (poleg že navedenega še: *Doma me je pričakovalo kosilo*; 448 in 450) in se celo rimajo. Rima je redka: povezuje 15 verzov ali 3,33 % verzne gradiva in ne razodeva opozicije med ijevskim in neijevskim zvočno-pomenskim jedrom. Prevladuje gramatična; žlahtna negramatična rima povezuje verza posebnega avtotematskega pomena:

- (41) So to *nedokončane*?

Pa zakaj se raje *ne zganem*? (188—189)

Nemodificirani skladenjski verz se pojavlja tudi sredi proznega besedila v noveli *Neki drug starec* in sporoča junakovo refleksijo o letu:

- (42) Pravo letenje pa to kljub vsemu še ni bilo.

Manjkala mi je zadnja skrivnost.

Nisem se znal pognati kvišku.

Nisem se znal vzpeti.

Vzleteti kot ptica.

Še vedno nisem znal leteti kot ptica.

Isto funkcijo imajo verzu približani kratki odstavki v noveli *Riplakiš*, v katerih prvoosebni pripovedovalec želi odkriti svojo identiteto:

- (43) Sploh ne bi hotel biti Riplakiš.

Sklenil si, da ne boš več pil.

Ne bi več pil. V gozdu bi bilo težko živeti.

Poslušal bi šropot prsti. Bil bi na očetovem pogrebu.

Dnevi postajajo deževni, jesen se umika zimi.

Z ženo sedita pred televizorjem.

Urednik si pri založbi.

Kratek stavek kot refren uresničuje skladenjsko-verzni fragment dialogiziranega notranjega monologa v noveli *Zgodba*:

- (44) Takole sta sedela.

Imel si pištolo.

Bil si brez izhoda.

Ne, ne, sem rekel.

Bil si brez izhoda.

Vzdignil si pištolo.

Ne, ne.

Razklenil si ji čeljusti.

Ne, ne.

Vpletanje »skladenjskega verza« v prozno tkivo ni novost zbirke *Zemljazemljazemlja*: Gradišnik je ta postopek izrabil že v noveli *Jutro* iz zbirke *Čas* in z njim bolj neposredno prikazal junakovo dilemo pred neizvršenim dejanjem, ne da bi z njo obremenil pripovedovalca:

- (45) Lahko se vržem, je rekel.
 Saj mi nihče nič ne more.
 In tudi: nor sem.
 Nor sem. Nič ni res. Ne bol skočil.

4 *Sklep*. Izbor tradicionalnega ali izvirnega verznege vzorca v razgaljeni ali na novo maskirani obliki je v Gradišnikovi novelistični zbirki *Zemljazemljazemlja* utemeljen kompozicijsko in pripovedno. V rabi razgaljenega merjenega verza v uvodnem besedilu in drugotno maskiranega v sklepnem je videti zavesten korak naprej v oblikovanju nemimetičnega okvira novelistične zbirke, posebno še, če primerjamo obravnavano knjigo z avtorjevim knjižnim prvencem. Sekundarno maskiranje verza, vpetega v prozno tkivo, zaznamuje novelo *Začetek in konec*: služi osamosvojitvi junaka v lirskem subjektu, kompozicijsko pa združuje verzni besedili okvira; združevalno sredstvo je *ijevska* rima. Razkorak med grafičnim, verznim in skladenjskim členjenjem je ugoden za pesniški eksperiment. Eksperimentalnost te vrste je še očitnejša v besedilih in odlomkih pisanih v »grafičnem« ali skladenjskem verzu. Sporočilnost verzni enot z nedorečenostjo posebnega pesniškega pomena bogati skladenjsko sklenjen in nepretrgan tok pripovedi in ustvarja spremno sporočilnost, ki ima v umetniškem delu podobno funkcijo kot osamosvojeni sklopi rimanege sobesedja. Zametke tako specifičnega verznege oblikovanja je v maskirani obliki najti že v zbirki *Čas*, v *Zemljazemljazemlji* pa se radikalno razgali in razglajeno ponovno izkoristi že preizkušena sredstva maskiranja.

ODNOSNICE

- BAJT Drago, 1978: »Povojna slovenska znanstveno fantastična proza«, *Maorična krila, Izbor slovenskih znanstvenofantastičnih zgodb*, ur. Drago Bajt.
 1981: »Mlada slovenska proza, *Dialogi*, št. 2.
- BERGER Aleš, 1981: »Skrivnostno življenje, raziskujoče pisanje«, *Branko Gradišnik, Zemljazemljazemlja*.
 1981: »Skrivnostno življenje, raziskujoče pisanje«, *Dialogi*, št. 1.
- FISER Srečko, 1981: »Globine zasebnega veselja«, *Ljubljanski dnevnik*, 21. novembra.
- GASPAROV M. L., 1968: »Russkij trehudarnyj dol'nik XX v.«, *Teorija stiha*, ur. V. Žirmunskij.

- GRANDOVEC H., 1982: »Branko Gradišnik, Zemljazemljazemlja«, *Večer*, 18. februarja.
- INKRET Andrej, 1977: »Iz ocene«, *Branko Gradišnik, Čas*.
1978: »Branje«, *Naši razgledi*, letnik 27, št. 6.
1981: »To bi morali... prebrati zbirko novel Branka Gradišnika Zemljazemljazemlja, *Teleks*, 17. decembra.
- KORNHAUSER Julian, 1981: *Sygnalizm*.
- PAKULANKA Alicja, 1975: »Przerzutnia wewnątrzwyrazowa w *Podatkach Venio Taufera*«. Referat na študentovski znanstveni konferenci *Avangarda w literaturach słowiańskich*, ki jo je organizirala Šlezjska univerza v Katowicach.
- PRETNAR Tone, 1876/77: »Metrični vzorec in kitična zgradba slovenske pesmi Mikloša Küzmiča«, *Jezik in slovstvo*, letnik 22, št. 8.
1987: »Metrične osnove verza Prešernovih Balad in romanc«, *14. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, ur. Jože Koruza.
- RUPEL Dimitrij, 1981: »To bi morali... prebrati zbirko novel Branka Gradišnika Zemljazemljazemlja«, *Teleks*, 17. decembra.
- SAJOVIC Tomaž, 1981: »Historične forme v slovenski prozi 19. stoletja«, referat na simpoziju *Obdobje realizma v slovenski književnosti, jeziku in kulturi*.
- SLAMNIG Ivan, 1981: *Hrvatska versifikacija*.
- SNOJ Jože, 1981: »Hrepeneče zelen obup«, *Književni listi, Delo*, 6. novembra.
- SRAKAR Peter, 1981: Nova knjiga proze Branka Gradišnika«, *Mladina*, 24. septembra.
- UREK Mira in LAVRIČ Vlasta, 1982: »Zemljazemljazemlja Branka Gradišnika«, referat na seminarju iz novejšje slovenske književnosti pri prof. dr. Borisu Paternuju.
- ZLOBEC Marjan, 1978: »Branko Gradišnik, Čas«, *Sodobnost*, letnik 26, št. 3.
- ZORN Aleksander, 1981: »Branje«, *Naši razgledi*, letnik 30, št. 22, 20. novembra.
- ZIRMUNSKIJ Viktor, 1925: »*Vvedenie v metriku*.
Pri navajanju »grafičnih verznihi enot« opuščam avtorjevo interpunkcijo, da bi bilo jasneje videti pomensko vlogo in sklenjenost tako oblikovanega verza.

SUMMARY

Verse in Branko Gradišnik's narrative work *Zemljazemljazemlja* is poly-functional:

1. It serves as a frame for the collection of short stories and gives it its compositional skeleton—not by being mimetic and thus combining the stories into a sort of a novelesque structure, but by being the verbalization of the dramatic contrast between Word and Thing. This contrast, which leads towards evasiveness and absence of Thing, is exemplified by the rhyme which connects the metrical verses: it has the accented *i* as the acoustic support and the lexeme *reč* 'thing' (or its synonym *stvar*) as the semantic nucleus.

2. The gaps between the graphical, metrical, and syntactic segmentations of the text are favorable to poetic experiment. The experiment is not autonomous,

it is an integral part of continuous narration; its poetic meaning does not contradict the continuous narration, but makes it relative and rich (the two frame texts, *Protizemlja*). Experiment is possible also within the syntactic verse, where the abovementioned gaps are by definition excluded: it results from the contrast between the »typography« and the message (*Legel sem kot običajno*).

3. The metrical text incorporated into the fabric of prose enables a distance between the writer and the character, and guarantees the character individuality and authenticity by bestowing upon him the function of the lyrical subject (*Začetek in konec*, *Neki drug starec*, *Riplakiš*, *Zgodba*).

4. Verse in *Zemljazemljazemlja* goes a step forward from the verse in the collection *Čas*: the disguised verse has taken off its mask, and remasked itself. Only the introductory verses are now supplemented by the closing ones, thus forming a frame, and given a compositional equilibrium through a verse text which in the story *Začetek in konec* is integrated into the body of prose.

MODERNI SLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK*

Za slovenski knjižni jezik zadnjih 50 let je značilna relativna strukturna dokončnost, ki se pretežno le še stabilizira na svojih šibkih sistemskih mestih. To se dogaja deloma ob pomoči in motnjah, ki jih v to dogajanje prinaša z ene strani človeška zavest o jeziku, jezikoslovna in laična uporabniška, z druge pa dejstvo, da slovensko govoreči živi v tesnem stiku z drugojezičnimi besedili, v Jugoslaviji srbohrvaškimi, in nosilci teh tujih »državnih« jezikov, kar zaostrojuje vprašanja jezikovne samobitnosti in se kaže tudi v družbenih prizadevanjih za reševanje perečih problemov.

The characteristic of Standard Slovene in the last 50 years has been a relatively immutable structure, just stabilizing on the weak points of its system. The stabilization has been facilitated or impeded, on the one hand, by interventions stemming from language awareness, both scholarly and amateurish, and, on the other hand, by Slovene speakers' close contact with the speakers of, and texts in, a dominant foreign language (in Yugoslavia, Serbo-Croatian), which has aggravated the questions of linguistic individuality and stirred society into organized efforts to solve the urgent problems.

1 Slovenski knjižni jezik je posebna, t. i. socialna zvrst slovenskega jezika, ki ga danes govori na etničnem ozemlju v Jugoslaviji (Slovenija), na Madžarskem (Porabje), v Avstriji (Koroška, deloma tudi Štajerska) in Italiji (Trbiž, Kanalska dolina, Rezija, Beneška Slovenija, Goriški in Tržaški Kras) kakih 1,700.000 ljudi. V diaspori (Jugoslavija zunaj Slovenije, Nemčija, Avstrija, Švica, Francija, Holandija, Belgija, Švedska v Evropi, ZDA, Kanada, Argentina v Ameriki, v Avstraliji) pa verjetno še sto- do stopetdeset tisoč.¹

Slovenski knjižni jezik ima dve obliki, t. i. zborna in pogovorno:² zborna oblika knjižnega jezika se predvsem piše in bere, redkeje tudi

* Napisano za zbornik komisije mednarodnega slavističnega komiteja za knjižne jezike (izide v ruščini).

¹ Prebivalci Socialistične republike Slovenije po ljudskem štetju: 1981 — 1 712 445, 1971 — 1 624 029, 1961 — 1 522 248, 1949 — 1 415 448 ljudi.

² J. Toporišič, Slovenski pogovorni jezik, SR 1970, 55—70; *isti*, Slovenski knjižni jezik 4, Ljubljana 1970, 61—74; *isti*, Položaj slovenskega pogovornega jezika med jezikovnimi zvrstmi, v: *Govornite formi i slovčenskite literaturni jazici*, Skopje 1974, 123—126; *isti*, Pojmovanja in poimenovanja za pojave zvrstnosti slovenskega jezika, SR 1977, 387—406 (interni zbornik SR: Zvrstnost in poimenovalni postopki slovanskih knjižnih jezikov, Zbornik razprav z delovnega zasedanja Mednarodne komisije za slovanske knjižne jezike, Ljubljana, 28.—30. 5. 1977). Prim. tudi istega avtorja *Jezik slovenski (slovenački)*, *ĖJ* 4, Zagreb 1960, 495—500, konkretno str. 500.

govori, pogovorna se predvsem govori, le redko tudi piše. Razlika med tema podzvrstema knjižnega jezika je zlasti v glasovni izrazni strani, pri čemer je v pogovorni varianti zmanjšano število samoglasnikov na račun nenaglašanih zbornih *i*, *u* in *e* (iz jata), bodisi da so ti glasovi v določenih okvirih ali sploh ne govorijo (prim. *delat*, *nes*, *hišca* nam. *delati*, *nesi*, *hišica*), bodisi da se nevtralizirajo v *a*, ki se zaradi tega pogostnostno okrepi (varianta zveze polglasnika + zvočnika je ustrezni zložni zvočnik, npr. *premisal/premisl*). Namesto kratkih naglašanih samoglasnikov zbornega jezika se dosti, vendar neobvezno govori polglasnik, namesto *-àj*, *-àv* pa imamo *-ej*, *-ov*; namesto zveze *-av* (tudi iz *-iv*, *-ev* /če je *e* iz jata/) se ne pod naglasom govori *-u* (*reku*, *mislu*, *vidu*), *sicer pa -ov* (*šòv*). Naglas je v pogovornem jeziku dostikrat poenostavljen oz. poenoten (*nês nêste* nam. *nêsi nesite*). Besedje je brez časovne zgodovinske obarvanosti, torej sodobno, skladnja preprostejša, npr. brez deležniških in deležijskih konstrukcij, pod vplivom prostega govornega jezika, ipd.

Z nasprotju z zbornim jezikom, ki je močno uzaveščen, ker se ga je v večji meri kot pogovornega treba učiti, in ki ima trdno slovnico in slovarje ter ogromno množico zapisanih besedil, ki se veliko konsumirajo, deloma tudi močno uzaveščeno ali vsaj znano zgodovino od 16. stol. sem, se pogovorni knjižni jezik v opisih šele vzpostavlja in nato tudi uzavešča.

2 Zborni knjižni jezik ima narodnopedstavno in narodnozdrževalno vlogo (ta se med drugim potrjuje v novejšem času npr. s sklepom predstavnikov koroških Slovencev v Avstriji, da v uradne nazive ne povzdigujejo svoje pokrajinske oblike *ves*, znane sicer tudi iz štajerskih narečij, ampak knjižno obliko *vas*). V območju slovenskega knjižnega jezika so pritegnjeni tudi porabski Slovenci, in tudi t. i. primorski zunaj Jugoslavije, z delno izjemo Beneških Slovencev in Rezijanov. Ti dvoji se še hočejo spogledovati s pokrajinskim knjižnim izročilom, kot njihovim narečjem bližjim, pa se pri tem ne zavedajo prav, da v tem partikularističnem jeziku ne bodo nikoli mogli zadovoljevati niti najnujnejših besedilnih potreb moderne evropske duše in duha, da pa se bodo morali prav zaradi tega partikularizma v preveliki meri zatekati k »bratski« pomoči državnega italijanskega jezika (zato so taki pratikularizmi s strani vodilnega jezika v državi tako dobrodošli in podpirani), hkrati pa ne bodo mogli tudi sami neposredno bogatiti enotne slovenske knjižnojezikovne in sploh duhovne kulture.

Slovenski knjižni jezik se še zmeraj opira na osrednje narečno področje Dolenjske in Gorenjske z naravnim (glede na obe dokaj diferentni

narečni ploskvi precej nevtraliziranim) središčem v Ljubljani in okoliških mestnih področjih.³ To velja za izrazno in pomensko stran jezika, kar dejansko pomeni, da iz drugih narečij ni več mogoče prevzemati ne fonemov, ne morfemov, pa v bistvu tudi ne besed, če jih nima tudi osrednji gorenjsko-dolenjski del (če ne sedaj, pa v svoji zgodovinski obliki, včasih vsaj v delni distribuciji ali v položajni variantnosti, kot npr. končnico *-ega* pri pridevniških besedah, prim. *težkega*). S tega stališča so izjema samo t. i. nove oblike z začetka 50-ih let preteklega stoletja, ki pa so bile v knjižni jezik lahko sprejete tudi zato, ker so nekatere imele vsaj pisne predhodnike tudi v osrednji slovenščini, sicer pa so bile deloma take, da so se jih kot zgodovinsko bolj upravičenih morali učiti praktično vsi Slovenci.

Osrednjo orientacijsko točko ima slovenski knjižni jezik v praktično-sporazumevalni funkcijski zvrsti,⁴ ki ima svojo normalno neprisiljeno obliko z ene strani v vseh zemljepisnih podeželskih narečjih slovenskega jezika, z druge strani pa v pokrajinskih nadnarečjih (interdialektih), ki imajo svoja težišča v mestih, npr. mariborsko-ptujski okoliš, obmurski, savinjski, koroško-štajerski, gorenjski, goriško-obmorski, dolenski, posavski, ljubljanski z izrastki v gorenjsko (Kamnik, Medvode, Kranj), notranjsko (Vrhnika) in dolensko stran (smer proti Novemu mestu na eni in proti Kočevju na drugi strani).

Veliko Slovencev knjižni jezik še vedno izenačuje z njegovo pisno in bralno podobo, nekako neradi se sprijaznijo z njegovo dvojno, tj. zborno in pogovorno varianto, ki je sedaj sicer krepko zaživela tudi na odru.

³ Slovenski jezik, Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama, Acta instituti phonetici, Svezak 9, Zagreb 1961, 136 str. + 4 plošče, konkretno str. 15: »Kakav je tip izgovora ovdje opisan i snimljen na pločama? Ljubljanski, oslobođen nekih dijalektalnih crta. Zašto? /.../ Zahvaljujući činjenici, da se Ljubljana nalazi nekako na granici dvaju središnjih, velikih slovenskih dijalekata, gorenjskog i dolensskog, poprimila je karakteristike i jednoga i drugog uglavnom u onakvom srazmjeru, kakav je karakterističan za slovenski književni govor. Ljubljana se nalazi u središtu svih slovenskih dijalekata, u njoj su smještene najviše slovenske kulturne i političke institucije, koje imaju koncentrijsku, centripetalnu snagu. Razumljivo je zbog svega toga, da se kultivirani govor ljubljanskog intelektualca i umjetnika smatra onom normom, kojoj se svatko, tko želi dobro slovenski govoriti, nastoji što više približiti.«

⁴ Prim. Pojmovanja in poimenovanja..., Funkcijske zvrsti, 400—403, z literaturo. Konkretno o praktični sporazumevalnosti (včasih poimenovani tudi sporočevalnost) str. 402, zlasti pa *J. Toporišiča* Slovenska slovnica, 1976, 22, z grafom, ki praktično sporazumevalnost ponazarja z osrednjim položajem, obdano s treh strani: s strokovnostjo, z umetnostjo in s publicističnostjo. Praktično sporočanje človek v materni govorici najbolje in najprej obvlada, nato pa si v večji ali manjši meri prisvaja še preostale tri vrste, najsi bo le pasivno ali tudi aktivno.

Lažje se privajajo na pokrajinske variante slovenskega jezika, žive zlasti v nevaškem okolju (to tudi v filmih), medtem ko se zdi, da jih narečja na filmu in v popevki ne motijo, verjetno zato, ker se s temi oblikami jezika nobeno zemljepisno področje ne postavlja nad druga, kakor se ravno v knjižnem jeziku srednji slovenski narečji v svoji mestni podobi s središčem v Ljubljani.

Knjižni jeziki so znani po tem, da imajo zelo razvito funkcijsko zvrstnost, kar se za strokovne jezike najočitneje kaže v ustreznih terminologijah, dostikrat izdanih v obliki slovarjev. Za slovenski knjižni jezik pa vendar velja, da ni dosegel polne funkcijske zasičenosti, saj je npr. odsoten v jugoslovanski ljudski armadi, čeprav je nekako prisoten v teritorialni obrambi, odsoten je tudi v jugoslovanski, tj. zvezni skupščini in sploh v političnih manifestacijah t.i. splošnega jugoslovanskega (vsedržavnega) značaja, praktično tudi v diplomaciji meddržavnega ranga, večinoma je odsoten tudi v vsakem jezikovnem občevanju med slovensko govorečim in med govorečim, ki uporablja kak »veliki« ali »državni« jezik. Na vseh teh področjih se uveljavlja t.i. diglosija, tj. del funkcijskega področja se pokriva z drugim jezikom ali sploh ali v določenih sporočevalnih položajih; za slovensko govoreče v Jugoslaviji je to srbohrvaščina, na Madžarskem madžarščina, v Avstriji nemščina in v Italiji italijanščina. K diglosiji se Slovenec navadno zateka tudi v primeru, ko v sami Sloveniji z drugojezičnim prišlekom, priseljencem (imigrantom) iz preostalega dela Jugoslavije, poslovnim partnerjem ali turistom mora stopiti v govorni stik. Tega se Slovenci le s težavo in počasi odvajajo.

V tej pripravljenosti, da se v govornem stiku z drugojezičnim ne uporablja lastni jezik celo na domačih tleh, vidim rekompensacijo Slovenca za njegovo zemljepisno in številčno neznatnost (manjšost) v primeri z drugimi, in sicer v tem smislu, da jo rekompenzira z znanjem (ali »znanjem«) drugih jezikov, s čimer nekako izenačuje neenakost. Res je tudi, da je k uporabi drugih jezikov dostikrat prisiljen, ker drugače pač ne bi prišlo do jezikovnega sporočanja med njim in drugimi,⁵ saj se malih jezikov ljudje navadno ne učijo, ampak načeloma le svetovnih oz. držav-

⁵ Prim. J. Toporišič, Language of Small Nationality in a Multilingual State, *Folia Slavica*, Volume 1, Number 3, str. 480–487; naslovna stran knjige: Sociolinguistic Problems in Czechoslovakia, Hungary, Romania and Yugoslavia, Ohio, 1978. Edited by William R. Schmalstieg and Thomas Magner, Slavica Publishers Inc. *Isti*, Mali jezik v večjezikovni skupnosti (S stališča zgodovine slovenskega (knjižnega) jezika), SR 1977 (izšlo 1978), 101–114. Zbornik prispevkov za VIII. mednarodni slavistični kongres v Zagrebu (Ljubljani), 1978.

nih, pa še to je bilo dolgo časa veliko bolj običajno pri pripadnikih malih kot pa velikih jezikov.⁶

3 Sodobni problemi knjižne norme in njene zakonitve

Glavni problemi norme slovenskega knjižnega jezika rastejo iz oddaljenosti tradicionalne norme knjižnega jezika in živega praktično-sporazumevalnega jezika osrednjega narečnega prostora. Slovenska knjižna norma se je dokončno utrdila s Slovensko slovnico 1934⁷ in Slovenskim pravopisom 1935;⁸ prvo je izdal Breznik sam, drugega skupaj z Ramovšem, ki je pravopisu prispeval svojo univerzitetno avtoriteto, to pa v okviru slovenskega znanstvenega društva za humanistične vede (ki je sčasoma preraslo v slovensko akademijo znanosti).

Najbolje je to normo, iz katere se porajajo tudi njeni sedanji problemi, pogledati po posameznih ravninah jezikovne zgradbe, pri čemer se hočemo najprej pomuditi pri njeni t. i. izrazni (tj. glasovni in pisni), nato pa pomenonosni strani.

Izrazna stran jezika, in sicer slušna, je v smislu glasovja, naglasa in stavčne fonetike, pisna glede zaznamovanja fonemov, morfemov, besed, stavkov in povedi.

3.1 Samoglasniki so ves čas Breznikove slovnice (tj. od 1916, ko je izšla njena prva⁹ izdaja) stari kopitarjanski, 8 po številu, z dvema vrstama e-jev in o-jev (tj. z ozkim in širokim *e* oz. *o*) in s spolglasnikom v okviru tradicionalnega trikotnika, katerega oglišča tvorijo *i*, *u* in *a*. Problemi tega samoglasniškega sestava (v glavnem se opira na gorenjščino in Ljubljano) so v tem, da ga je treba uveljavljati pri govorečih, ki imajo v marsičem drugačno narečno podstavo, poleg tega pa tudi sam v sebi ni docela ustaljen (prim. krepitev širokega *e* na račun polglasnika v določenih kategorijah).¹⁰ Zlasti je pereče vprašanje ozkih in širokih e-jev in o-jev na Štajerskem in Primorskem (z obratnim predznakom, tj. Štajerci imajo samo srednjo kvaliteto, Primorci se pri o-ju nagibljejo k samo široki), polglasnika pa v vsej štajerski in pañonski narečni skupini, kjer sploh ni poznan. Polglasnik je problem še zato, ker je tam, kjer

⁶ Prim. J. Toporišič, *Slowenisch als Fremdsprache*, *Linguistica* (Ljubljana) 1981 (izšlo 1982), 299–316; referat na zborovanju »20° convegno internazionale Lingue e cooperazione Europea, 16–20 settembre 1981«, Urbino, Italija

⁷ Slovenska slovnica za srednje šole, 1934, 266 str.

⁸ Slovenski pravopis, Priredila A. Breznik in F. Ramovš, Ljubljana 1935, XXIV + 300 str.

⁹ Slovenska slovnica za srednje šole, Celovec 1916, 276 str.

¹⁰ Navedimo *e* pred *j* in *o* pred *v*, pa tudi *e* v priponi *-ent*, deloma tudi *-enca* ipd., npr. tudi v vrstilnih števnikih tipa *pěti* ipd.

ga poznajo, tudi t. i. mladega, redukcijskega izvora, ki ga kodifikacija ne priznava (kakor tudi ne ničte stopnje t. i. moderne vokalne redukcije, deloma sicer znane tudi zunaj Kranjske, v kateri se je moderna vokalna redukcija najbolj razvila). Korak nasproti tej reduciranosti predstavlja norma pogovornega knjižnega jezika najnovejšega časa.¹¹ Sicer je vokalizem utrjen; nekaj nemira je v distribuciji zlasti *e*-jev in *o*-jev, kjer se v najnovejšem času priznava tudi obvezna razvrstitev širokega *e* pred *j* in širokega *o* pred *v* (*sêja*, *sinôvi*), širokega *e* pred *r* v prevzetih besedah (*šofêr*), kar je sedaj eksplicitno opaženo. Neko prestavljanje v smeri resnično govornega imamo tudi v zvezah nenaglašeni *a*, *i*, *ja* + *v* ne pred samoglasnikom, kjer se zmeraj bolj dovoljuje enoglasovni namesto dvoglasovnega izgovora: npr. *nêsu*, *nôsu*, *vîdu* namesto *nêsau*, *nôsiu*, *vîdeu*.

Pri soglasnikih opažamo sprijaznjenje z dejstvi vsakdanjega praktičnega sporočanja v tem, da se namesto palatalnih *lj* in *nj* (ne v takem položaju pa tudi navadnih, nepalatalnih *l* in *n*); tu v bistvu omahujejo le priročniki (npr. Slovenska slovnica 1956,¹² Slovenski pravopis 1962,¹³ ne norma), ki hočejo uveljaviti »pravilnejše, starejše in lepše« govornje (to se vleče že od Kopitarja sem). V to smer gre tudi prizadevanje (od 40-ih let), da bi imeli na koncu besede ohranjeno zvonečnost nezvočnikov, s tem pa nasprotje med zvonečimi in nezvonečimi nezvočniki,¹⁴ to prizadevanje odpravljajo Slovenski knjižni jezik 1 1965, Slovenska slovnica 1976 in Načrt za novi slovenski pravopis (1981), medtem ko je v SSKJ 1, 1970 glede tega nejasnost.¹⁵ Deloma na dolenjskem dialektizmu Škrabčeve norme iz 2. polovice 19. stoletja deloma na napačni teoriji Breznikovega umovanja in njegove slovnice temelji tudi neustaljenost norme in pred-

¹¹ Prim. poskus normiranja v mojih delih o pogovornem jeziku, navedenih pod 2; sedaj tudi v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis, Ljubljana 1981, poglavje Zvrsti slovenskega jezika, 196–202.

¹² Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica. Sestavili dr. A. Bajec — dr. M. Rupil — dr. R. Kolarič, Filologija 3, Zagreb, 1962, 278–289; isti, Probleme der slovenischen Schriftsprache, Scando-Slavica 6, 1960, 53–74. (Sedaj obojni glasoslovni del tega tudi v moji knjigi Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, Založba Obzorja, Maribor 1978, 7–20. Primer še istega avtorja Sistemske premene soglasnikov v knjižnem govoru, JiS 1957/58, 70–76 (v Glasovni in naglasni podobi ... 21–29).

¹³ J. Toporišič, Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962, JiS 1962/63, 138–143.

¹⁴ Prim. pod 12 Sistemske premene ...

¹⁵ Glede tega (in sploh glede prenormiranja SS 1956 in SP 1962 prim. J. Toporišiča in J. Riglerja Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa: I SR 1977, 69–106; II SR 1977, 311–358; III SR 1979, 81–150; IV SR 1979, 231–261; V SR 1979, 459–476; VI SR 1980, 347–356.

pisa v zvezi z naravo variant fonema *v* v položaju pred soglasnikom iste besede (*preti, vtis, vzeti* ipd.), deloma pa se tu meša še pedagogizem v tem smislu, da bi poenostavljali stvari, ki niso enostavne; zanimivo je, da se teh umetničenj, kot edinih odlik svojega »šolanega« govorenja krčevito držijo zlasti igralci in govorno nastopajoči novinarji. Zaradi zagledanosti v preteklost in »jezikovno popolnost« imamo tudi nemir v morfonološkem premenjavanju fonemov *v* in *l*, in sicer v tem smislu, da se nekako noče uvideti, da to ni fonološki zakon, ampak morfonološka zadeva, ki v položaju na koncu besede uveljavlja namesto fonema /l/ varianto [u] fonema /v/ le v deležniku na *-l* (z eventualnim nadaljnjim prehodom zveze *V + u* v *u*), pri nekaterih samostalnikih, pridevnikih in prislovihi, pred soglasnikom pa pretežno pri obrazilu *-lc-*, *-l-*, *-lsto-*, *-lsk-* (*bralca, bralka, bralstvo, bralski*), ne pa tudi *-ln-* oz. *-ln- + X* (npr. *pralni, pralnica*) in še kje.¹⁶

Za naše obdobje (od 1950 sem) je značilno tudi omahovanje v normativnem priznavanju slovenskega tonemskega naglasa. Breznik 1934 ga ima kot edinega v glasoslovju in deloma v oblikoslovju, Slovenska slovnica 1941¹⁷ ga sploh več ne omenja, pač pa spet Slovenska slovnica 1947 v glasoslovju.¹⁸ V polni meri tonemskost upoštevajo ne v slovenščini pisani priročniki (De Bray¹⁹ Svane,²⁰ Toporišič²¹), dosledno Slovar slovenskega knjižnega jezika²² in Slovenska slovnica 1976. Posebnost je, da je normativen tako tonemski kakor netonemski naglas. — Precej neustaljenosti je bilo v našem času tudi pri oblikoslovnem naglaševanju: Breznik je bil spet uvedel osrednje slovensko naglaševanje starejšega tipa: poleg (ne)premičnega naglaševanja na osnovi (*rāk rāka, člóvek člověka*) je ločil še oksitoničnega (*steběr, stebrā*) in mešanega (kot ga imenujemo sedaj: *dūh duhā dūhu duhā* itd.), vendar nekako v smislu prvotnejše (starejše) pravilnosti in skoraj brezizjemnosti, s čimer so bile v nasprotju analogije in novejši razvoji. To se je zlasti videlo tudi pri glagolu, kjer je sicer pravilno izhajal iz trojnosti, ki naj jih ponazorimo

¹⁶ Tako že v *J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik* 1, 1965, 132—134.

¹⁷ Slovenska slovnica za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol. Sestavili /Breznik, Bajec, Kolarič, Rupel, Sovre, Solar/, Slavistično društvo v Ljubljani, 191 str.; prva izdaja 1940.

¹⁸ Slovenska slovnica, Sestavil uredniški odbor, Državna založba Slovenije, 334 str.; o naglasu 14—15.

¹⁹ *R. G. A. De Bray, Guide to the Slavonic Languages.*

²⁰ *G. O. Svane, Grammatik der slovenischen Schriftsprache*, Copenhagen, 1958, 152 str.

²¹ Slovenski jezik ..., Zagreb 1961, cit. pod 3.

²² Izdaja Inštitut za slovenski jezik pri SAZU; doslej izšle 3 knjige: I 1970, II 1975, III 1979. Za tonemski naglas tu odgovarja *J. Rigler*.

s primeri: a) *lěsti lęzem(o) lęzi(mo)*, b₁) *trěsti trěsem(o) trěsi tresîmo*, b₂) *plěsti plétem(o) pléti pletîmo* (podtip *cvesti cvetēm cvetémo cveť cve-tîmo*). Starejše naglaševanje se potem v slovnicaх počasi opušča, kolikor ga ne potrjuje živa mestna govorica središča (npr. tip *góra goré, pisáti*, ki se sprostijo v *góra -e, pisati/pisáti*). V zvezi s tem je bilo treba počasi opuščati normodajalno pristojnost vaških narečij v primeri z mestnimi pokrajinskimi pogovornimi jeziki, zlasti z osrednjim ljubljanskim.²³ Razen tega pri normiranju odločilno pomaga še kriterij stilistične (ne)zaznamovanosti, brez katerega je bilo sicer ob sklicevanju na beletristiko daljšega obdobja mogoče »dokazati«²⁴ normativnost še tako bizarnih naglaševanj.²⁴

3.2 V pravopisu ves čas ni velikih sprememb. Večjo težavo povzroča pisanje prevzetih besed iz jezikov z latinsko pisavo, kjer se je bil Breznik — nasprotno dotedanji pretežni praksi — odločil na začetku tega stoletja za pisanje kot v izvirnem jeziku pri t. i. tujkah, tj. besedah (v glavnem iz zahodnih in klasičnih jezikov), ki poti v naš jezik niso našle preko ljudskega besedila, ampak s prenosom v knjižno.²⁵ Za pisanje lastnih imen, še zlasti osebnih, je Breznikovo načelo obveljalo (izjeme so dovolj redke, npr. *Petrarka, ničejanec*), ne pa tudi za pisanje občinih imen, kjer ni v celoti, ampak le v pretežni meri zmagalo nasprotno stališče, tj. da se občinoimenske pisne besede podomačujejo. Ravno tako v smeri »etimologizacije«²⁶ (in ne preproste rešitve po izgovoru) smo po Breznikovi zaslugi zašli pri pisavi iz latinščine (in grščine) izvirajočih zvez *i + V* (ne pa po izgovoru *i + j + V*), zaradi česar imamo sedaj neenotnost tipa *alodij = alodijski ≠ alodialen* (namesto *alodijalen*), čeprav se je že v 30-ih letih splošno pisalo po izgovoru (še sedaj dovolj pogosto nahajamo logične oblike kot *revijalen, pacient* ipd.).²⁶ Umetno, tj. proti naravnemu izgovoru je bila na ljubo črkovne »doslednosti«²⁶ vpeljana tudi pisava slovenskih končnic *-em, -ema, -ev* in obrazila *-ev* za nemim so-

²³ Prim. J. Toporišič, Glagolski naglasni tipi našega knjižnega jezika, JiS 1957/58, 306—312; *isti*, Se o naglasu nedoločnih glagolskih oblik, JiS 1958/59, 48—50; *isti*, Naglas namenilnika, JiS 1958/59, 81—83; *isti*, Naglasni in oblikoslovni tipi v akademiskem slovarju slovenskega knjižnega jezika, JiS 1966, 155—160. V SSKJ I, 1970, poglavje Naglas, XXIV—LVIII.

²⁴ Prim. mojo polemiko z zagovornikom starinskega naglaševanja: Kaj je v knjižnem jeziku prav oz. Neobičajno naglaševanje, v: Jezikovni pogovori 2, Mladinska knjiga, Ljubljana 1967, 114—121 oz. 154—160.

²⁵ Prim. A. Breznik, O tujkah in izposojenkah, DS 1906, 149—154; *isti*, Kako je v naši pisavi s tujkami, DS 1907, 557—560.

²⁶ Za to, o čemer se je razpravljalo ob SP 1935, prim. A. Breznik, Ocenjevalcem Slovenskega pravopisa, Slovenec 1936, št. 262—263, 265—267, 269, 272 (zme-raj na str. 5).

glasnikom z *o*: *Ribot Ribotom* itd. za govorjeno *ribójem* itd. Podobno neustreznost so si izmislili za pisavo priponskih obrazil *-lc*, *-lk*, *-lstv*, *-lsk*, ko so (verjetno na podlagi Škrabčevih razprav in Breznikovega obravnavanja tega problema v razpravi o razvoju slovenske pisave druge polovice 19. stoletja)²⁷ začeli spet pisati *-vc*, *-vk* itd. v Slovenskem pravopisu 1962, in sicer proti že utrjenemu izročilu novejšje dobe v imenu starejše (etimološke) pravilnosti. To je prineslo sedaj že skoraj dvajsetletni nemir v pravopisno normo in pripeljalo celo do politične diferenciacije slovensko pišočih v trenutku, ko je v to početje pravopiscev posegla avtoritativna roka akademijske (in nato še prosvetne)²⁸ oblasti. K sreči takih večjih neustaljenosti na drugih področjih ni bilo:²⁹ na podlagi formalnih kriterijev se utrjuje pisanje skupaj in narazen,³⁰ skuša se tudi smiselno zaokrožiti pisava z veliko lastnih imen³¹ (pri tem gre za to, da se natančneje določi, kaj naj bi bila lastna imena),³² posebno predmetnih,³³ in še česa,³⁴ pri čemer bi se želeli odpovedati rešitvam, ki zahtevajo neprestano ideološko opredeljevanje pišočih.³⁵

Pač pa je za celotno pisno podobo slovenskega knjižnega jezika mogoče reči, da je bila njena norma v priročnike zajeta v zadnjem času veliko natančneje kot doslej, kar naj bi na svoj način pripomoglo k njeni utrditvi.³⁶

²⁷ *A. Breznik*, razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis, DS 1913 do 1915, sedaj tudi v izboru Breznikovega dela (Jezikoslovne razprave, urednik Jože Toporišič).

²⁸ Prim. zlasti *B. Urbančič*, Problem »bravca«, SR 1965, 211—228.

²⁹ Med take večje probleme vendarle spada tudi etimološka pisava in oblikoslovna obravnava iz latinščine (in grščine) prevzetih besed, zlasti lastnoimenskih. K temu prim. *E. Mihevc-Gabrovec*, Pripombe k pisavi in rabi grških in latinskih imen in tujk, JiS 1965, 29—30; *K. Gantar*, Nekaj misli o pisavi antičnih imen in strokovnih izrazov, Arheološki vestnik 1976, 539—40. Moje stališče k temu: Skj 1, 1965, 154—155, 165, 172; Skj 4, 1970, 127; Popravljen Slovenska slovnica, JiS 1965, 209—217; Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika, Glasovi, pisava, oblike, besede, SR 1972, 285—318. Načrt pravil za novi slovenski pravopis (NPNSP), Ljubljana 1981, 30.

³⁰ Popravljen ..., naved. pod 29.

³¹ Pisava z veliko začetnico lastnih imen: v okviru lesteh je prišlo do večjega premika pri pisanju naselbinskih imen, katerih vse sestavine naj bi se po novem predlogu pisale z veliko začetnico (izjema nezačetni predlog (in eventualni veznik) ter *vas*, *selo*, *mesto*, *trg*). Pobuda za ureditev tega vprašanja (kritiziranega npr. tudi v moji kritiki Popravljen Slovenska slovnica) je dalo Geografsko društvo Slovenije (prim. Komentar k Načrtu pravil novega slovenskega pravopisa, SR 1977, 101—104).

³² Prim. *J. Toporišič*, Skj 1, 1965, 151: »Občno ime uporabniku jezika nekaj pomeni, lastno večinoma ne pomeni nič, temveč samo razločuje«, tj. lastno ime ne pomeni predvidljivostno.

³³ O tem prim. moja razprava Popravljen Slovenska slovnica, cit. pod 29.

³⁴ Npr. izrazi spoštovanja: gl. Komentar ..., SR 1977, 105, točka 53.

³⁵ Prim. zlasti imena zgodovinskih dogodkov, praznikov, krščanskega boga.

³⁶ Prim. zlasti Načrt ..., 1981, in Komentar ..., opomba 15.

Poskuša se normirati tudi pisna podoba pogovornega jezika,³⁷ vendar se tu še zmeraj ne zdijo dokončni, zlasti pa ne normativni predlogi do vseh (večine) pogovorno pišočih.³⁸

3.3 Oblikoslovje je v glavnem zelo umirjeno, tako glede besednih vrst,³⁹ sklanjatvenih tipov, slovničnih kategorij spola, osebe, števila, časa, naklona, načina ipd., četudi ga slovenski jezikovni priročniki ne podajajo dovolj natančno (prim. predikativ ali členek pri besednih vrstah). Kolikor se tu kaj v sistemu samem premika, je večinoma posledica stika slovenskega jezika z jeziki dajalci, ki se, precej po zaslugi slovniciarjev in pravopiscev, skušajo uveljaviti kot delni podsistemi v okviru slovenske slovnične strukture. V zvezi s prevzemanjem besed se širi inventar imenovalniških končnic samostalnikov, še zlasti lastnih imen (*Ajshilos, Tarentum, Ceres* ipd.) iz latinščine, v zvezi s tem tudi nekatere neslovanške premene osnov (*Ceres Cerere, Juno Junone*),⁴⁰ včasih tudi premena sklanjatvenih vzorcev (*frikativ -a* m. ed. proti *frikativa frikativ* s. mn. namesto pričakovanega *frikativi -ov*).⁴¹ Občasno se krepi t. i. tretja, tj. ničta sklanjatev samostalnikov vsaj kot variantna možnost tudi pri samostalnikih moškega spola, ne le ženskega (primeri za srednji spol so izjemni), npr. *tozd -ø* ž. nam. *tozd -a* m. spola,⁴² medtem ko je samostalnikov te vrste ženskega spola dovolj, npr. *mami, Karmen, species*, kar

³⁷ Prim. Skj 4, 1970, ali tudi SS 1976, 12–18, sedaj tudi v Načrtu ... 1981, 197–202. Temelji na razpravi J. Toporišiča, Slovenski pogovorni jezik, SR 1967, 55–70, kjer je tudi obširna bibliografija.

³⁸ Tu gre tudi za različne vrste pogovornosti, od knjižne do pokrajinske, hkrati vanje ves čas vdira tudi tradicionalno zemljepisno narečje. Do nespornostim prihaja tudi zaradi izrazja: mnogim je »pogovorni«
jezik še zmeraj le jezik pogovora sploh, ne posebna socialna zvrst. Za jezik pogovora predlagam izraz »pogovarjalni«, ali — včasih — »občevalni«.

³⁹ Nekako od Skj 1–4 (1965–67, 1970) in SS 1976 se uveljavi kot posebna besedna vrsta členek, in postopoma tudi povedkovnik (prim. Kratko oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika, SJK, Ljubljana 1974, 29–50).

⁴⁰ V glavnem po SP 1962, ki je krenil v razdomačenje že podomačenega lastnoimenskega grško-rimskega imenstva.

⁴¹ To je vendarle v glavnem na umiku; prim. v SSKJ I 1970 celo *frikativa -e* v ednini.

⁴² To stanje je moteno z mnenjem, da je spol akronimov odvisen od spola jedrne besede prvotnega večbesednega poimenovanja (prim. *Tomo Korošec*, Pet minut za boljši jezik, O rabi kratic v slovenščini, Ljubljana 1972, 157–161, konkretno 161), nekako po logiki temeljna organizacija združenega dela = *tozd* ž. V resnici se v slovenščini uveljavlja pravilo, da je vse tako (tj. akronimično ali prevzeto) m. spola, ženskega le, če se končuje na nenaglašeni *a* (prim. *Nama -e* ž) ali če označuje žensko osebo. To velja še zlasti za akronime, ki se berejo kot navadne besede, tj. nečrkovalno (*tozd* = [tòzd]), manj za črkovalno brane (*SZDL* = [sazadalá]), čeprav smo tudi tu že imeli *AFŽ -ja* [afežé -ja]. Žensko spolskost ohranijo le akronimi z zelo uzaveščeno poimenovalno varianto, npr. *SAZU -ø* (poleg *SAZU -ja* m). Pojmovanje, kot ga tu zagovarjamo, ima T. Korošec v članku Splošna oznaka stila znanstvenega besedila, v: Pristop k znanstvenemu delu, Partizanska knjiga 1977, konkretno na str. 91. Za obrnitev ženskosti (in

ima svojo oporo v zvezah tipa *Ana Svetlin Ane Svetlin*, kjer se priimek, prvotno moškega spola, po konverziji v ženskega ne pregiba. Od dubletnih končnic se počasi izgubljajo tiste, ki so odvisne od naglasnega tipa (tako pri samostalnikih moškega⁴³ in ženskega spola 1. sklanjatev): pri samostalnikih ž. spola 1. sklanjatve je v praktičnem, večinoma pogovornem ali narečnem jeziku v glavnem opuščena razlika med dvojino in množino v imenovalniku in tožilniku⁴⁴ (ostaja torej le še v dajalniku in orodniku), v 2. ženski sklanjatvi je dvojnost v daj./or. (*pošast/i/ma*).⁴⁵ Sorazmerno se krepi tudi pridevniška ničta sklanjatev (npr. *bež*), kolikor je zaprta ali pa neizkoriščena pot k normalizaciji preko priponskega obrazila, npr. **bežen*, **beški*, **bežast* (za nasprotno prim. *roza* — *rozast -a -o* (narečno Mostec) proti *lila* in *lilast -a -o* tudi v knjižnem jeziku. Pri pridevniških besedah je v teku neko stabiliziranje t. i. določne in nedoločne oblike, oprto na nasprotje pri zaimkih (*kakšen* — *kateri*).⁴⁶ Prodira tudi stopnjevanje z *bolj* namesto z desnim obrazilom,⁴⁷ pri gla-

vrstitev v 3. ž. sklanj.) se zavzema pri *polis* K. Gantar (Polis, JiS 1973/74, 99/100). O spolu prim. še moj članek Oblikoslovna segmentacija, predvidljivost spola in vključenost tujk v jezikovni sistem slov. knj. j., SR 1969, 343—354.

⁴³ Prim. stilno zaznamovani rod. *sinú* poleg navadnega *sína*, ali *dné* — *dnéva* (ohranjeno, kot v drugih sklonih, praktično le v frazeologemih); prim. še *-éh* tipa *po bregéh*; deloma se reducira tudi število podtipa *-jé* (običajnejše *vozóvi kot vozjé*); teoretično nejasen je položaj needninskega podaljška osnove *-ov-*, še zlasti v dvojini, sicer pa leksemsko. Tudi sicer se je (*že prej*) zmanjšalo število manj pogostnih končnic, npr. *-ø* v rod. mn. (*penez*; ali sedaj tudi *konjev* poleg *kónj* v SSK J). Prim. moj članek Stilna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika, SR 1973, 217—263. Odprto je deloma vprašanje daljšanja osnove pri samostalnikih na *-r*, čeprav je tu očitna težnja, da bi se takó podaljševali načeloma vsi, z izjemo enozložnih, izglagolskih in malega števila primerov na listi (Skj 1, 1965, 170); odpor se mestoma čuti pri francoskih imenih na nemi *-e*. Dvojnice imamo pri tipu *Ceausescu -a/-ja*. V bistvu nesprejemljiv je končniški naglasni tip pri 2. sklanj. m. spola (*Potebnjá * -è*); ker se nam ničta sklanjatev tu upira, se sklonljivost dosega s premestitvijo naglasa: *Potébnja -e*.

⁴⁴ Zmagala je seveda množinska končnica *-e* (prim. F. Jakopin, Slovenska dvojina in jezikovne plasti, JiS 1966, 98—104). Rod. mn. na *-á* je stilno zaznamovan (izjema je pri besedi *gospá*). Teoretično zanimivo je, da se prevzeti samostalniki ž. spola na *à* (*pietà*, *Bogotá*) ne uvrščajo v 1. žensko sklanjatev, ampak v tretjo, ničto, čeprav bi se lahko zgledovali po domačih primerih (*stezà* ali *gospá*).

⁴⁵ Nanjo opozoril B. Urbančič (>Skrajnostima< ali >skrajnostma<, JiS 1965, 98—100). Pač pa se nekako krepi 4. ž. sklanjatev na račun ustreznih srednje pri imenih predelov, pokrajin, držav, tako da prihaja do mešanja obeh paradigem: prim. SS 1976, 236; NPNSP 1981, 158; po pogostnosti danes nemara: *Gorenjska -e/(z -ega) -i -o -i/(na -em) -o* (pri čemer je tož. ed. nevtraliziran). — Nam. *nje* v tož. mn. zmeraj *bolj* v rabi *njih*.

⁴⁶ Pri ljudeh z narečnih področij, ki so določnostni *-i* reducirala, se opaža večja, po našem napačna, raba nedoločne oblike (govorijo celo *ta beč kruh*); prim. J. Toporišič, Imenska določnost v slov. knj. j., SR 1978, 287—304.

⁴⁷ Prim. H. Orzechowska, Obseg opisnega stopnjevanja v slovenščini, JiS 1972/73, 161—172.

golah se počasi opušča t. i. krajša oblika 3. os. množine (*ležé, nesó*)⁴⁸ in se zamenjuje z dolgo (*ležíjo, nêsejo*), še kar držijo pa se t. i. atematske končnice *-dó* oz. *-do*, seveda v svojem zelo ozkem številčnem obsegu (*gredó — grêjo, bódo — bójo*).⁴⁹ Pri tvorbi vidskih dvojic se močno širi glagolska pripona *-uje-* na račun pripon *-a-* oz. *-ava-* (prim. *premišljuje* poleg *premišlja* in *napihuje* poleg komaj še rabljenega *napihava*), vendar še *okopuje* in *okopava*.⁵⁰

3.4 V skladnji ni kakšnih večjih primerov neustaljene norme. Še največ je prestopov zoper predpis pri pretvorbah, ki so posledica zanikanja povedka: bodisi mehanično prestavljanje osebka in tožilniškega predmeta v roditeljski ob vsaki nikalnici⁵¹ bodisi neprestavljanje v primerih, ko bi bilo to nujno (to se dogaja zlasti pod vplivom srbohrvaščine).⁵² Drug tak primer je raba predložnega roditeljskega namesto svojilnega pridevnika (*šal od mame — mamin šal*).⁵³ Večji problem je le stava ločil pri pristavku in pri t. i. dostavkih.⁵⁴ Na splošno slabi vezavna moč za predmetni (edini) dajalnik in roditeljski in se nadomešča s predložno vezavo (prim. *spomniti se česa — spomniti se na kaj, čakati Ane — čakati na Ano*), vendar tu stvari niso docela v razvidu.⁵⁵ Pač pa se opaža, zlasti v strokovni in publicistični zvrsti neki beg od osebnih glagolskih zvez v imenske in v opisnost; tu je tudi opazno nepregledno kopičenje skladiškov zaradi njihove nezadostne medsebojne usklajenosti, kar je večinoma posledica neizčiščene (ali tudi zakrite) misli, ki se hoče upovediti. Breznik je odpravil t. i. romanske konstrukcije.

3.5 V besedju opažamo pritisk novih prevzetih besed na domače in že ustaljene prevzete besede. Tu je pogosto zanemarjanje domačih sredstev na račun (novih) prevzetih. To se dogaja pri novinarju deloma

⁴⁸ Stilno zaznamovanost teh oblik opazil F. Jakopin. Akcentnye i morfoložičeskie varianty v slovenskoj stixotvornoj reči. AIPHOS, 18 (1966–67), Bruxelles 1968, 199–220. J. Toporišič, Skj 3, 1967, 130: »Take oblike ponekod v Sloveniji sploh niso več znane.«

⁴⁹ O tem prim. B. Urbančič, Bojo, vejo, JiS 1960/61, 30–51.

⁵⁰ Prim. J. Toporišič, Stilna vrednost..., SR 1973, 217–263; v nasprotju z Lenčkom, gl. tam.

⁵¹ Prim. Ničesar ni res, Ni kave kupil, ampak kakav.

⁵² Nisem srečal Ivanko. Zadeva je zapletena in ima svojo zgodovino, tudi jezikoslovno: prim. bibliografijo v SS 1976 na ustreznem mestu.

⁵³ Prvo se rabi zlasti pogovorno, verjetno celo pogosteje kot varianta s svojilnim pridevnikom.

⁵⁴ O tem prim. moja kritiko SS 1956 (Filologija..., navedena v opombi 12; str. 288) in hkrati SP 1962 (Popravljen slovenski slovnica); sedaj tako tudi v NPNSP 1981, 91 (gl. še Komentar..., SR 1979, 238).

⁵⁵ Prim. listo opozoril na napačno v zvezi z vezavo že v mojem Skj 3, 1967, 117–119, nato v SS 1976, 293–294; oboje nastalo iz izpisom iz praktičnih priročnikov.

predvsem zaradi težnje po opaznem, impresivnem izražanju, pri strokovnjaku (in pri novinarju) pa predvsem zaradi mehničnega podleganja drugojezičnim vzorcem, iz katerih črpa svojo glavno obveščenoost o stvarih, o katerih razpravlja, hkrati pa je to posledica primanjkljaja v jezikovni izobrazbi (kar je spet posledica povprečne velike neprizadevnosti mnogih naših učiteljev jezika po srednjih šolah in odsotnosti jezika kot učnega strokovnega predmeta po naših višjih in visokih šolah).⁵⁶ Poleg tega na tem področju na sploh ostaja neodločenost glede načela, ali naj se namesto t. i. mednarodnih strokovnih izrazov uporabljajo domači, da ne govorimo o tem, da na sploh ni sprejeto Breznikovo (in že prej Kopitarjevo) načelo, po katerem se daje prednost domačemu pred tujim, prevzetim. Potem je tu še nesrečni stalni pritisk besedja srbohrvaškega jezika v zadevah politike, uprave, vojaštva, gospodarskih zadev, slengov, malovredne literature ipd., ki neprestano spodriva (ali skuša spodrivati) slovensko besedo, ali pa jo vsaj prilagaja pomensko srbohrvaški jezikovni strukturi, pri čemer dostikrat kazi slovenske pomene.⁵⁷

Rečeno v precejšnji meri velja tudi za besedotvorna sredstva. V besedotvorju naj omenimo močno tvorbo akronimov, od besedotvornih načinov pa zlaganje s t. i. imenovalniškim veznim samoglasnikom (tip *vikend hiša*, *Slovenijašport*, *C-vitamin*), ki poleg tega prinašajo še pisne težave.⁵⁸

3.6 Jasna kodifikacija se opravlja z jezikovnimi priročniki, kot so pravopis,⁵⁹ slovnica,⁶⁰ slovar.⁶¹ Pri tem je za Slovence postalo nekako značilno, da jim je predpis predvsem pravopis, ki pa je hkrati tudi pravorečje, stilistični in slovarski priročnik, do neke mere tudi skladenjski in oblikoslovni. Za naš pravopis je pa značilno, da strokovnjaki jezikoslovni raziskovalci v njem nimajo ravno odločilne besede, ampak

⁵⁶ Manjka nam ustreznih, široko zastavljenih raziskav; čeprav se kaj tega najde v JiŠ iz raziskav mariborskih slavistov; posameznosti so vidne pri koticarjih (J. Gradišnik, J. Moder, Jezikovno razsodišče, J. Toporišič); več takega na kupu pri *J. Top.*: Prevajalske jezikovne in stilne malomarnosti, NRzgl 1979, 10. 12., 557.

⁵⁷ Nekaj te problematike je zajete tudi v moj članek 'Dinamika razvoja . . .', gl. opombo 85; sicer je o tem veliko govora v jezikovnih koticarjih in izjavah Jezikovnega razsodišča. Prim. še T. Korošec v delu, cit. v opombi 42.

⁵⁸ Prim. *J. Toporišič*, Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, SR 1971, 55—75, 222—229; *Riglerjev* odgovor: H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSSKJ, SR 1972, 244—251. Prim. še Komentar . . ., SR 1979, 474—476.

⁵⁹ Povojni SP 1950, 1962, NPNSP 1981. K vprašanju kodifikacije prim. še moja članka: Problemi norme in kodifikacije v slovenskem knjižnem jeziku, Budišin, 1979, 60—66; Družbena pogojenost norme in predpisa slovenskega knjižnega jezika, 15. SSJLK, Ljubljana, 1979, 31—44.

⁶⁰ SS 1947, 1956, 1964; 1976.

⁶¹ SSKJ I 1970, II 1975, III 1979.

v večji meri ostrokovljeni praktiki.⁶² Oboji se poleg tega ne prenašajo najbolje, praktiki pa skušajo braniti svoj fevd za vsako ceno. Šele v najnovjšem času⁶³ imamo pri pravopisu poskus, da bi vendarle prišlo do soglasja med enimi in drugimi, do enotnega⁶⁴ nastopanja pred javnostjo, s čimer bi bile zmanjšane možnosti za lov v kalnem, kakor ga ob vsakem pravopisu uspešno uprizarjajo »ljubitelski« uporabniki jezika in »ljubitelski« varuhi nikoli dejansko izpričanih in potrjenih jezikovnih vrednot.⁶⁵

Posebno ilustrativen primer zapletov pri ugotavljanju in predpisu norme imamo v Slovenskem pravopisu 1962: Ta je proti tedanji normi kodificiral zapis najbolj pogostega morfema za vršilca dejanja v obliki *-dec* (in analogno pri oblikah za ženski spol, in pri ustreznem skupnem imenu ter pridevniku: *bravec — bravka, bravstvo, bravski*), nakar je bila na podlagi norme restavrirana oblika *-lec* itd. »oktroirana« od predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti (in od ustrezne prosvetne ustanove najvišjega ranga),⁶⁶ ta »oktroiranost« pa dolgo časa (in še sedaj ne v celoti) ne sprejeta od tistih, ki so 1962 gladko sprejeli nenormno, a kodificirano obliko *-dec*. Trenutno bi bilo za kodifikatorja najboljšje, če bi na svojo stran pridobil »ljubitelje« in »strokovnjake praktike« tako, da ti ne bi opazili, da se z normnimi določitvami vnaša red v stvari, ki so jih oni »že uredili« ali pa jih imajo že »za urejene«.⁶⁷ Spreminjanje predpisa je seveda smiselno le, če je s tem res pomagano jezikovnemu ustroju samemu; samo ob sebi se razume, da je s tem

⁶² Tako že v SP 1899 F. Levca, nato pa zlasti v predpisu SP 1962, prim. avtorski kolektiv, str. 3.

⁶³ S tem je mišljen avtorski kolektiv za novi SP, v katerem so: jezikoslovci raziskovalci: A. Bajec, J. Rigler, J. Toporišič; jezikoslovni strokovnjaki in priložnostni raziskovalci: B. Pogorelec, S. Suhadolnik, B. Urbančič, J. Moder.

⁶⁴ Do tega dejansko ni prišlo.

⁶⁵ Že F. Ramovš je ob boju za dvousnični *v* za nepredsamoglasniški *l* opozarjal na usodno psihološko načelo slovenskih jezikoslovnih ljubiteljev (Sn 1914, 126—128), kakršnih eden je bil F. Ilešič: »/S/o v vseh uredništvih /v Ljubljani/ sedeli in večinoma še sede blagoglasnost ljubeči uredniki« (128); »/K/do se je uprl izreki na »u« na odru? Gotovo na ljubljansko meščanstvo v širšem pomenu besede, ampak velikanska manjšina kakih profesorjev-»filologov« in pa raznih »slavistov«, ki sede v uredništvih slovenskih dnevnikov, torej ljudi, ki si le domišljujejo, da imajo pravico govoriti (bolje rečeno vpiti) o stvareh, o katerih imajo toliko pojma kot »kopitar«. Rajši bi molčali in ne prodajali svojih praznot« (127).

⁶⁶ Okrožnica SAZU z dne 15. XI. 1963 in okrožnica Sekretariata za šolstvo SRS z dne 15. XII. 1963 (po SSKJ I; v ponatisih SP 1962, str. 3, se navaja sklep SAZU z dne 1. XII. 1963).

⁶⁷ Tipični *v*-jevci so npr. T. Kermavner, A. Inkret, J. Moder, J. Gradišnik ...; zelo radi pišejo (ali so pisali) *-dec* tudi zamejski ali izseljeni Slovenci. (O tem prim. iz novejšega časa J. Gradišnika priročnik Še znamo slovensko, MD 1982, izšlo konec 1981).

olajšano tudi obvladovanje kodifikacije vsem tistim, ki se kot uporabniki knjižnega jezika šele pojavljajo (nove generacije), medtem ko spremenjena (ali razširjena) kodifikacija spravlja v nerazpoloženje tiste, ki so vajeni stare, pa naj bo še tako neustrezna. Sicer je pa treba reči, da se »iger«⁶⁸ okoli kodifikacije udeležuje v bistvu vendarle omejeno število ljudi, medtem ko večina tako in tako dostikrat ne ve za obstajanje kategorij, o katerih gre spor. — Med konservativce za vsako ceno v zadevah kodifikacije spada pri nas veliko število učiteljev jezika in radijskih in televizijskih napovedovalcev, nato pa armada lektorjev, ki daje v veliki meri nepisanim besedilom politikov, strokovnjakov, deloma celo novinarjev, kolikor toliko sprejemljivo knjižnojezikovno obliko. Konservativcem se torej pojavlja natančno pri ljudeh, ki od jezika tako rekoč živijo, a so malo pripravljeni, da bi v svoje že pridobljeno znanje še kaj investirali.⁶⁸

Znamenje zanemarjenosti ali pa posrednega protesta proti rigorozni predpisanimosti na drugih področjih življenja je beg od jezikovne kodifikacije sploh, neko neodgovorno ravnanje s skupnimi dobrinami, zatekanje v individualizem, kakor se kaže v zanemarjanju normativnih predpisov, šibanih npr. v jezikovnih razsodbah posebnega telesa pri Socialistični zvezi delovnega ljudstva Slovenije, t. i. jezikovnega razsodišča, ki sedaj že skoraj dve leti objavlja svoje razsodbe v slovenskem časopisu.⁶⁹

4 V zadnjih dvajsetih letih se je utrdila tudi zavest o funkcijskih zvrsteh jezika, posebno še knjižnega.⁷⁰ Nastavke funkcijskozvrstnega gledanja na slovenski jezik imamo izrazite že v Breznikovih delih,⁷¹ že prej pa je postala očitna tako imenovana poslovalna zvrst, ko so se Slovenci začeli potegovati za poslovanje uradov v slovenščini (druga polovica 19. stoletja).⁷² Sedaj sta glede slovenščine v uporabi dve klasifikaciji funkcijskih zvrsti: prva, ki v osredje postavlja praktično sporazumevanje, okrog tega osredja pa razvršča tri specializirane zvrsti, ki se raz-

⁶⁸ Prim. interni rtv-priročnik *Naš govor*, Občasna izdaja, Center za interno izobraževanje, Tozd Radio Ljubljana, 1982, 43 str. (šapir.).

⁶⁹ Zanimivo bi bilo analizirati argumentacijo ugovorov zoper razsodbe in sedaj tudi zoper širšo izjavo o srbohrvaščini pri nas.

⁷⁰ Na splošno prim. za to moje *Pojmovanja in poimenovanja za pojave zvrstnosti ...*, SR 1977, 387—406, z vso v poštev prihajajočo literaturo.

⁷¹ Prim. njegovi razpravi o jeziku časnikarjev in pripovednikov, DS 1933 do 1936, nato v knjigah *Jezik naših časnikarjev in pripovednikov*, 1944, in *Zivljenje besed*, 1967.

⁷² Seveda je šlo tudi za uveljavljanje strokovnih jezikov, zlasti pri gimnazijskih predmetih, ki naj bi se (optimalno vsi) poučevali v slovenščini.

vojno nekako pojavljajo iz te osrednje: strokovno, publicistično in umetnostno.⁷³ Druga klasifikacija najprej linearno loči umetnostno od nemetnostnega, zadnje pa se potem deli na strokovno-znanstveno, publicistično in poslovalno.⁷⁴ Vse je precej naslonjeno na ustrezna češka in slovaška pojmovanja.⁷⁵ V prvi delitvi se v okviru strokovne zvrsti nahajajo praktično-strokovna, strokovna, znanstvena in poslovalna podzvrsti. Monografske nastavke obdelave posameznih funkcijskih zvrsti imamo zlasti za publicistično zvrst,⁷⁶ sicer pa so zvrsti označene bolj sumativno, med njimi še najskromneje praktičnosporazumevalna. Za umetnostno zvrst imamo sorazmerno precej interpretacij,⁷⁷ imamo pa tudi poskus teoretične oznake te zvrsti.⁷⁸

Funkcijska zvrstnost je sicer precej polno razvita, saj imamo npr. strokovnost zastopano tako rekoč za vsa področja in tudi za vse stopnje, od praktičnostrokovne, recimo poklicne, do znanstvene na univerzi, večinoma z vseh vrst priročniki in pogosto tudi s posebnimi, slovarsko izdanimi strokovnimi izrazji. Ponekod se v strokovnih jezikih pojavlja težnja po hotenem, izumetničenem položaju naspoti praktičnosporazumevalnemu jeziku ali pa nasproti domačim sredstvom poimenovanja v korist novih prevzetih, t. i. mednarodnih. To je npr. še zlasti vidno pri medicini,⁷⁹ v marsičem se v zadnjem času krepi tudi v biologiji, tu v tem smislu, da se skuša ustvariti popolna poimenovalna dvojnost za vse rastline in živali,⁸⁰ k sreči ne tudi za njihove organe in funkcije. To gre pogosto spet na škodo domačih poimenovanj, npr. v kakem priročniku za gobe,⁸¹ kjer se na uglednem mestu z velikimi črkami bleščijo latinska

⁷³ Prim. opombo 4 spredaj.

⁷⁴ Tako je to obravnavano npr. v Skj 1—4, 1965—67, 1970.

⁷⁵ Prim. B. Urbančič, O jezikovnih stilih, JP (I) 1965, 107—115; J. Toporišič, Zvrsti slovenskega jezika, JP II 1967, 107—115; J. Dular, Zvrstnost slovenskega jezika, SJLK IZ, 1974, 69—74; T. Korošec, Razslojenost slovenskega besedišča, SJLK IZ 1974, 75—90. Poslovno zvrst je obdelal monografsko F. Novak: Poslovni in uradovadni jezik, Delo 1980.

⁷⁶ Prim. mag. delo J. Dularja Publicistični jezik v prepletu jezikovnih zvrsti in slogovnih različic, 1974, 152 str. + priloge A—H; disertacijska naloga T. Korošca Poglavlja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila, Ljubljana 1976, 650 str. (oboje ciklostirano, deloma ali večinsko dostopno v objavah po slovenističnih glasilih).

⁷⁷ Interpretacije imamo načeloma pri literarnih zgodovinarjih, v mojem Skj 1—4, in drugje, npr. v Paternujevem Prešernu I in II.

⁷⁸ Prim. J. Toporišič, Skj 2, 1966, 85—86; Pesniška zvrst jezika.

⁷⁹ Prim. moja članka v Medicinskih razgledih: O jeziku medicinskih razgledov, 1967, 7, 475—481; O našem zdravstvenem jeziku, 1968, 7, 429—442.

⁸⁰ Npr. tudi v poljudnoznanstveni reviji, kakršna je Proteus; prim. Jezik-slovec in botanik o jeziku, Proteus 1977/78, 24—25.

⁸¹ Npr. Giuseppe Pace, Vse o gobah, Prvi dopolnjeni ponatis, MK, Ljubljana 1979, Prevedla Maruša Braoničar, Slovensko izdajo priredil in dopolnil dr. Dušan Vrščaj.

imena, slovenska, ki jih edina navadni gobarji poznajo, pa komaj najdeš. Za medicinsko izrazje je bilo že predlagano,⁸² da bi se namesto čisto latinskih izrazov uporabljali vsaj obrazilno in končniško podomačeni (npr. raje kot *colitis chronica* torej *kronični kolitis*), kolikor ne bi bilo bolje, in včasih je celo nujno, stvari docela posloveniti s prevodom, npr. *gastritis* = *želodčno vnetje* ipd. Še zlasti velja sloveniti vse operacionalne izraze, npr. *pacient* — *bolnik*, *medikament* — *zdravilo*, *ekstrahirati* — *puliti*, *eksplorirati* — *raziskati/pogledati* ipd.

Poseben problem je politični jezik, ki je v neki fazi težil v izrazito kozmopolitičnost na podlagi temeljnih marksističnih del, pri čemer je skoraj docela zavrgel dotlejšnje družbeno-politično izrazje. V drugi fazi je postalo izrazje bolj domače (samoupravno), ves čas pa je ta jezik obremenjen z mednarodnimi večbesednimi izrazi, ki v celoti hočejo opisati funkcije družbenopolitičnih teles, namesto da bi se že utrjenim izrazom modificirale ustrezne pomenske sestavine, s čimer bi bil jezik lahko preprostejši in ne bi tako težil k akronimičnim poimenovanjem, ki ga sedaj delajo precej neumljivega, dostikrat kar hoteno odtujenega.⁸³

Publicistični jezik je kolikor toliko pregledan v svoji novinarski, zlasti dnevniški podzvrsti.⁸⁴ Pri ugotavljanju tipoloških značilnosti te podzvrsti eni skoraj vse jemljejo za sprejemljivo, ker pač je, drugi bi si (včasih preveč idealistično) želeli tudi tu ne le učinkovit, ampak tudi lep in domač jezik. Seveda pa lahko pričakujemo vsaj jezik, ki ne krši osnovnih pravil slovenskega knjižnega jezika; niso tako redki primeri, ko pisci ne zadostijo niti temu osnovnemu zahtevku. Druga dovolj pogosta slabost novinarskega jezika je težnja, biti za vsako ceno nenavaden, tj. nevsakdanji. Posledica te težnje je včasih zatekanje k srbohrvaškim jezikovnim sredstvom ali pa v tropiko, ki ni nujno sprejemljiva. Če se tak jezik govori, se dostikrat dela opazen z nemogočim, pretirano močnim (včasih še mehaničnim) poudarjanjem zadnje besede v povedi, ali pa takih mest v siceršnji intonacijski strukturi, ki niso v težišču. To novinarji sami imenujejo »stilizacija« in jo ogorčeno branijo pred kritiko.⁸⁵

Na splošno tudi naši strokovni pisci niso posebni stilisti: večina njihovih besedil gre pred natisom pod prepotrebno lektorsko pilo, da so besedila kolikor toliko objavljiva. To velja precej za besedila politikov,

⁸² V debati iz točke 79.

⁸³ Prim. moj članek *Dinamika razvoja slovenskega knjižnega jezika*, JiS 1980/81, 193—199 (tudi v *Slavica Slovaca* (Bratislava) 1981, 265—271).

⁸⁴ Prim. op. 76.

⁸⁵ Npr. ob mojem radijskem nastopu zoper tako poudarjanje; odmev tega v *J. Toporišič*, *Nesmiselno poudarjanje*, NRazgl 1979, 26 1., str. 45.

katerih sporočila (večinoma ekspoziji s sej in govori z zborovanj) prihajajo do občinstva kar pogosto preko časopisov. Kakor strokovni jeziki sploh, je tudi jezik naše politike, družbenogospodarska ni izvzeta, nekako zamejen z (ne)dostopnostjo svojega izrazja neostrokovljenemu bralcu (oz. poslušalcu); zato se tu v celoti postavlja vprašanje konzumativnosti teh besedil za široke množice oz. sploh za nepolitike. Težava, ki je tako rekoč nujna, bi po našem mnenju postala manjša, če bi se strokovna izrazja bolj držala običajnega besedja, med drugim tudi v tem smislu, da bi bili koreni (s tem pa praktično tudi njihovi drugi morfemi) teh izrazov čim bolj slovenski.

Pri družbenopolitičnih strokah predstavlja poseben problem nedefiniranost (ali nezadostna definiranost) in življenjska potrjenost v praksi mnogih pojmov, ki jih pisci uporabljajo kot vsem jasne količine. Zaradi tega prihaja do nekakega baročnega »masiranja« duš z obilico nedoločnih besed, kar zveni malo prepričljivo, tudi če se taka besedila nenehno ponavljajo:⁸⁶ kakor da bi imeli opravka z molitvenimi mlinčki.

5 Slovenski knjižni jezik je že več stoletij tudi jezik leposlovja. To velja tudi za zadnji dve stoletji njegovega obstoja, ko so Slovenci pravzaprav šele dobili posvetno besedno umetnost (prej smo imeli v glavnem le verske pesmi). Pisati dela besedne umetnosti je torej praktično pomenilo pisati v knjižnem jeziku, kakor tudi je ta jezik do srede 19. stol., deloma pa še naprej, obstajal tudi v t. i. pokrajinski variantnosti, temelječi na večjih jezikovnih narečnih ploskvah.⁸⁷ Tako se je slovenski knjižni jezik novejše dobe praktično razvijal kot jezik leposlovja (še zlasti za zavest jezikoslovcev knjižnega jezika in še posebej slovničarjev).⁸⁸ Publicistični in strokovni jezik, ki sta obstajala nekako v istem času (vendar z nekim faznim zaostankom: prim. Prešernovo pesem že v 20-ih letih 19. stol. in Novice kakih dvajset let pozneje), sta imela iste slovnične in glasovno-pisne značilnosti. Leposlovje v neknjižnem jeziku je obstajalo samo t. i. ljudsko (narodno), v glavnem le kot prav tedaj odkrivana dediščina preteklosti, praktično nihče pa ni poskušal uporabljati družbeno nižjih zvrsti slovenskega jezika, tj. nadnarečnega regionalnega ali narečnega jezika za leposlovne namene (praktično tudi ne za

⁸⁶ Prim. Dinamika razvoja . . .

⁸⁷ Omenimo naj zlasti posebni prekmurski knjižni jezik od 18. stol. do začetka 20. stol., pa koroško variantnost Gutsmanovega tipa v 18. stol.

⁸⁸ To prihaja zlasti do izraza ob polemikah, npr. ob pravopisu 1950 med kritikom B. Voduškom in branilcem pravopisa A. Bajcem. Tudi v našem času se zagovarja misel, da je vse, kar je napisal O. Župančič, veliko več vredno od vsega drugega, neumetnostnega (*J. Vidmar* in za njim *J. Gradišnik*).

zabavne, npr. v smešnicah, anekdotah ipd., čeprav tega v humorističnih listih vendar tudi ne manjka).⁸⁹

V našem času se leposlovni jezik nikakor več ne more enačiti s knjižnim. Čeprav večina leposlovnih besedil še zmeraj nastaja v knjižnem zbornem jeziku, imamo vendar že dalj časa poskuse, uporabljati zbornu zvrst knjižnega jezika le za podstavo leposlovnih besedil, medtem ko je jezik leposlovnih junakov pogovorne vrste ali se vsaj nakazuje kot tak (tj. ni izpeljan v celoti, v vseh svojih značilnostih in tudi v tem mu manjka doslednosti). Prve poskuse, uvajati v leposlovje nekknjižna jezikovna sredstva, tj. npr. besedje, v precejšnji meri tudi skladnjo, imamo deloma že pri Cankarju in Finžgarju na začetku tega stoletja. V glavnem gre pri tem vendarle le za stilizacije, včasih celo nezavedne. (Zavestne stilizacije zlasti na podlagi funkcijske zvrstnosti je že pred tem uvedel F. Milčinski.) Uporaba narečnih ali pokrajinskih zvrsti slovenskega jezika se je omejevala v glavnem na humoristično pisanje, deloma pa se je uporabljala tudi v prevodni dramski literaturi,⁹⁰ pač na podlagi pobud izvirnikov (Shakespeare, Goldoni, Držić). V 30.-ih letih 19. stol. imamo zanimiv poskus uporabe knjižnega jezika konca 18. stoletja v drami B. Krefta, obravnavajoči razsvetlensko družbo onega časa.⁹¹ Ta zvrstna razgibanost v okviru dramskih besedil se je potem polno razživela zlasti v našem filmu, katerega govorica je dandanes le še redko knjižno zborna, večinoma pa pokrajinska ali celo ožje narečna.⁹² V prevodni literaturi imamo celo poskuse, da bi v pripovednem delu tudi jezik nevlóžnega pripovedovalca postal nezboren, tj. samo knjižnopogovoren, z močno prisotnostjo slengovskih prvin (četudi le prirejenih po izvirniku, torej ne zmeraj istovetnih z resnično rabljenimi slengizmi pri nas).⁹³ V zadnjem času nastaja tudi nekaj naše literature v takem jeziku.⁹⁴

Gledano z drugega stališča, pa moramo glede leposlovnega jezika naše dobe, tj. od 30.-ih let naprej, ugotoviti da se, je po impresionistično-simbolistični in ekspresionistični⁹⁵ fazi v prvih dveh desetletjih našega

⁸⁹ Prim. sedaj *V. Gjurina* članek Časopisnost Pavlihe (Časopisnobesedilne oblike kot humoristično stilizacijsko sredstvo), XVIII. SŠJLK, Zbornik predavanj, 1982, 153—175; isti že prej: Socialnozvrstna zaznamovanost besedil v Levstikovem Pavlihi, Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1982, 401—417.

⁹⁰ Prim. Slovenska zvrstna besedila, Ljubljana 1981, 639 str., Uredil *J. Toporišič*, Sorednik *Velemir Gjurin*; zlasti Stilizirana besedila, 567—623.

⁹¹ V drami Kranjski komedijanti, izšli 1946, Ljubljana; pomoč A. Breznika.

⁹² Tu so mišljene tudi televizijske nadaljevanke.

⁹³ Prim. Peklenska pomaranča (avtor A. Burgess, prevajalec F. Miklavc, MK 1974).

⁹⁴ Prim. *Z. Božiča* Podoba govorne slovenščine v tv-igri Avtostop Dušana Jovanoviča, SR 1974, 445—475.

⁹⁵ Tu bi za prozna besedila omenil zlasti I. Preglja.

stoletja umiril v realistični tipiki, za katero je v veliki meri značilna raba stilno nezaznamovanih slovničnih jezikovnih sredstev, vsekakor z delno narečno stilizacijo v besedju.⁹⁶ To obdobje za jezikovno stilistiko v bistvu ni nič posebno zanimivo. Najmočnejša avtorja sta Prežihov Voranc in Ciril Kosmač, in sicer s proznimi deli. Zlasti za prvega je značilna deloma naturalistična izbira besedja in izražanje za prej bolj ali manj tabuirana področja (seksualne) tematike in motivike.

V novejšem času se je v poeziji razmahnilo nekaj, kar se je izoblikovalo v 20.-ih letih pri Srečku Kosovelu, enem naših gotovo največjih pesnikov: stilizacija besedila s protisistemskimi prvini. Na eni strani je že Kosovel nakazal mešanje znamenjskih sistemov v sporočanju, ko je v isti pesmi poleg besednih znamenj vseh rangov uporabljal tudi slikovna, izrezana iz časopisov (t. i. lepljenke in kolaži), ter obojno oblikoval v figurativnost (prim. *Leteča ladja*), ki se ni več dala konzimirati z običajnim branjem, tj. od leve proti desni in hkrati od zgoraj navzdol, temveč je bila dostopna bolj kot podoba, ki jo je naenkrat treba zajeti z očesom in se šele s tega celostnega zrenja poglobiti v kak detalj, najsi je bil beseden ali slikoven, oz. v zvezo takih detajlov. Podobno je Kosovel v besedilu tudi že mešal vizualne posamezne besede s simboli matematike, preobračal smer branja vrstic (tako da je vrstice zapisoval hkrati z leve na desno in nato zrealno z desne na levo, npr. *Sivi človek / Kevolč ivis*).⁹⁷ S tem je prehitel mnoge pesnike naše dobe, ki so stilno skušali delovati s tem, da so ali razbijali normalno pomensko družljivost besed in ustvarjali eksotiko tipa *Kateta je požrla hipotenuzo*, ali eksotiko mešanja predmetnih področij (prim. Šalamunove *Gobice*), ali so ukinjali interpunkcijsko razčlenjenost v povedi in tako omogočali individualna druženja besed in besednih zvez in celih povedi, ali so ukinjali valentno urejevalno moč besednih vrst in ustvarjali sama sosledja besed, včasih asociirana le zunanje, npr. glasovno ali morfemsko (*Taufer*), da so uporabljali metodo skladišne figuralike, npr. neprestanega širjenja besednih zvez (*M. Hanžek*), včasih ustvarjali tudi čisto svoje besede, tudi s prizvokom tujosti in jih mešali z že znanimi domačimi (*F. Zagoričnik*), in končno lahko zavrgli celotno besedje in skladnjo in se oklenili le zunanje pisne simbolike zapisovanja jezika (npr. pesmi iz samih črk ali ločil).⁹⁸ Nekateri so se pri nas zaradi takih pesmi zgražali, drugi vidijo

⁹⁶ Mišljena so dela L. Kuharja, A. Ingoliča in M. Kranjca.

⁹⁷ Prim. njegovo šele sedaj izdano delo *Integrali 26* (Ljubljana, 1967); za primer Slovenska zvrstna besedila, 1982, 612–613.

⁹⁸ Prim. zlasti zbirko *Znamenja pri Založbi Obzorja* v Mariboru, urejeval *D. Pirjevec*.

v njih do kraja izkoriščene možnosti jezika, zlasti tudi njegove izrazne, nepomenske danosti, in meje, za katerimi jezik sam sebe ukinja in prehaja iz predmetne sporočilnosti v okrasnost in še kaj.

6 Sodobni knjižni jezik je pod močnim vplivom družbenih razmer, v katerih živijo njegovi nosilci. Na eni strani imamo v tem času opazne spremembe družbenega sistema samega (prej kapitalistični, od 1941—1945 sem socialistični), s čimer se v veliki meri zamenja vsa poimenovalna nomenklatura družbenih in gospodarskih inštitucij, kakor so značilne za marksistične socialistične družbe evropskega vzhoda. Zatem pridejo do izraza posebnosti jugoslovanske poti v socializem (samoupravnost + blokavska nevezanost), posebno prva s svojo veliko izvirno in zmeraj bolj naraščajočo nomenklaturo.⁹⁹ Na tretjem mestu je civilizacijski vdor z zahoda, deloma že v oblačenju, še bolj v modi, kozmetiki, popevkarstvu, zabavi (diskoklubi, plesi, plošče, zabavna tehnika: gramofoni, magnetofoni, televizija, igralni aparati, zabavna literatura, npr. kriminalka in fantazijska futuristična pripoved, in sploh potrošniška publicistika), v stanovanjskih in higienskih potrebščinah, v prevoznih sredstvih, v infrastrukturi in podobno, prim. zlasti tudi še šport, kar vse prinaša v jezik svoje besedje, v veliki meri zahodnega izvora, pretežno anglo-ameriškega. Ker se močno okrepi tudi radio- in televizijska difuzija, naraste učinkovalno področje knjižnega jezika; to tudi zaradi kvantitativne, le deloma tudi kvalitativne, izobrazbene revolucije, ki je v Sloveniji zajela skoraj slehernega človeka (in sicer tudi na vasi). Ne na koncu je treba omeniti tudi razširitev dnevnega časopisja med širše ljudske plasti.

Poleg tega je prišlo do velikih premikov prebivalstva z enega narečnega področja na drugo, oz. s podeželja v mesta, s čimer se je okrepila tudi raba knjižnega jezika v zborni in pogovorni varianti, poleg tega pa se je selivec prilagajal tudi nadnarečnim mestnim oblikam slovenskega jezika. Bolj ob robu so premiki v posebnih načinih življenja, npr. higienskih, ali življenja v drugačnih interesnih skupnostih (mladinskih, z določeno posebno zainteresiranostjo, športnih, skavtskih, tudi takih, ki uživajo mamila ipd.), s čimer se zlasti razvijajo in krepijo slengi.¹⁰⁰

Moderno življenje je ponovno prineslo tudi t. i. začasno ali trajno izseljevanje slovensko govorečih na Zahod v kapitalistične države (Zahodna Nemčija, Švica, Francija, Belgija, Nizozemska, Švedska, Avstrija, Združene države Amerike, Kanada, Avstralija), takoj po vojni je bilo

⁹⁹ Prim. opombo 86.

¹⁰⁰ Prim. V. Gjurin, *Interesne govornice sleng, žargon, argo*, SR 1974, 65—81.

tudi precej političnega izseljenstva v Avstrijo, Italijo, Argentino in Združene države). Pri teh izseljencih se je pojavila načelna dvojezičnost, seveda v različni stopnji obvladanja tujega jezika. Pri tem tuji jezik diglosično prevzame velik del vlog slovenskega knjižnega jezika, kolikor je pri ene vrste izseljencih slovenski knjižni jezik sploh že bil utrjen (izseljujeta se dva profila ljudi: predvsem nekvalificirani na eni strani in visokokvalificirani na drugi, najsi gre za praktične obrtniške in tehniške ali z univerzitetno in visokošolsko diplomoto potrjene poklice).¹⁰¹ Z druge strani se praznine, ki nastajajo z odhajanjem visokokvalificiranih slovenskih delavcev in intelektualcev na tuje, izpolnjujejo z dotokom ustreznih izobrazbenih in »izobrazbenih«¹⁰² profilov z jugoslovanskega juga, prav od tam pa prihaja tudi veliko dijakov in študentov na slovenske srednje in visoke šole, vključno z univerzo ali umetnostno akademijo. Ti dijaki in študentje se spoznavajo s slovenskim knjižnim jezikom, in sicer zbornim, v šoli, preko radia in televizije ter časopisja, obenem pa tudi s pogovorno varianto knjižnega jezika, ali s pokrajinskimi nadnarečji, kakor se gojijo v konkretnih govornih položajih zunaj zgoraj naštetih inštitucij.¹⁰² Priseljeno delavstvo se navadno nima dosti prilike naučiti slovenskega knjižnega, zlasti zbornega jezika, razen kolikor ni povezano s konkretnim delovanjem (tudi (samo)upravnim) ustanov in podjetij, v katerih je zaposleno. Kolikor se, med drugim zlasti na podlagi mešanih zakonov, slovenskega knjižnega jezika vendarle naučijo, jim redoma ostaja »akcent«¹⁰² prvotne materinščine, tudi ko govorijo slovensko. To na svoj način postane zelo opazno in škodljivo, če taki ljudje dobivajo mesta radijskih in televizijskih napovedovalcev in novinarjev, s čimer jim je dana možnost stalnega in zelo na široko delujočega pomanjkljivega jezikovnega vzorčenja, kar na slovenski knjižni jezik ne more vplivati drugače kot negativno. Žal se odgovorni pri radiu in televiziji sploh premalo zavedajo pomembnosti izbire govorcev z ustreznimi jezikovnimi značilnostmi (imamo napovedovalce, ki absolutno ne obvladajo slovenske knjižne zborne norme, ampak le narečno ali pogovorno, ali napovedovalce, ki imajo poškodovan izgovarjalni mehanizem). Ista nevarnost nam preti tudi s strani igralcev, ki nezadostno obvladajo slovenski (knjižni) jezik.

¹⁰¹ O tem je, žal, premalo za javnost razvidnih podatkov.

¹⁰² O tem problemu prim. moje članke, citirane spredaj: A Language of a Small Nationality in a Multilingual State, Mali jezik v večjezikovni državni skupnosti; Slovenisch-Deutsche Sprachkontakte, v; Kulturelle und sprachliche Minderheiten in Europa, Tübingen, Niemeyer, 1981, 69–79; Slowenisch als Fremdsprache, *Linguistica XXI*, Ljubljana 1981 (izšlo 1982), 299–316.

Sodobni slovenski (knjižni) jezik je pod velikim pritiskom srbohrvaških besedil, ki jih je dnevno prisiljen konzumirati uporabnik slovenskega knjižnega jezika v zveznih ustanovah, v vojski, v poslovnem in privatnem vsakdanjem stiku z drugojezičnimi, v tem primeru s srbohrvaško govorečimi; zato mora organizirati obrambo svoje individualnosti, če se hoče ohraniti.¹⁰³ To še zlasti zato, ker Slovenec svoj občutek manjvrednosti na podlagi številčne neznatnosti rad rekompenzira z uporabo drugih jezikov v stiku z drugojezičnimi, kažoč tako svojo »superiornost« na jezikovnem področju. Podobno, le da še v večji meri, je s slovenskim (knjižnim) jezikom pri Slovencih, ki živijo zunaj republike Slovenije na svojem etničnem ozemlju na Madžarskem (Porabje), v Avstriji (Koroška) in v Italiji (skoraj neprekinjen pas od Trbiža na severu do Trsta na jugu). Tu je slovenski knjižni jezik dostikrat sploh neobvladan, in ljudje govorijo samo svoja narečja, če pa je že obvladan, potem ne v taki meri kot ustrezni tuji jezik (madžarski, nemški, italijanski). Tudi na teh področjih bi morali organizirati obrambo slovenskega, še posebej knjižnega, jezika, in sicer v tem smislu, da bi se ga prvič sploh učili, drugič ga resnično uporabljali, in sicer tudi v dvojezičnih pogovorih, tretjič ga sistemsko utrjevali na posebej ogroženih strukturnih mestih, npr. v besedju, skladnji, in še zlasti v stavčni fonetiki. Pri tem bi jim zavestno morali pomagati iz matične domovine in iz drugojezične skupnosti države, kateri pripadajo.

Ostane še slovenski knjižni jezik pri izseljencih. Neko, deloma precej zastarelo obliko ima slovenski jezik v severnoameriški publicistiki, ne vem kakšno pa v južnoameriški in avstralski. Ni v pravi evidenci, ali obstaja izseljenska publicistika v slovenščini tudi na evropskem Zahodu in kakšne bi bile značilnosti tega odtenka knjižnega jezika. Jasno pa je na drugi strani, da ni nobenega slovenskega jezikovnega izročila pri naših izseljencih v druge, neslovenske predele Jugoslavije: ti takoj uto-nejo v sorodni srbohrvaščini (kakor je vsaj do neke mere morda enako z otroki, ki se neslovenskim staršem rodijo v Sloveniji, če tukaj tudi obstanejo).

Na koncu naj povemo še, da je slovenski knjižni jezik v funkciji tujega jezika potencialno za vse priseljence v Slovenijo (vendar se priseljenci učijo kot tujega jezika tudi naših narečij ali t. i. nadnarečij z osnovo v večjih mestih in pokrajinskih središčih). V glavnem smo že omenili, koliko se priseljenci slovenščine kot tujega jezika tudi res

¹⁰³ Prim. izjavo Jezikovnega razsodišča Srbohrvaški jezik pri nas iz. jan. 1982 v Delu; avtor prvotnega besedila sem jaz.

naučijo. V srednjih šolah in na univerzi ali visoki šoli se ga ne učijo posebej, šole z italijanskim učnim jezikom imajo slovenščino kot tuji jezik, medtem ko se prebivalstvo na jezikovno mešanem ozemlju okoli Spodnje Lendave sedaj že dalj časa uči obeh jezikov v osnovni, deloma tudi v srednji šoli. Nekaj šol slovenskega jezika kot tujega je še sicer (npr. za drugojezične študente filozofske fakultete v Ljubljani ipd.), v glavnem pa se tudi slovenskega knjižnega jezika tujci učijo ali z branjem ali s poslušanjem slovenskih besedil ali z udeležbo v konkretnih govornih položajih. Slovenski knjižni jezik kot tuji pa praktično ne obstaja pri sodeželanih naših zamejskih Slovencev, tj. pri Madžarih, Avstrijcih in Italijanih, praktično tudi ne v neslovenski Jugoslaviji.¹⁰⁴

7 Za sklep: Slovenski knjižni jezik je pri polnem življenju v republiki Sloveniji v Jugoslaviji, kjer je funkcijsko skoraj docela saturiran in ima nosilca, ki je politično, zlasti pa gospodarsko uspešen, kulturno in civilizacijsko nad povprečnim Jugoslovanom, vendar še zmeraj s premalo zavesti o tem, da je ravno s tem knjižnim jezikom kot posebna samobitnost usodno povezan, da z njim obstane ali pa pade. Težave, o katerih smo pri slovenskem knjižnem jeziku že govorili, pa v bistvu vse izhajajo iz nevelike, komaj množice njegovih nosilcev. Kar se slovenskih zamejcev tiče, še iz dejstva, da so oddeljeni od osrednje narodne matice in v svoji tenki obrobnosti še primamnejši cilj asimilacijskih apetitov sosednjih državnih jezikov, kot so — za sedaj le potencialno — tudi osrednji Slovenci v Jugoslaviji (na nekaterih funkcijskih področjih tudi ti žal ne več le potencialno). Poseben problem so tu tudi zmeraj številnejši priseljenci, ki negativno spreminjajo naš narodnostni sestav v Socialistični republiki Sloveniji.

ZUSAMMENFASSUNG

Die slovenische Sprache wird auf ihrem ethnischen Gebiet gesprochen, vor allem in der SR Slovenien, aber auch in den Grenzgebieten in Ungarn, in Österreich und Italien; eine große Zahl Slovenischsprechender lebt in der Diaspora im Westen (Europa, beide Amerikas, Australien) und im nicht slovenisch sprechenden Teil Jugoslawiens, vereinzelt aber auch anderswo.

Die Muttersprache der Slovenischsprechenden ist grundsätzlich eine der vielen Mundarten oder Stadtdiome, die Mehrheit ist von der Grundschule an (und

¹⁰⁴ Tudi priročnikov slovenščine za te »obslovenske« tujejezične sodeželane je komaj kaj. Še največ interesa za to je pri Italijanih že od nekdaj. Prim. iz zadnjega časa moj Žakaj ne po slovensko, Lo sloveno con il metodo sintetico, Trieste 1982, Editoriale stampa Triestina/Založništvo tržaškega tiska, 306 str.

auch schon früher: Kinderbücher, Fernsehen) durch die Hochsprache miteinander verbunden, die etwa seit den dreißiger Jahren dieses Jahrhunderts relativ konsolidiert ist in ihrer modernen Form. Die slovenische Hochsprache ist auf die zentralen slovenischen Mundarten gegründet, auf das Gorenjskische und Dolenjskische mit Ljubljana als sprachlichem Übergang zwischen beiden. In der mehr als 400 Jahre währenden Entwicklung ist sie von ihrem lebendigen mundartlichen Unterbau etwas abgerückt; phonologisch besonders dadurch, daß sie die sog. moderne Vokalreduktion, die die kurzen Vokale *i*, *u*, *a*, die Halbvokale und *ja* stark betroffen hat, nicht angenommen hat, und von den Konsonanten das einstige palatale *l* und *n* in der Stellung vor dem Vokal als Verbindung *l/n j* reflektiert. In der Betonung folgt sie der praktisch-kommunikativen Sprache des erwähnten Zentrums, einige Duplizitäten sind regionaler, historischer oder entwicklungsbedingter Natur. Die Morphonologie überhaupt tendiert zur lautlichen Stabilität des Morphems, wenn auch im Rahmen fester Alternationskategorien. Auch die Schreibweise ist morphonologisch in dem Sinne, daß von den alternierenden Formen Konsonante aus starker Vorvokalstellung wiedergegeben werden, während von den Vokalen die wiedergegeben werden, die in langen betonten Silben auftreten (der Unterschied zwischen geschlossenem und offenem *o* und *e* wird in der Schrift nicht beachtet, und der Halbblaut ist vornehmlich auf Nullalternation gegründet). Morphologisch ist die Sprache im wesentlichen fest in seinen Typen, nicht aber in der Gesamtheit der zugehörigen Elemente (hier gibt es bedrohte, systematisch nicht voraussehbare Gruppen): auch syntaktische Neuheiten gibt es bei den Grundeinheiten nicht, nur teilweise in der Wortbildung: Erstarkung von Komposita und Derivaten. Hinsichtlich des Wortschatzes besteht natürlich Offenheit gegenüber neuen Benennungsbedürfnissen und zum Teil Unbeständigkeit hinsichtlich übernommener Wörter, die eine unnütze Konkurrenz zu traditionellen Wortschatzkerne geschaffen haben (und noch schaffen).

Die Entwicklungsdynamik im Verhältnis von Norm und Kodifikation wird für die lautschriftliche Seite der modernen slovenischen Hochsprache von folgenden Faktoren ausgelöst: dem erwähnten Unterschied der mundartlich sehr vielfältigen Ausgangspunkte der hochsprachlich Kommunizierenden; ferner teilweise den Entwicklungstendenzen des Systems als solche (z. B. bei den beiden mittleren Vokalen *e*, *ɛ*, *o*, *ɔ*, *ə*); weiterhin der Differenz zwischen dem von Reduktion betroffenen lebendigen Sprachunterbau und der nicht von Reduktion betroffenen gehobenen Ausdrucksweise (aus der im wesentlichen die sog. Umgangssprache als Variante der Hochsprache hervorgeht), und in beträchtlichem Maße auch der normierenden Sprachlehre, die in ihrer offiziellen Maßgeblichkeit nicht entsprechend theoretisch entwickelt und in der letzten Zeit politisiert ist (und hinsichtlich der Wortbenennungen ziemlich determiniert ist durch unsere entsprechende puristische Tradition, die so unwillkürlich eine Quelle von Wortjargon- und Slangformen geschaffen hat). Ein Großteil dieser Problematik erwächst auch aus dem Kontakt der slovenischen Sprache mit anderen Sprachen: hier gibt es für die Lautung und Schreibweise keine allgemeine Übereinstimmung über die Zuständigkeit der slovenischen Sprache über die ursprüngliche unslovenische Schreibweise und Aussprache übernommener Wörter (Einheiten). Beim Ausdruck zeigt sich auch die Tendenz zu nichttraditionellen Lösungen bei besonderen Schwierigkeiten der slovenischen Hochsprache, teilweise nach mecha-

nischem Einbeziehen sog. internationaler Absprachen (oder Praktiken der großen Sprachen). Ähnliche Probleme gibt es auch auf anderen Sprachebenen, besonders auf der lexikalischen und phraseologischen und nicht zuletzt der semantischen.

Eine bedeutende Rolle dabei spielen die veränderten gesellschaftlich-politischen und zivilisatorischen Verhältnisse nach dem 2. Weltkrieg (für die Slovenen außerhalb Jugoslawiens hauptsächlich des westlichen Typus, nicht des sozialistischen Typus mit der UdSSR als Muster), ferner die zahlenmäßig erweiterte Beteiligung am schriftsprachlichen Verkehr, in gewissem Maße aber auch der Zufluß anderssprachiger Bevölkerungen auf das Gebiet, wo Slovenen leben, nicht zuletzt die geringe Anzahl Slovenischsprechender in mehrsprachigen Staatsgebilden, das den Einfluß anderer Sprachen auf das Slovenische in großem Maße erleichtert, für das bereits eine gesellschaftliche Verteidigungsstellung nottut und Sorge für seine Entwicklung im Sinne von Eigenständigkeit und Erhaltung organisiert werden muß.

LOUIS ADAMIČ PRI »GLASU NARODA«

Raziskava potrjuje, da je Adamič bil pri slovenskem dnevniku »Glas naroda« v New Yorku od začetka leta 1914, in ugotavlja, da je delal v uredništvu tega lista med aprilom in decembrom leta 1916. Tedaj je objavil v »Glasu naroda« eno svojo črtico in dvanajst prevodov-priredb, od tega enajst leposlovnih del. Začetki ameriškega pisatelja Adamiča so torej slovenski.

L. Adamic did work for the Slovene New York daily *Glas naroda* from the beginning of 1914 and was active on its editorial board between April and December 1916. It was then that he published in the *Glas naroda* an original short story and twelve adaptations from English language, eleven of which were fictional. The literary beginnings of this American writer were, therefore, Slovene.

Izhodišče za raziskovanje Adamičevega dela pri slovenskem listu v Združenih državah so njegove izjave, ki jih je dal v avtobiografski knjigi *Smeh v džungli*.¹ Adamič je konec leta 1913 prispel v New York, se na silvestrovo seznanil z urednikom »Narodnega glasu« in mu obljubil, da bo za list opisal demonstracije ljubljanske mladine, pri katerih je sodeloval.

Na novega leta dan sem po dveh ali treh urah spanja napisal svojo zgodbo za »Narodni glas«; ko sem se naslednjega dne zglasil v uredništvu, me je urednik peljal k svojemu delodajalcu, izdajatelju časopisa, ter ga pregovoril, da mi je dal mesto v poštnem oddelku, edino delo, ki ga je bilo še mogoče dobiti pri časopisu. Tako sem prišel za pomagača poštnemu opravniku v uredništvu za osem dolarjev na teden. Zvijal in povezoval sem izvode časopisa, jih zlagal v poštne vreče in te vreče nosil po stopnicah iz drugega nadstropja ter jih nalagal na voziček pred vrati. Toda časopis — bil je dnevnik — je izhajal le v nakladi sedmih do osmih tisočev izvodov, zaradi česar me je delo pri odpošiljanju zaposlilo le po nekaj ur na dan. V ostalem času sem pomagal pri upravnih delih, pisal naslove, lepil znamke, pregledoval in urejeval dopise, izvrševal razna majhna naročila, polnil pisarjem črnilnike in opravljal razne druge podobne drobnjarije. V preostalem času sem pisal kratke vtise iz Novega Yorka, kakršen se je prikazoval mojim očem, in nekateri teh orisov so zagledali beli dan v časopisu.²

Zgodaj v letu 1916., ko se je moja angleščina toliko izboljšala, da sem mogel predstavljati v slovenščino običajne časopisne članke iz »New York Worlda«, ne

¹ Louis Adamic, *Laughing in the jungle*, New York—London 1932. V slovenščini: *Smeh v džungli*, prev. Štanko Leben, Ljubljana 1933. Sklicujem se povsod na slovensko izdajo.

² Prav tam, str. 82.

da bi mi bilo treba vsake pol minute brskati po slovarju, so me postavili za pomočnika Mr. Zemlarju v uredništvo »Narodnega glasa«. Poleg prestavljanja vesti in novic sem priobčeval tudi pisma, ki so jih delavci Bohunki pošiljali časopisu iz vseh krajev Združenih držav in ki so v njih popisovali delavske razmere v svojih krajih. /.../ Ni mi še bilo sedemnajst let, in biti pomočnik glavnega urednika je bilo po mojem mnenju nekaj, na kar sem mogel biti ponosen pri teh letih.³

Ko je bil »približno tri mesece pomočnik glavnega urednika in je prodaja časopisa začela izredno naglo padati in pojemati« (str. 120), je predlagal, da bi ga poslali na pot po Združenih državah. Obiskal bi slovenske naselbine, o njih pisal in nabiral nove naročnike. Poslali so ga na poskusno potovanje za en mesec v Pensilvanijo in Ohio.

Pridobil sem več sto novih naročnikov in dnevno sem za časopis napisal pismo, v katerem sem popisoval razmere v bohunških naselbinah. /.../ Ob koncu koncev pa tudi ta moj izlet časopisu ni bogve kaj zalegel. Pozno v letu 1916. je prenehal izhajati in ostal sem brez dela.⁴

Knjiga *Smeh v džungli* ima podnaslov »avtobiografija ameriškega izseljenca«, vendar je ne kaže sprejemati kot v vsaki podrobnosti zanesljivo. Nekoliko nas na to opozarja že avtor sam na začetku drugega dela knjige: »Imena nekaterih oseb, krajev in časopisov so v sledečih poglavjih spremenjena«,⁵ a bi se dalo tudi prvemu kaj oporeči, pa ne samo glede imen. Lista z naslovom »Narodov glas« tedaj ni bilo in tudi sicer ne, temveč gre za eno od avtorjevih zavestnih sprememb. Velja opozoriti, da tudi v angleškem izvirniku imenuje list s slovenskim naslovom in torej ne gre očitati prevajalcu površnosti.⁶

V istem letu, kot je izšel angleški izvirnik knjige *Smeh v džungli*, je objavil Mile Klopčič izčrpen informativen članek o Adamiču. Napisal ga je po pogovoru s pisateljem, ko je bil ta na obisku v domovini, in poslal dnevniku »Prosveta« v Chicago. Med drugim pravi, gotovo na podlagi Adamičevega pripovedovanja: »Sprva je dobil neko bore službo v ekspeditu ‚Glas naroda‘. Zavijal je časnike ter jih pomagal razpošiljati

³ Prav tam, str. 119.

⁴ Prav tam, str. 133.

⁵ Prav tam, str. 56.

⁶ Zanimivo je, da se je slovensko pisanje o Adamiču, kolikor se je sploh dotaknilo njegovega dela pri »Glasu naroda«, večkrat nekritično naslanjalo na izjave v *Smehu v džungli*. Tako najdemo vse od izida knjige naprej včasih trditve, da je Adamič delal v uredništvu »Narodnega glasu« in nehal, ko je list zamrl, čeprav je bilo že večkrat utrjeno, da se je list imenoval »Glas naroda«. Zmota ponavlja npr. komentar k Adamičevemu izbranemu delu *Orel in korenine*, Ljubljana 1977, str. 144.

naročnikom širom Amerike. Kasneje je bil pomožni urednik, star 16 let.⁷ Kolikor vem, je tu prvič javno omenjen list, pri katerem je Adamič delal, s pravim naslovom, čeprav bi tudi Klopčič lahko nasedel trditvam v knjigi *Smeh v džungli*, saj jo je malo prej bral in o njej poročal.⁸

Čez čas je tudi »Glas naroda« sporočil, da je bil Adamič njegov sodelavec. V članku »Lojze Adamič«, ki je sicer napad na pisatelja ob njegovi knjigi *The native return*, pravi:

Lojzeta Adamiča poznamo izza trenutkov, ko je stopil na ameriška tla. To je bilo menda pred enaindvajsetimi leti. Tri leta smo delali ž njim ter smo se večkrat čudili njegovi vztrajnosti in želji po znanju. Kot mlad fant — otrok takorekoč — je prišel med nas in ko nas je nekega dne zapustil, smo polagoma pozabili nanj. Kaj je počel poznejša leta, skorogotovo razen njega nihče ne ve, kajti življenjepis, ki ga je objavil v knjigi »Smeh v džungli«, je skrajno netočen, posebno kar se tiče njegovega prvega razdobja v Ameriki.⁹

Znova se je »Glas naroda« spomnil svojega sodelavca, ko je slavil petdesetletnico izhajanja. K pregledu urednikov »Glasu naroda« je uredništvo med drugim vstavilo:

Od leta 1910, ko je Valjavec pustil uredniško mesto pri »G. N.«, so se uredniki zelo hitro menjavali, tako sta se pogosto med seboj zamenjala Terček in Potrato. Sredi takih prememb je bil leta 1916 urednik sedanji sloviti ameriški pisatelj Louis Adamič, ki pa je v decembru 1916 mesto pustil. Ravno tedaj se je Terček po »stavki« nekaj tednov vrnil na delo, je zopet postal urednik in na svojem mestu ostal do svoje smrti. V dneh, ko je bil Adamič urednik in pozneje ko je zopet Terček prevzel uredniško mesto, je prevzel mesto sourednika Ign. Hude 6. dec. 1916.¹⁰

Navedeni viri trdno izpričujejo, da je Adamič delal pri »Glasu naroda« v New Yorku od začetka 1914 do konca 1916, posebej v uredništvu leta 1916. Dejstvo je gotovo zanimivo, ker gre za Adamičeve publicistične začetke in še v slovenščini povrh, saj lahko domnevamo, da je kot uredniški delavec v list tudi pisal, posebej še, ker sam tako trdi. Zakaj je pojav kljub temu ostajal ob strani raziskav o Adamiču, se da razumeti, če vemo, da »Glasu naroda« za leta 1914—1916 v naših knjižnicah dolgo ni bilo. Šele po drugi vojni, točneje spomladi 1960 je Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani dobila od Ane Praček-Krasne v dar veliko

⁷ Mile Klopčič, Srečanja in pogovori s pisateljem Louisom Adamičem, *Prosveta* 1932, št. 145 in 160.

⁸ M. K-čič [Mile Klopčič], *Nov spis Louisa Adamiča*, *Jutro* 1932, št. 106.

⁹ *Glas naroda* 1934, št. 62.

¹⁰ *Glas naroda* 1943, št. 180, II. del.

količino slovenskega ameriškega časopisja, med drugim skoraj vse letnike »Glasu naroda«, vezane po eno leto ali po pol leta. Vendar vsi kosi niso bili najboljše ohranjeni. Nekateri so bili v takem stanju, da bi papir razpadel v drobir, če bi se ga dotikali. Večina pa je bila takrat uporabna, čeprav z veliko previdnostjo. Propadanje se je, žal, nadaljevalo in je danes le še kakšen kos toliko zdrav, da se sme brez škode listati. Prizadevanje knjižnice, da bi dobila denar za ozdravitev propadajočega papirja ali za preslikavo, še ni rodilo sadu. Zadeva pa je izredno važna in nujna, saj gre mestoma za unikate. Na Slovenskem je le tu in tam kakšna dvojica, v Združenih državah nekaj več.

Za »Bibliografijo rasprava, članaka i književnih radova«, ki jo izdaja Jugoslovanski leksikografski zavod v Zagrebu, smo spomladi 1961 pregledali vse letnike »Glasu naroda«, ki so se smeli uporabljati, in izpisali prispevke, ki so zanje prišli v poštev. Bibliografija je začela izhajati že leta 1956, tako da se je gradivo iz »Glasu naroda« moglo vanjo vključevati šele od sedme knjige (1963) naprej; zamujeno bo prišlo na vrsto v dodatkih. Spričo Adamičevih trditev v knjigi *Smeh v džungli* sem bil takrat še posebej pozoren, če so v »Glasu naroda« 1914—1916 kakšne sledi, ki bi jih potrjevale. Nabral sem nekaj izpiskov, a veliko ni bilo. Računal sem, da bom kdaj pozneje pregledal list znova, vendar, kot rečeno, to ni mogoče in ne kaže, da bo kmalu drugače. Tako se naloge lotevam z gradivom, nabranim pred dvema desetletjema.

»Glas naroda« sodi med takratne vodilne slovenske izseljenske časnike v Združenih državah. Izhajal je kar 71 let, od 1893 do 1963, sprva tedensko, nato pogosteje, med 1903 in 1949 dnevno, vseskozi v New Yorku.¹¹ Veljal je za liberalno usmerjenega v primerjavi s klerikalnim, še danes živim »Amerikanskim Slovencem« (1891—), svobodomiselnim »Glasom svobode« (1902—1928) in socialističnim »Proletarcem« (1906—1952). Ustanovil ga je Franc Sakser in prva leta sam vodil, od leta 1906 prek Slovenskega tiskovnega društva.

Adamič je »Glas naroda« poznal že z doma.¹² Ko je konec leta 1915 pripotoval v New York, je dobil službo pri listu po posredovanju sorodnika Aloisa Škulja, ki je bil v službi pri Sakserjevi banki in pri upravi »Glasu naroda«; na začetku je pri Škulju tudi stanoval.¹³ Smemo verjeti, da je bilo približno tako, kot pripoveduje v *Smehu v džungli*: od skromnega pomožnega delavca je z marljivostjo, prizadevnostjo in bi-

¹¹ Jože Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje 1891—1945*. Ljubljana 1980, str. 14—16.

¹² *Smeh v džungli*, str. 28.

¹³ France Adamič, *Adamičev rod*. Louis Adamič, Ljubljana 1981, str. 13, 17.

strostjo naglo napredoval do zahtevnejših opravil pri listu, celo do uredniških.

Kaj vse je za list storil kot urednik in pisec, je nemogoče zanesljivo in do podrobnosti razkriti. Ugotavljanje avtorskega deleža urednikov je tako kot pri drugih časnikih tudi pri »Glasu naroda« težavna stvar, rešljiva le v majhni meri. Svojih sestavkov skoraj niso podpisovali. Pripisovati jim moremo uvodnike, po tujih predlogah prirejene članke, vesti, načeloma pač vse anonimne prispevke. V »Glasu naroda« niti ni navedeno, kdo ga ureja. Kar vemo o urednikih, povzemamo iz jubilejnega članka,¹⁴ ki pa se ne spušča v delež posameznega urednika niti ni natančen glede časovne opredelitve. Tako ne moremo z ničemer podkrepiti Adamičevih izjav v *Smehu v džungli*, da je v listu opisoval svoje vtise o New Yorku, prevajal vesti in novice, prirejal dopise in drugo. Članke o demonstracijah v Ljubljani, ki naj bi ga napisal na novoletni dan 1914, v »Glasu naroda« ni, prav tako nisem naletel na njegova poročila z obiska pri slovenskih izseljencih leta 1916, ki naj bi jih listu pošiljal kar vsak dan.

Opazil sem le dva prispevka, pri katerih je bil Adamič gotovo udeležen. Gre za objavo odlomkov iz dveh pisem, ki mu jih je pisala od doma sestra Tončka. Prvi odlomek je iz pisma 16. septembra 1914, natisnjen v »Glasu naroda« 7. oktobra 1914, drugi, krajši, iz pisma 27. decembra 1915, pa 23. januarja 1915. V obeh govori o razmerah doma v prvem letu vojne, v prvem ga tudi prosi, naj jim pošilja »Glas naroda«. Oba dopisa sta objavljena glede pisca in prejemnika prikrito. Prejemnik je označen »Dragi brat« oz. »Dragi L.«, pisec »Tvoja sestra T.« oz. še to ne, kraj pa Spod. Blato pri Grosuplju oz. Grosuplje. Če vse pretehtamo skupaj, ne more biti dvoma, da gre za pismi sestre Tončke bratu Lojzetu. Adamičeve pismene zveze z domom so bile žive, vse dokler niso Združene države vstopile v vojno z Avstrijo 1. aprila 1917. Danes je ohranjeno le eno od pisem sestre Tončke (z dne 10. maja 1915), ki je bila glavni korespondent v imenu domačih, bratu Lojzetu. Bilo pa jih je dotlej vsaj že petnajst in gotovo kaj tudi pozneje.¹⁵

In to je vse, s čimer lahko ilustriram Adamičeve izjave o svojem časniškem delu pri »Glasu naroda« v letih 1914 do 1916.

Drugače pa je glede anonimnosti z leposlovjem. »Glas naroda« ga je objavljaval veliko: pesmi, kratko prozo, povesti in romane v nadaljevanjih,

¹⁴ Glas naroda 1943, št. 180, II. del.

¹⁵ Tine Kurent, Stiki Louisa Adamiča z rodbino od izselitve do prvega povratka v domovino. Louis Adamič, Ljubljana 1981, str. 60; isti, Pismo Louisa Adamiča sestri Tončki 7. oktobra 1926. SR 1981, str. 317.

izvirne in prevedene, potopise. Največ so ga ponatiskovali iz tiska »stare domovine«, ne da bi na to posebej opozarjali. Ker so večinoma navedli avtorjevo ime, kakor je bilo v predlogi, torej tudi psevdonim, se da od primera do primera ugotoviti, kaj je ponatis in z nekaj truda tudi od kod. Del leposlovja pa so prispevali ameriški Slovenci sami: tu in tam kakšno pesem ali prozo in precej prevodov. Kaj izvira iz njihovih rok, je spet razvidno iz avtorjevih ali prevajalčevih imen, če so seveda navedena. Nekaj pa je izšlo brez podpisa; ni rečeno, da so tudi to v celoti prispevali sami, saj so lahko ponatisnili anonimno besedilo, lahko je podpis hote ali nehote odpadel.

Večkrat je »ameriški« slovenski avtor oz. prevajalec uveden s pripombo »Za Glas naroda napisal« ali »prevedel« ali »priredil«. Temu sledi podpis (redkeje) ali začetnici imena in priimka pisca. V letih 1914 do 1916 — samo o teh govorim — se pogosto pojavljajo tele začetnice: F. R. D., J. T., G. P. in A. A. Z njimi so vselej prikriti ljudje, ki so delali v uredništvu »Glasu naroda«:¹⁶ Frank R. Drašler, Janez Trček (Terček), Gilbert Potrato in Alojzij Adamič, kot se je takrat podpisoval; šele v letu 1917, ko je vstopil v ameriško vojsko in dobil ameriško državljanstvo, je prevzel podpis Louis Adamic.¹⁷

Začetnici A. A., ki jih razrešujem v Alojzij Adamič, se javljajo samo v letu 1916 (letnik 24), in sicer pri tehle prispevkih:

James Hopper: »Pancho« Villa. Za G. N. priredil A. A. Št. 100 (18. aprila 1916);

Guy de Maupassant: Žival v ušesu. Za Glas naroda priredil A. A. Št. 108;

Guy de Maupassant: Naročilo. A. A. Št. 110;

Aleksander I. Kuprin: Vrt svete Device. A. A. Št. 116;

Guy de Maupassant: Grozna nesreča. Za Glas naroda priredil A. A. Št. 119;

Anton P. Čehov: Nedolžen krivec. A. A. Št. 122;

Stari cerkovnik. Za G. N. spisal A. A. Št. 143 (19. junija 1916);

Guy de Maupassant: »Natakar, še eno pivo!« A. A. Št. 154;

Arkadij T. Averčenko: Njegov prijatelj. Za G. N. priredil A. A. Št. 197;

Sergej J. Jelpatjevski: Miluj me! Za Glas naroda priredil A. A. Št. 198;

Sergej Gusev-Orenburgski: Težko potovanje. Za G. N. priredil A. A. Št. 256;

Maksim Gorki: Neke jesenske noči. Za G. N. priredil A. A. Št. 258;

Józef Ignacy Kraszewski: Vstajajoči. Poljski roman. Za Glas naroda priredil A. A. Št. 283—289 (9. decembra 1916); ni dokončano.

Največ pozornosti vzbuja seveda spis *Stari cerkovnik*, ker je objavljen kot izvirno delo in ker morda daje kakšen nov dokaz, da je A. A. res

¹⁶ Prim. Glas naroda 1943, št. 180, II. del.

¹⁷ Pojasnilo pisateljevega brata, prof. Franceta Adamiča.

Adamič. Sestavek je spominska črtica, pisana v prvi osebi, a tako, da se avtorjevo ime v nobeni zvezi ne izkaže. Sploh je edina oseba, ki ima svoje ime, stari Mežnarjev oče (cerkovnik). Zgodba je postavljena v vaško okolje, v okolico Ljubljane, nekam na Dolenjsko; kraj ni poimenovan. Blizu avtorjevega doma je podružnična cerkva sv. Janeza Krstnika, ki jo oskrbuje Mežnarjev oče. To je nekako vse, kar je v črtici oprijemljivega glede lokacije, a dovolj, da je prof. France Adamič prepoznal okolje njihove domačije v zaselku Praproče, ki je del vasi Blato. Cerkev stoji kak kilometer od doma Adamičevih, spada k vasi Gatina. Glede cerkovnika pa sodi, da je pisec združil dve osebi: Jakoba (Martina) Možino (1848—1929) in njegovega očeta (umrl verjetno v času, ko se črtica dogaja).

Črtica se odvija nekaj let, približne časovne opredelitve ni. Avtor je sprva še šolar, nato odide v Ljubljano na gimnazijo in na kraju konča tretji razred; na drugem mestu v črtici pravi, da je v prvem razredu — napaka je nastala najbrž zaradi naglice pri pisanju. Adamič je res obiskoval v Ljubljani gimnazijo, in sicer v šolskih letih 1909/10 do 1911/12. Tretjega razreda pa ni končal; ob polletju je 10. februarja 1912 moral zaradi slabih redov izstopiti.¹⁸ V tem se črtica odmika od resnice. Podobno netočnost je zapisal Adamič tudi pozneje v knjigi *Smeh v džungli*, kjer pravi, da je bil izključen iz gimnazije na začetku četrtega razreda zaradi dijaških demonstracij, pri katerih je sodeloval.¹⁹ Mile Klopčič je ohranil pričevanje, da je imel Adamič v potnem listu zapisano pri izobrazbi ljudsko šolo in dva razreda gimnazije.²⁰

Osrednji lik črtice je Mežnarjev oče. Naslikan je do podrobnosti. Sprva se obeta, da bomo spoznali kmečki original Jurčičevega kova. Vendar ne. Nič velikega se ne zgodi, skrivnosti ni nobene, dogajanje, kolikor ga je, je zložno in skoraj idilično. A naj govori Adamič sam:

Stari cerkovnik
Za G. N. spisal A. A.

Tako se ga spominjam kot bi ga včeraj videl; in kadar se spomnim njegovega zvonjenja, ako je vse tiho, še čujem ubrane glasove, ki so prihajali iz zvonika naše vaške podružnice sv. Janeza.

Mežnarjev oče smo ga klicali. Pa ne samo mi otroci, temveč tudi starci, ki so nosili že šesti križ; le malo jih je bilo, ki so se ga upali klicati Mežnar.

Vsi smo ga spoštovali in ljubili. On je bil menda edini odraščan človek v naši okolici, ki ni imel na svetu sovražnika ali vsaj nasprotnika.

¹⁸ Gl. vpisnico II. drž. gimnazije v Ljubljani, 1911/12, razred III a — hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana.

¹⁹ *Smeh v džungli*, str. 33—35, 39.

²⁰ *Jutro* 1932, št. 106.

Če smo se otroci skregali in sporekli, pa smo si zagrozili: »Čakaj, bom pa Mežnarjevemu očetu povedal, pa te ne bodo pustili pod zvonik!«

Mežnarjev oče je bil zelo star mož, najstarejši za več ur naokoli. Enkrat je rekel, da je bil takrat star oseminsedemdeset let. Vsakemu se je prikupil, samo, da je z njim besedo spregovoril, ali pa, da ga je pogledal.

Izpod okroglega klobuka — ali šnebe, kot je sam imenoval svoje pokrivalo — so mu viseli na tilnik dolgi beli lasje, ki so bili na koncu nekoliko zakodrani kot bi se hoteli priviti k starčevi glavi.

Obrvi so mu bile tudi sive in košate. Pod njimi je pa bilo dvoje velikih in prijaznih oči, ki so se neprenehoma smejale. Še nikoli poprej ali poznej nisem videl takih oči.

Bil je gladko obrvit, in kadar je govoril, ali pa če se je smejal, se je pokazal dolg zob — edinec. Lica so bila še polna, le čelo je bilo nagrbančeno; otroci smo nekoč te grbe šteli in jih našteli osem velikih, ki so se raztezale po celem čelu, pa tri majhne, ki so bile le v sredi.

Ob delavnikih je nosil irhaste hlače, ki so bile že na par mestih zakrpane, visoke škornje do nadkolen, platneno srajco s širokim ovratnikom; če ni bilo vroče, je imel tudi telovnik in kamižolo. Iz levega žepa kamižole mu je vedno gledala pisana ruta; če pa kamižole ni nosil, pa iz hlačnega žepa.

Ob nedeljah, ko je šel k maši v farno cerkev, je imel tudi irhaste hlače, toda prazne hlače niso bile zakrpane. Nedeljski škornji so mu segali še višje nad kolena kot vsakdanji. Telovnik je bil zametast in malone od vrata do pasa je bila dolga vrsta svetlih gumbov. Pod vratom je imel pa zvito rdečo ruto, ki se je lepo vjemala z njegovim rdečim obrazom. Kamižolo je imel za nedeljo tudi drugo in iz žepa mu je ob nedeljah mahala še bolj pisana ruta.

Včasih so ga hoteli fantje podražiti: »Mežnarjev oče se grede ženit, poglejte jih, poglejte, no!«

Zasmejal se je, da se je pokazal edinec, potegnil ruto iz žepa, vdaril žnjo po zraku, da je poknilo, in nato potegnil preko ust in pod nosom, kjer so se mu nabirale kaplje.

K maši je ponavadi sam hodil; rekel je, da drugi prehitro bezlajo, njemu pa noge tega ne dopuščajo. Kvečjem kak otrok se mu je pridružil in ga spraševal to in ono. Kadar sem ga jaz dohitel, sva jo potem vedno skupaj sekala naprej.

Nekoč sem mu povedal, da bom šel v Ljubljano v šolo, pa da nič kaj rad ne grem.

»Le pojdi, le pojdi,« je rekel, »ti ne bo škodovalo! Boga zahvali, da moreš iti. Boš gospod, pa ti ne bo treba tako garat kot nam drugim. Boš videl, da bo prav zate!«

Nisem se mu upal razložiti, zakaj ne grem rad, sam me pa tudi ni vprašal.

Ako bi me vprašal, bi mu gotovo ne povedal vseh razlogov, namreč onega ne, da mi bo dolgčas po njem in po zvoniku.

Kolikokrat smo bili otroci pri njem pod zvonikom, ko je vlekel za vrv in zvonil poldne ali pa mračnico.

Ko je odzvonil, smo morali žnjim moliti; on je naprej, mi smo mu pa odgovarjali. Pa če ni kdo lepo rok držal, ali pa če se je oziral naokoli, pa mu je požugal.

Potem smo ga pa vpraševali, koliko je cerkev stara, koliko zvonovi, kdaj so zadnjič cerkev na novo pokrili ali pobelili itd. Vsakovrstna vprašanja smo mu stavili, on je pa odgovarjal in se nam smejal.

Včasih, pred velikimi prazniki, je šel v stolp in pritrkaval; nas ni pustil gori, češ, bo kateri dol padel.

Spodaj smo stali in poslušali ter se prepirali, kateri glas je tega ali onega zvonu.

Včasih je celo uro klenkal. Pa kako je klenkal! Ljudje so na pragih stali ali pa na polju pri delu prenehali in poslušali. Marsikateri gospodar je večkrat nevoljno pripomnil: »Mežnarjev oče pa danes ne misli nehat!« Jezilo ga je namreč, ker so tabrharij postajali.

Neki jeseni so me poslali v Ljubljano.

Ponavadi se študentki kremžijo, ko odhajajo od doma; jaz se nisem, ko me je mati poljubila in oče prijel za roko, češ, pojdi, enkrat se moraš takoalitato ločit. Hudo mi je bilo, da nisem mogel spraviti besede iz grla.

Šla sva po široki deželni cesti; oče mi je dajal nauke, kako se naj v mestu obnašam, da se naj pridno učim, ubogam in seveda tudi molim; jaz sem pa šel poleg njega in tiščal svoj jok.

Ravno sva došla do velikega hrasta, na katerega sem bogve kolikrat splezal in bogve koliko hlač strgal, ko se je oglasil zvon iz vaškega zvonika. Nikdar poprej se mi ni zdelo lepše kot takrat. Vstavil sem se in gledal nazaj proti cerkvi; zdelo se mi je, da vidim Mežnarjevega očeta vleči vrv, dasi je bila cerkev že pol ure oddaljena.

Stal sem in gledal skozi polumrak belo cerkev in poslušal Mežnarjevega očeta zvonjenje. Oče me je prijel za roko in vprašal, če sem kaj pozabil ali kaj.

Nisem mu odgovoril, temveč izpustil svoj jok, potem sem pa celo pot do postaje tulil. Oče me je vpraševal, kaj mi je na misel prišlo, da šele zdaj jokam, jaz sem mu pa v odgovor še bolj zatulil.

Prišli smo v Ljubljano in par dni nato sem pričel pohajati v šolo. Zjutraj, ko sem vstal, je v bližnji šentjakovski cerkvi vedno zvonilo sedem, vendar to ljubljansko zvonjenje mi ni popolnoma nič ugajalo; vedno sem mislil: zdajle so Mežnarjev oče pod zvonikom, pa vlečejo vrv, v zvoniku pa zvoni, da je kaj. Opoldne je zopet zvonilo, zvonovi so kar bučali, vendar meni ni polovico tako ugajalo kot — — — Zvečer ravnotako; trikrat na dan sem gotovo mislil na Mežnarjevega očeta.

Kadar sta bila dva dni skupaj, ali več, prosta, sem smel domov. Vedno sem šel prvi večer k Mežnarjevemu očetu pod zvonik in jih gledal, kako so vlekli vrv.

Vsakikrat sem se težko ločil, vendar jokal nisem več, ker so se mi drugi režali.

Tretje leto sem bil v šoli, ko je prišla mati nekaj dni pred godom sv. Janeza Krstnika v Ljubljano in mi dovolila, da pridem domov na žegnanje, če nimam preveč nalog. Šolsko leto se je žibalo koncu in takrat je največ ponavljanja in drugih takih prijetnih stvari; če bi se hotel, bi se lahko cele noči učil, pa ne bi nič preveč znal, pa vseeno sem mater zagotavljal, da vse znam in da nimam nikake naloge.

»No, pa pridi,« je rekla mati.

Koliko veselje! Mežnarjev oče bodo celo popoldne v soboto in celo jutro pritrkavali; pa ob žegnanjih so ponavadi še veliko lepše kot ob drugih prilikah!

Ob sobotih popoldne nismo imeli pouka; zato sem šel po kosilu naravnost na dolenski kolodvor — pa domov.

Mežnarjev oče je že pritrkaval. Hitro sem se preoblekel v ponošene hlače in brž k cerkvi.

Otroci so stali na pokopališču in gledali proti linam, odkoder so prihajali ubrani glasovi.

Jaz jih še skoro pogledal nisem, ker so bili vsi mlajši kot jaz, poleg tega sem bil pa še študent, in jo mahnil po stopnjicah v zvonik; prepričan sem bil, da mene — študenta — Mežnarjev oče ne bodo spodili doli.

Ni me videl, ko sem prišel, ker je imel hrbet obrnjen proti stopnjicam. Jaz ga pa tudi nisem ogovoril, temveč pustil, da ga ne bi zmotil.

To so doneli bronasti zvonovi!

Poslednjič je vdaril s kembeljem, potegnil ruto iz žepa in žnjo fliknil po zraku ter si obrisal pot s čela.

»Buzarada, je pa vroče! — Čisto me je zmatrало. — Star, star si, Mežnar, star ...« je mrmral sam s seboj.

»O, poglej ga, poglej, študenta!« se je začudil, ko me je zagledal. »Kaj si tudi ti prišel na žegnanje? No, je že prav! Kako pa v šoli? — Pa vzrastel si; zdaj si v prvi, ali ne?«

»Da,« sem mu odgovoril.
 »Kajne v Ljubljani lepše zvone?«
 »O ne, naši zvonovi imajo veliko lepše glasove, pa v Ljubljani ga tudi ni, ki bi tako znal kot vi.«
 Dobro se mu je zdelo.
 »Pa dolgo ne bom mogel; me že v križu daje, pa noge so postale trde, noge. — Mogoče je to zadnje žegnanje...«
 »Kaj še, oče, še boste klenkali, šel!«
 »E, ne bom, ne bom dolgo; pa saj je že tudi čas, da se enkrat spravim z zemlje. — Pojdi, pojdi, greva dol; moram še sveče v cerkvi nastaviti, pa rože in prah moram pobrisat.«
 Molče sva šla doli; jaz naprej, on pa za menoj. Pri vsaki drugi stopnici, ko je stopil z desno nogo, je zastokal.
 »Star, star sem!«

*

Drugo jutro ob devetih je že zopet pritrkaval. Pod hruško smo stali in poslušali in čakali, da bo nehal, toda to nismo želeli.

Nehal je in takrat je bil čas, da smo šli k cerkvi.

Jaz sem šel sam v zvonik; skrivaj, da me ni kdo videl. Mežnarjevega očeta ni bilo gori; je bil v zakristiji in oblačil gospoda.

Prišel je gori, stokaje in zdihovaje »star, star...«, da je vkup pozvonil z malim zvonom.

Vprašal sem ga, če smem ostati gori.

»O, le ostane, saj bom jaz tudi; zdaj ne morem več trikrat med mašo gor hodit. Le ostani, pa beri, saj imaš bukvice, ne?«

»Imam,« sem mu odgovoril in se vsedel na tram, ki je gledal iz zidovja.

On je pa s svojo pisano ruto pregrnil vrhno stopnico in se vsedel ter potegnol molek iz žepa.

»V imenu...«

/S/lišal sem ga, da je nekaj časa šepetal molitev, toda glava mu je vedno bolj lezla na prsa in se končno prislonil na steno. Zaspal je.

Bogve kaj je sanjal, Mogoče o zvonovih, ali bogve o čem? Sanjal pa je, to sem videl, da je semintja premaknil ustnici in trenil z roko ali ramo.

Iz cerkve se je slišalo petje; mogoče je je slišal in mu je ugajalo? Mogoče je sanjal o svoji ženi, hčerki, sinu in vnuku, ki so ležali spodaj na pokopališču? Mogoče o svoji starosti, o svojem križu in o nogi; mogoče o svoji...?

V cerkvi je pozvončkalo; nisem vedel, ali je darovanje ali kaj. Pozvončkalo je vdrugeč; bilo je že povzdigovanje. Mežnarjev oče pa dremljejo!

»Oče, oče,« sem ga klical, »povzdigovanje je; pozvoniti boste morali!«

»Kaj, kaj?« se je dramil.

»Povzdigovanje je, oče; pozvoniti boste morali,« sem mu vdrugeč povedal; in v cerkvi je že odzvončkalo.

»Oh, za božjo voljo, zaspal sem,« je dejal in vstaval in otrkoval svojo ruto.

»Kakšna sramota!«

Prijel je za vrh malega zvonu in dvakrat potegnol, malo ponehal, pa zopet potegnol.

»Pa je že dolgo, ko je bilo povzdigovanje; kaj bodo gospod rekli?« je vprašal v skrbeh.

Potolažil sem ga, da ravnokar, toda on je venomer gonil, da ga taka sramota še ni doletela.

»Star, star je Mežnarjev oče; zaspil, kjer je. To je dobro, da si bil ti tu gori. — Zdaj se pa ne smem vsest, bi mogoče spet zadremal. — Sram me je, pa prav zares me je sram. — Enkrat bom pa za vedno zadremal; pa še kmalu. — Starost me bo vzela. — Le vrjemi mi, da me danes leto ne bo več.«

»Ne govorite vendar tako, saj ste še močni in zdravi,« sem ga tolažil in se bal, da se ne bi vresničilo.

»Boš videl!«

*

Zvečer sem se vračal v Ljubljano.
 Iz lin so prihajali zopet glasovi zvonov, toda niso bili več tako ubrani,
 ampak tresli so se; vsaj tako se mi je dozdevalo.
 »Boš videl!«
 Štirinajst dni pozneje sem prišel na velike počitnice in so mi povedali, da je
 stari Mežnarjev oče umrl.
 Prav je imel starček, ko je rekel:
 »Boš videl!«
 Stari cerkovnik je bil prvi človek, za katerim sem žaloval.

Črtica ni dognana, očitati bi ji mogli vsaj razvlečenost, a sodi med najboljše, kar je tedaj izvirnega natisnil »Glas naroda«. Izkazuje sposobnost za bistro opazovanje, jasno in logično podajanje, osebno čustveno prizadetost in iskrenost, pa tudi spomin na otroštvo in navezanost na daljnji dom, kar je ena najbolj značilnih potez slovenskih izseljenskih pisateljev. Adamič pritegne in prepriča s svojo preprosto navezanostjo na prikupnega starca, ki se skozi črtico stopnjuje, tako da na koncu verjamemo v avtorjevo žalost, ko cerkovnik umre. Pripovedovanje je presenetljivo tekoče, kot da je avtor že več pisatelj. Jezik ni neoporečen, vendar boljši kot v sestavkih drugih pri »Glasu naroda«. Narečno je le rahlo obarvan (npr. tabrhhar, šneba, mračnica, klenkati). Drobnji spodrseljaji gredo na račun hitrega pisanja za dnevnik, nekaj je zagrešila tudi tiskarna.

Za slovensko leposlovje v »Glasu naroda« 1914—1916 velja, da je večinoma ponatisnjeno iz časopisja in knjig »stare domovine«, ne velja pa to za prevode. V letih 1914 in 1915 je približno polovica prevodov ponatisnjena, v letu 1916 občutno manj. Mogoče je bil vzrok v tem, da zaradi vojne ni bilo običajnega dotoka tiska iz Evrope in so morali vedno več prevajati sami. Le izjemoma so se prevajalci podpisovali s celim imenom in priimkom, večinoma le z začetnicami. Bili so to Potrato, Drašler, zlasti pogosto Trček, Adamič ter nepojasnjena Z. N. in * * *. Kadar je prevajalec anonimen, menim, da je prevod ponatisnjen; trditev opiram na nekatere preizkuse.

Pregled avtorjev, ki so jih prevajali, ne izkazuje kakšne smotrne prevajalske politike. Prevladujejo ruski in francoski pisatelji od srede prejšnjega stoletja naprej, tu in tam se pojavi kakšen Čeh, Poljak, Anglež, Amerikanec, Danec, Nmec, Avstrijec, Finec. Najpogosteje so segali po Maupassantu (Trček in Adamič) in Gorkem (Drašler). Največ je kratkih proznih besedil, primernih za objavo v eni številki dnevnika, nekaj pa je tudi romanov ali povesti, ki so izhajale v nadaljevanjih. Marljivi Trček se je npr. lotil tehle večjih del: Eugène Sue, Skrivnosti Pariza (1914) in Večni žid (1916); Bertha Suttner, Doli z orožjem! (1914) in Otroci Marte (1916); Alphonse Daudet, Jack (1915) in Sapho (1916);

Émile Zola, *Poplava* (1916); Józef Ignacy Kraszewski, *Umirajoči* (1916); Jules Goncourt, René Mauperin (1916—7). Gilbert Potrato je priredil romane: Jens Peter Jacobsen, Marija Grubbe (1915); Robert Buchanan, *Senca meča* (1915); Prévost, *Manon Lescaut in Chevalier Desgrieux* (1915). Adamič je prirejal le roman *Vstajajoči J. Kraszewskega*, a še tega ne do kraja.

Glede prevodov, narejenih nalašč za »Glas naroda«, je treba najprej reči, da gre bržkone vselej za priredbe, tudi tedaj, ko je zapisano »prevedel« ali »poslovenil« ali pa sploh ni pripombe, temveč le »prevajalčev« podpis oz. njegovi začetnici. Tudi če bi hoteli, vselej ne bi mogli delati po izvirnikih, toliko jezikov le niso obvladali, ne Adamič ne drugi. Menim celo, da so segali kar po angleških prevodih v ameriškem tisku; s katerimi knjigami ali časopisjem so si pomagali, v Ljubljani ni mogoče raziskati. Domnevam dalje še, da so se glede izbora pisateljev zanesli na izkušnje in okus ameriških zgledov. Delavcev v uredništvu je bilo malo, zunanjih sodelavcev skoraj nič, dnevnik s po štirimi do osmimi velikimi stranmi pa je zahteval količino in hitrost. Prevedeno leposlovje je polnilo le del lista, preostalo so dnevna politika, članki, vesti, poročila, dopisi in drugo, kar vse so morali iz dneva v dan pripravljati. Kje naj bi dobili čas in moč izbirati iz svetovne književnosti najbolj primerna dela za svoje bralce? Če tako razumemo razmere in delo pri »Glasu naroda«, se brez škode smemo odreči vsebinski, stilni ali jezikovni analizi prevodov tako ob primerjavi z ameriškimi predlogami, če bi jih imeli, in še bolj z izvirniki. V zvezi z Adamičem naj zadoščajo že navedeni bibliografski podatki, ki izkazujejo avtorja, naslov in čas objave.²¹

Adamič je bil poleg Trčka edini »prevajalec« »Glasu naroda« leta 1916. Prvi njegov prirejeni prispevek je članek o sodobnem mehiškem revolucionarju Franciscu Villi, vsi drugi so leposlovne narave. Pri osmih je posebej rečeno, da so prirejeni, a bi mogli isto zapisati tudi pri ostalih štirih. Deset besedil so črtice. Edino daljše delo, ki se ga je Adamič lotil, je njegova zadnja priredba za »Glas naroda«, roman »Vstajajoči« plodovitega poljskega romantika Kraszewskega. Prirejal ga je sproti, a ne končal. Z osmim nadaljevanjem roman preneha brez uredniškega pojasnila, zakaj; kdo drug Adamičevega dela ni nadaljeval.

²¹ Da s tem Adamiču ne delam krivice, me prepričuje tudi raziskava Jerneje Petrič, Adamičevo prevajanje slovenskih umetnostnih del v angleščino, SR 1978, str. 417—441 (ponatis v knjigi: J. Petrič, *Svetovi Louisa Adamiča*, Ljubljana 1981, str. 7—48). Njena analiza nekaterih prevodov je pokazala, da se je Adamič večkrat odmaknil od izvirnika: včasih ga je okrajšal, včasih ni zadel odtenkov, včasih je skrivil smisel ipd. Kaj bi podoben pretres dal šele v naših primerih, si lahko mislimo.

Po 9. decembru 1916 ni v »Glasu naroda« najti nič takega, kar bi se moglo pripisati Adamiču. Okoli tega dne je znenada odšel od lista. Kaj je bilo vzrok, iz razpoložljivih virov ni čisto jasno. Čutiti je, da je storil nekaj narobe, mogoče v zvezi z denarjem. Zamera je bila velika. Prestopek so mu oponesli čez več let, ko je bil Adamič že priznan ameriški pisatelj. Anonimni članek »Lojzetu Adamiču« mu med drugim očita nehvaležnost, neodkritosrčnost, da je leta 1916 strahopetno pobegnil iz slovenske javnosti ter si poiskal zavetje v ameriški vojski, ki je »prosto-voljcem dobrohotno odpuščala in pozabljala grehe.«²² Netaktni in grobi napad je sprožila Adamičeva izjava ob atentatu na kralja Aleksandra, češ da je z njegovo smrtjo odšel s sveta eden največjih gangsterjev Balkana.

Naj je bil Adamičev prestopek pri »Glasu naroda« večji ali manjši, dejstvo ostaja, da je leta 1916 v njegovem uredništvu delal. Za trdno je izpričano, da je zanj napisal izvirno črtico ter priredil deset črtic, del romana in en daljši članek, medtem ko ni bilo mogoče dognati nobenega njegovega spisa, o katerih sam v *Smehu v džungli* vsaj malo konkretnije govori. Presenetljivo pa je, da se v isti knjigi ni spomnil nobenega prispevka, ki mu ga sedaj pripisujemo, niti svoje črtice ne. Kar je dognanega, je izšlo med 18. aprilom in 9. decembrom 1916. Približno v tem času je bil Adamič sourednik ali urednik newyorškega dnevnika »Glas naroda«. Pred tem, od začetka leta 1914 je opravljal za list drugačne, neuredniške posle.

Izpričana bera je dovoljšna za spoznanje, da je Adamič začel svoje pisanje kot slovenski časnikar v Združenih državah in da je tudi njegov pisateljski začetek bil slovenski.²³ Kako in kaj bi bilo z njim, če bi ostal pri slovenskem listu in nadaljeval, kot je začel, se da razpredati. Gotovo

²² Glas naroda 1934, št. 242. Pisec članka je bil ali urednik Janez Trček ali upravnik Louis Benedik: oba sta bila pri listu že leta 1916. — Prim. tudi knjigo: Andrej Kobal, Svetovni popotnik pripoveduje, I, Gorica 1975, str. 185. Po pripovedovanju Trčka, ki je bil baje porok za Adamiča in nato tudi plačnik, je šlo za 500 dolarjev. Ker se druge tamkajšnje Trčkove trditve o Adamiču ne ujemajo z resnico, kakršno poznamo, je zelo dvomljivo, če smemo verjeti vsaj to.

²³ V avtobiografskem *Smehu v džungli* se je Adamič spominjal, da je »nekoč v Ljubljani prinesel profesorju prirodopisja lasten sestavek, ki se mu je zdel tako posrečen, da ga je izročil mladinskemu časopisu, ki ga je natisnil« (str. 81). Spis bi mogel iziti med jesenjo 1909 in pomladjo 1912, ko je bil Adamič v gimnaziji; prirodopis ga je učil ves čas prof. Gvido Sajovic. Če so spis res natisnili, bi veljal za Adamičev prvi nastop v tisku, vendar bi ga bržkone ne mogli šteti tudi za začetek njegovega pisateljevanja. Kot drobno zanimivost omenjam po sporočilu prof. Franceta Adamiča, da je »Alojzij Adamič, dijak v Ljubljani« natisnjen decembra 1910 med uspešnimi reševalci ugank v »Vrtcu« (str. 200) in »Angeljčku« (str. 190, 191).

ne bi dosegel tega, kar je čez čas kot ameriški književnik. Po petletnem molku se je namreč znova pojavil, sedaj kot prevajalec iz slovenščine in srbohrvaščine v angleščino in kot ameriški pisatelj.

SUMMARY

Verification has been made of Adamic's assertions (in his book *Laughing in the Jungle*, 1932) concerning his work for a New York Slovene daily newspaper whose name he reports to have been *Narodov glas*. The facts are the following: The name of the newspaper was *Glas naroda*; it was published in 1893 through 1965. Adamic worked for the newspaper during his first three years in the United States (1914—1916). His work for the newspaper was, according to his own words, the writing of articles, translation of news and reports from English, editing of sent-in materials and, in 1916, a short-term job as editor-in-chief; but the newspaper contains no such contribution that could be ascribed to Adamic with any certainty. However, between April 18 and December 9 of 1916, thirteen items were printed by the *Glas naroda* which were signed by A. A., initials which Adamic does not mention in his book. These contributions are an original short story (*Stari cerkovník*), an adaptation of a longer article from English, and prose pieces reworked from English translations: the beginning of a novel (J. I. Kraszewski's *Vstajajoči*) and ten short stories by Russian and French authors (Averchenko, Chekhov, Gorky, Kuprin, Maupassant, and others). Considering the content of the short story and certain testimonies to the effect that Adamic was a member of the *Glas naroda*'s editorial board in 1916, the initials A. A. certainly stand for Alojz Adamič, the name he used to use at that time (he adopted the name Louis Adamic only in 1917). In about the same time he was also editor or coeditor of the daily. These articles are Adamic's first firmly documented publications; his next publications appear towards the end of 1921, but written in English. The American writer Louis Adamic, then, began his career as a Slovene journalist, editor, translator-adaptor from English, and writer.

OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

DOPOLNILO K TAVČARJEVI KORESPONDENCI ZADNJE DOBE

Med pisma, objavljena v VIII. knjigi Tavčarjevega Zbranega dela, spada poleg nekaterih, kasneje odkritih (Doslej neznano Tavčarjevo pismo Hribarju, SR XII, 1960, 263—265; K Tavčarjevi korespondenci z Levcem, SR XXIV, 1976, 289—292) še naslednjih 14 pisem. Prvih 13 je pisal oče hčerki in zetu, poslednje pa dr. Alojzu Kraigherju. Nekatera nedatirana so postavljena v sledeči vrstni red po domnevi. Vsa so iz Tavčarjeve zadnje, V. dobe (1911—1923), dajo pa se časovno zožiti v medvojni in povojni čas (1914—1922). V enoto jih veže čudno naključje: kakor so raznovrstna, tako se s komentarjem k poslednjima pismoma vendarle povezujejo od zasebno družinskega h kulturno-političnemu življenju. Na tem mestu je prostor omejen samo za novo gradivo. Zlasti zadnji dve pismi pa vsebinsko zadevata poleg razmer v domači družini hkrati tudi še vso drugo dobo Tavčarjeve ustvarjalnosti (1895—1923) in izzivata k družbenopolitični in nravstveno-kulturni študiji; ta naj sledi v monografski obravnavi kasneje.

Po časovnem zaporedju bodo ta pisma označena takole: Pipi Tavčarjevi, poročeni Arko, 1. (5. VIII. 1914); 2. (10. IX. 1914); 3. (17. III. 1915); 4. (8. IX. 1915); 5. (1. IV. 1916); 6. (1. VI. 1916); 7. (nedatirano, po prejšnjem, t. j. 6. pismu); 8. (nedatirano, med 7. in 9.); Vladimirju Arku, 9. (22. VII. 1917); 10. (nedatirano, po 9.); 11. (5. XII. 1918); Pipi 12. (12. X. 1920); 13. (nedatirano, med 1921. in 1922. letom); dr. Alojzu Kraigherju, 14. (20. I. 1922). — Po Pipini smrti (1973) so 1.—13. prešla v last njenega brata Anteja Tavčarja, ki se mu za pravico objave toplo zahvaljujem. Zadnje pismo 14. je danes med literarno ostalino A. Kraigherja (1877—1955, SBL I, 546) v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Poleg teh osrednjih pisem s sledečim komentarjem objavljam še dve Pipini pismi očetu, ohranjeni v škofjeloškem arhivu. Prvo je dekleško, nedatirano, iz predvojne dobe; spada v ta uvod. Hčerkin odnos do očeta osvetljuje v pogovornem jeziku, kakršnega tudi Tavčar v naslednjih pismih hčerki rad šaljivo uporablja; tako je ohranil svoj stari jezik in pravopis, zlasti iz 1. in 2. obdobja (prim. prilogo III iz monografije Marja Boršnik, Ivan Tavčar... I, 1973). — Drugo Pipino pismo, datirano 4. I. 1916, spada med 4. in 5. Precejšnje spremembe med obema pismoma pričajo o rastoči odtujenosti v novem okolju se spreminjajoče Pipe.

Ker je Pipa osrednja prejemnica tu navedenih Tavčarjevih pisem, naj sledi o njej uvodoma še nekaj pojasnil.

Josipina (Pipa) Tavčarjeva je bila ob štirih pisateljevih sinovih edina hčerka, rojena 1. aprila 1891 med dvema starejšima bratoma Ivanom (1881—1976) in Franekom (1890—1905) ter dvema mlajšima, edinim še živčim Antejem (1896), ki mu tu dolgujem toplo zahvalo za marsikatero pojasnilo, in najmlajšim Igorjem (1899—1965, SBL III, 29). Z njemim tretjim letom se je preselila družina v enega najlepših krajev in na eno najudobnejših posestev na Gorenjskem, ki so ga starši ob pomoči tete Ajke (Josipine Arce) kupili na Visokem pri Poljanah neposredno ob Sori. Odtlej je njeno življenje potekalo kakor pravljica z vsem, kar si je pozelela. Rastla je v presrečnem smehu, ki jo je z njim obdaril kot svojo miljenko njen oče. Literarni vzgojitelj Oton Župančič ji je ob spominskem posvetilu

»Samogovorov« in prejemu njene zahvalne fotografije 14. XII. 1908 takole pripisal: »Vaš smeh — samo pogledam Vas in obraz mi zleze vsaksebi. Sinoči sem se režal kakor pečena lisica, (tako pravijo pri nas) dokler nisem zaspal in zjutraj sem Vas tekel gledat in sploh — poleg Vas ne bom mogel biti več žalosten, tako se mi zdi. Če bi Vas na smrtno uro pogledal, bi mislil Bog Oče, da sem znorel, ker bi se prirežal pred njegov sodnji stol. / Zelim Vam, da bi si ohranili ta zdravi smeh za vse življenje, sebi in svojim v veselje in srečo vsem, ki bodo v Vaši bližini.« Kakor njen oče, se je tudi Župančič zavedal, da je »smeh kapital, ki je vreden čez vse« (NO 1960, 299).

Iz tega časa hranim kot darilo rajne Minke Kroftove dve Pipini fotografiji. Na eni vodi 17-letna ob hišnem prijatelju Aciju Pavlinu veliko, očitno očetovo kočijo s pozornim smehom, ker je ta pač važnejša od kočijice, s kakršno se običajno prevaža po Poljanski dolini s svojim drobnim ponijem. Tudi na drugi sliki se rahlo smehlja, vendar v narejenejši pozi pred poklicnim fotografom. Z našopirjenim klobukom, sončnikom v beli orokavičeni roki, v beli obleki do tal, z desnico, naslonjeno na očetovo ramo v svečani črnini. Njegovi skrčeni roki, ki ju pred seboj drži navzkriž, in vdano dobrodušni obraz izražajo srečno krotkost predanca vsem njenim muham in zahtevam.

Prvo in edino ohranjeno Pipino dekliško pismo, ki ga je poslala očetu iz nekega švicarskega penzionata v Bernu, se glasi:

Ljubi papa!

Ali poznaš gospoda Dr. Ivan Tavčarja, kateri, ako se ne motim, je rekel da naj Pipa piše naravnost v Ljubljano, no, samo če se jaz ne motim. Pa, zbrišmo to. Sedaj sem jaz v kuhinji, imamo saj kaj za jesti, drugače je juha tako redka da se skozi vidi. Vino, vino, [da] ta je šele fajn, bel, kakor voda, kajti saj je sama čista vidica, no pa v Ljubljani sem ga tako samo v nedeljah pila (sem jaz rekla.) To sem se navadila od mama, [tri besede nečitljivo prečrtane], kaj pa dela mamica ali je še pri življenju? In moji zlati bratci, ali že kateremu brke rastejo? Pri najmanjšem začni kadar mi odpišeš. Pa prosim kmalu. Kaj pa dela Ajka in škratleček? Bog ve ali zna še lajati. Zdaj znam že zelo dobro nemško à la Bern. Zjutraj zvone mislim z kravjim zvoncem da vstanemo ob 6h. Pri južni imamo kavo brez sladkorja. Kdo Ti pri kavi s sladkorjem, »drušno« dela, Igorček?! Toliko že letos povsem v Pensionat, nič več ne grem. Pa prosim, da ne pozabite, da se gojenkam, tega zavoda sme pošiljati darila. Za moj god le glejte da ne pozabite, da gojenke smejo darila sprejemati. Kedaj me pride kdo obiskati, jaz mislim da se kmalu kdo pokaže. Prosim sporoči mama, da tu vse v »Tagebuch« pišejo. Jaz se učim tudi angleško yes, Nò, ko pridem domu, vam bodem vpeljala, švicarsko menago. Zutra j kavo, zvečer kavo, opoldan zvreto vodo in en par drobtinic kruha notri, ja pa je vseen dobra ker družega ni, pa eno leto že hitro mineva, sedaj sem že en teden tukaj pa je še precej hitro potekel. Zdaj pa zvoni moram končati, sicer moram kazen plačati. Poljube in poljube, Ivotu, Franeku, Antku, Igorčku, Mama, Ajki

posebno pa Tebi
pošilja

Tvoja Te lju-
beča

Prosim hitro opisati,
Ako le mogoče, kaj poslati!

Pipa.

V mirnih predvojnih časih je seveda treba pripisati njenemu humorju tudi vse pretiravanje o revščini inštitutske prehrane, ki naj bi je bila deležna skrbno negovana slovenska gojenka. V duhu tedanje meščanske vzgoje seveda ne namerno, da razvajenka zbudi v svojcih potrebo po pošiljkah in obiskih. — Kratka vzgoja v Švici, ki ji je okrog 1912 prekinila idilično življenje v domu staršev, je té izzvala s hčerko vred k potovanju po Italiji; to je menda pomenilo prvo in edino Tavčarjevo luksuzno pot, predano klasični in renesančni umetnosti zunaj avstrijskih mej. Kakšni dve leti nato pa se je čutil od tega najdražjega bitja odtrganega, kasneje za vselej oropanega.

Dne 15. VII. 1914 se je 23-letna Pipa v ljubljanski trnovski cerkvi poročila s 3 leta starejšim zagrebškim veletrgovcem Vladimirjem Arkom (1888—1945, SBL I, 15.). Sodeč po poročni sliki (obj. SIT IV, št. 29, 16. VII. 1914), ta obetajoči pridobitniški mogotec ni bil še prilagojen zagrebškemu snobizmu. Kot potomec ribniških Arkov je s svojo nekoliko nerodno čokatostjo prej zbujal vtis rahlega neugodja spričo imenitnega meščanskega okolja, ki se mu je zdaj odpiralo. Dragocena, očitno krznena šerpa, ki na fotografiji, ovijajoč del klobuka, pada po beli obleki domala do tal, daje slutiti Pipin ekstravagantni okus z nagnjenjem do zbujanja pozornosti, ki soproga ne bo malo veljala. To z neugodjem spremlja prav v tem času njegov tast, ki ne more odobravati zetovega gona po pridobitništvu. To je razvidno iz njegovih pisem mladima zakoncema, kjer bolečino odtujevanja ljubljene hčerke sprva zatira s humorjem, kasneje z resignacijo in z grenkim razočaranjem. V teku zadnjega poldruega obdobja, ki sovpada s to korespondenco, se je močno spremenil tudi Tavčarjev odnos do življenja in sveta. Ne samo politični neuspeh, globoko se je zarezala vanj tudi svetovna vojna z rastočo razjedajočo boleznijo. Če ne že prej, vsaj za ta čas velja zanj spet povratek k samemu sebi, podoben začetku njegove ustvarjalne poti, le da na višji stopnji spirale: ne v solipsizmu, marveč v tesno spojenost z ljudmi. Ne k prisvajanju — »imeti«, marveč k poglobljanju — »biti«. S tem pa se njegova pot diametralno razide s potjo njegove hčerke, ki ne vodi nikamor (votla »zice-puppe«, 6), še bolj pa z zetom, ki prav v tem času postaja iz veletrgovca veleindustrijalec (tako se da tudi podpisati k Tavčarjevim najbližjim sorodnikom 19. februarja 1923 v ustvarjalčevo osmrtnico).

Pričujoča korespondenca izpričuje rastočo odtujenost med družinskimi korespondenti, ki Tavčarju na koncu tragično razje dragoceni gorenjsko-notranjski humor. Tako tudi pri Pipi nikjer ni več čutiti čistega deklinškega smeha. — Drugačen pa je Kraigherjev obračun s Tavčarjem v komediji, ki v težko preizkušenem pisatelju leto dni pred smrtjo s spravljivim zaključkom za grenke politične in literarne boje zbudi vsaj delno zadoščenje.

1.

ZUPAN
DEŽELNEGA STOLNEGA MESTA
LJUBLJANE

[Z vtisnjenim emblemom
in žigom na magistratnem
papirju.]

5./8 914

Preljuba Pipa!

Tvoje pismo sem prejel, če pa boš Ti tega prejela ne vem.

Živimo namreč v zelo, zelo hudih časih, tako, da mi je časih za obupati.

Najhujše je, da v hranilnici nič denarja vzdigniti ne moremo, ker ga nam nič ne izplačuje. V pisarni, ker je moratorij, pa živ krst nič ne plača. Na dan 1. avgusta sem z veliko težavo nastrgal, da sem plačal pisarno.

Zatorej mi je prav zelo žal, da moram tudi Tebe v moratorij posaditi, ker, da si imam denar naložen, ga ne dobim Glej torej, da Te mož preredi, meni boš pa zaračunila zamudne obrestij!

Franek je še vedno v Ljubljani, tudi morda ostane še dalje časa, ker je pri tako imenovanem »ersatzkader«

Mama je na Visokem, kjer morata Ante in Igor pridno kositi, če hočeta vsaki dan živino preživljati!

Konja sem oprostil, ker jih kot župan rabim za policijske namene!

Kdaj se vidimo, o tem še pojma nemam.

Čudno se mi zdi, da nič ne pišeš, kako si kaj srečna s svojim možem? Ali se debeli gospod lepo obnaša? Ali je kaj shujšal? Ali še kaj ši — — —? Z eno besedo, v takih zadevah se mora očetu kaj poročati, ker bi rad slišal, da je hči zadovoljna in srečna.

Prava sreča, da je bila poroka toliko pred mobilizacijo! To bi sedaj gledali ljudje, ko bi ne dobili denarja.

Sedaj je pa dosti Pozdravljam Vas vse, posebno Vladimirja, Tebe pa poljubljam

Tvoj

papa

Župan ... mesta Ljubljane: Na takem papirju so pisana še pisma 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, kar pomeni, da so bila napisana med županovim delom v pisarni. Ljubljanski župan je bil T. od 1911 do 1921, ko je zaradi bolezni odstopil (SBL IV, 50—41, V. doba). — *mi je časih za obupati:* Pismo je bilo napisano deveti dan po avstroogrski vojni napovedi Srbiji, ko je T. potožil o svojih težavah, kar sicer ni bila njegova navada. Prizadetost zavoljo denarne zapore (moratorija) pa je koj obrnil v šalo. — *z veliko težavo nastrgal, da sem plačal pisarno:* Odvetniško pisarno je imel T. v najeti hiši na vogalu današnje Tavčarjeve in Titove ceste, s štirimi sobami na levi strani visokega pritličja, z vhodom iz takratne Sodnijske št. 4. — *moram tudi Tebe v moratorij posaditi:* Šaljive domislice kakor *nastrgal, v moratorij posaditi* so T.-ju z ustvarjalno učinkovitostjo pomagale iz težav. — *Franek ... pri tako imenovanem »ersatzkader«:* Prvorojencu Ivotu se je sicer posrečilo izmuzniti se vojakom, drugorojeni Franek pa je bil potrjen. Nadomestni kader, kamor je bil dodeljen, je T.-ju netil upanje, ki pa se je kmalu pokazalo za varljivo. — *Mama je na Visokem:* Franja Tavčarjeva (1868—1938, SBL IV, 27). — *morata Ante in Igor pridno kositi:* Ante Tavčar se ne spominja, da bi bilo kdaj koli to delo njegova ali bratova dolžnost, trdeč, da se je oče le šalil. — *Konja sem oprostil:* zvit izgovor zoper vojaško zaplembo. — *debeli gospod:* Po izjavi Antea Tavčarja, sodeč pa tudi po poročni fotografiji, navedeni v uvodu, Vladimir Arko sprva ni bil debel; prej malo čokat in neokreten. Čeprav ali pa ker ga je imel rad, si je tast, najbrž po Cankarjevem zgledu, kapitalističnega buržuja kot debelega gospoda privoščil, da podraži Pipa, s tem pa dá duška tudi očetovski zapostavljenosti. — *Prava sreča, da je bila poroka toliko pred mobilizacijo:* Sredi poročnega potovanja je mladoporočenca nekje v Romuniji ta presenetila in jima prekrizala nadaljne načrte.

2

Dragi Pipo!

Dolgo Ti nesem nič pisal, ker so sedaj hudi časi, in ker še vedno ne morem pozabiti, da si me tako rada zapustila!

Če hočeš kaj denarja, boš že morala sama ponj priti! No pri Naglasulji ste mi z mama napravili masten račun! Hinavki!

Mama ga sedaj igra. Da si vemo, da je bil Franek dné 25. oktobra še popolnoma zdrav — ga mama vender igra! Razvija vse najrumenejše sitnost[n]i, in to z največjo rafiniranostjo! Bog obvaruj Tvojega obširnega in obsežnega moža, da bi se Ti na tem polju tako ne razvila, kot se je razvila dobra Tvoja mamica!

Pa vsaj je poznaš! Ko čem ravno prav sladko zaspati, pa nastanejo naenkrat na sosednji postelji grozni vzdih, ki se končajo z visokim cem: Kaj ste z mano naredili! Veš tako, kot je bilo takrat! —

Ali me pa naenkrat prebudi z globokega spanja — gromenje: Vi mi nekaj prikriivate, med seboj šepčete, meni pa prikriivate, da Franek že gnije v — ruski zemlji!

In tako iznaša hudiča za hudičem, ki na vse zadnje meni spanje vzame. To so noči prijateljica!

Kaj pa kaj v hiši Arkovi? Zadnjič sem čital da se neka bluza naroča!

Kaj pa kaj gospa Milka? Ali bo fant? Če ne ji bodi večna sramota, sedaj ko nam vojska toliko fantov pomori!

In gosa Slavetičeva, ali se kaj po izgledu svoje sestre za vojsko ne bo nič preskrbela? Privoščil bi očetu Slavetiču vsaj dvojčke! Sicut voluntas dei! —

Morda Vas obiščem prej nego mislite v Zagrebu. Prišel pa bom čisto nenapovedano, da Vaju takrat ne staknem, da bi popoldne spala!

Pozdravi mi pred vsem starega pobratima na Kaptolu. Tudi njegovih dve [dve] hčeri mi pozdravi! In končno tudi Vladkota, kateri se naj ne pase preveč s fazani. Sicer pa pošten lovec je samo tiste fazane — ki jih je sam vstrelil!

— Sedaj pa mislim, da sem Ti daljše pismo pisal, kakor kdaj dobri Tvoji mamici, ko je bila moja nevesta.

S celo košaro poljubov ostajam

Tvoj

papa

P. S. Mavčka je po noči tudi do dna duše prepričana, da bomo spomladi vsi od lakote pomrli! Kaj!

10/9 914

Dragi Pipo: T.-jeva pisava je tako svojevrstna in izpisana, da jo je mogoče ponekod razvozljati samo po analogiji ali s kombinacijo. Sicer bi se dalo domnevati, da jo naziva Pips, pismo pa da datira z aprilom ali z julijem, ker manjka pri arabski številki mesca gornji del devetice. Toda aprila 1914 Pipa še ni bila poročena, 10. julija istega leta pa Franek še ni mogel biti potrjen, čeprav je moral kmalu po mobilizaciji na rusko fronto. Ker pa so bili svojci še 25. oktobra obveščeni o njegovem popolnem zdravju, za mesec označena devetica v datumu ne more predstavljati septembra, marveč pomotoma november. — *pri Naglasulji:* Helena Naglas, poročena Bretl, je bila ugledna ljubljanska trgovka s pohištvom, ki je bil T. z njo v toplih družinskih zvezah. Zato se je iz nje lahko ponorčeval tudi v kasnejši noveli 'Cvetje v jeseni' (TZD VI, 361—364). — *Mama ga sedaj igra:* Franjine težke slutnje, ki se T. tu pretirano norčuje iz njih, so imele morda že prav tedaj realno podlago. Po izjavi Anteja Tavčarja je brata

koj ob prihodu na fronto zadel šrapnel. Zadetek v ramo je potoval po telesu do noge, a ga tudi po transportu v ljubljansko vojaško bolnišnico na Liceju niso mogli operirati, da je občutil bolečine vse življenje. — *Zadnjič sem čital da se neka bluza naroča*: namigovanje na Pipino nosečnost, vendar preuranjeno. — *gospa Milka ... gospa Slavetičeva*: Vladimirjevi sestri, Pipini svakinji. — *starega pobratima na Kaptolu*: Tu je imel Vladimirjev oče obsežno posest in trgovsko podjetje. Tu je tudi stanoval s svojo družino, dokler se tá ni razselila. — *sem Ti dalje pismo pisal*: T. ni rad pisaril pisem, saj mu tega ni dovoljevala stalna zaposlenost. Pisma Pipi pa se v marsičem dajo primerjati pismom njeni mami pred poroko (gl. TZD VIII, 186—201). — *Mavčka*: Tako je T. nazival svojo ženo. — 10/9 914: Datum je treba pravilno razumeti 10. XI. 1914.

3

Dragi Pipo!

Tvoje ošabnosti, katero si ob svojem zadnjem bivanju v Ljubljani proti svojemu dobremu očetu v polni meri uporabljala, še nesem popolnoma pozabil. Vzlic temu Ti je odpuščeno, kar naj bolj iz tega razvidiš, da Ti k Tvojemu godu pošiljam tem potom očetovska svoje voščila. V prvi stoji vrsti želja, da bi Te bog oblagodaryl z večjo — ponižnostjo! Pred Veliko nočjo mi bo težko priti v Zagreb. Kadar pa pridem, ne bom zamudil spomniti se 19. marca.

Pri nas imamo štiri mlade mučke! Ze gledajo! Ena je precej Tebi podobna. Kaj ko bi je s sabo prinesel, kadar pridem doli.

Pozdravi celo Kaptolsko brigado, posebno pa Vladimirja

S poljubi
Tvoj

17/3 915

papa

19. marca: Pipin god, sv. Jožef. — *štiri mlade mučke*: Kakor naziva T. *mavčka* svojo ženo (2), očitno misli tu na štiri sinove, ki so po Franekovem okrevanju spet skupaj doma. — *Kaptolsko brigado*: Arkovo družino, živečo še na Kaptolu.

4.

Preljuba Pepa!

Danes, ko vemo, da ni nobene nevarnosti, Ti še le pišem, da je našo dobro in teško mamó zadela huda nesreča.

Zadnji petek, ko je sama pod Smovdnom nabirala gobe, je padla čez kamnito steno kakih pet metrov globoko v zapuščeni Lazarčkov kamnolom. Torej čisto na kamen!

Pravi čudež, da se živalica ni ubila. Staknila pa je nebroj poškodb, da je izgledala kakor Job na gnoju!

Pred vsem na glavi dve teški, do kosti segajoči poškodbi. Eno vrh glave, drugo na nosu. Pri tem glava vsa v bunkah, da je grozno izgledala.

Silno raztokla si je komolec na desni roki, katero nosi sedaj v bandalirju, kakor kak ranjenec z bojišča!

Na [levem] desnem stegnu je za ped na široko raztrgano meso, in černih podplutev je [je] celo telo vse polno.

Po padcu je ležala nekaj časa v nezavesti, vendar pa si možgan, ker ni padla z glavo naprej, ni pretresla, in tudi črepinje se ni prebila, kar je prava sreča!

Še tisti večer so je prepeljali v Ljubljano, kjer jo je dr. Jenko na vse mogoče načine obvezal, da je izgledala kakor Turkinja iz harema. Tudi proti tetanusu je bila inficirana; ker je bila rana na komolecu s prstjo zamazana. Lahko si misliš,

kako sem se prestrašil, ko je pozno v noči, ko sem že ležal, prizdihovala v mojo sobo, ter mi z milim glasom povedala, da bi se bila skoraj ubila!

Včeraj sem je zopet v Ljubljano (po prvi obvezi je se vé morala zopet na Visoko!) prepeljal, da jo je dr. Jenko zopet prevezal. Sedaj je izven vsake nevarnosti, in upam, da bode v kakih 14. dneh popolnoma zdrava.

Dokler mi dr. Jenko ni dal pomirljivih zagotovil, Ti nesem hotel pisati, da bi se po nepotrebi ne razburjala!

Druzega Ti novega ne vem ničesar pisati

Ante pride kmalo na fronto, in pričakujem da mi prinese ž nje hrabrostno svetinjo prve vrste, kakor mi jo je Franek prinesel.

Vam vsem pa svetujem, da v miru in ljubezni živite, ker so prepiri največja nespamet. Posebno v teh resnih časih!

Prisrčno pozdravlja Vas vse, Tebe pa gorko poljublja

Tvoj

papa

8/9 1915

Dr Ivan Tavčar

Pod smovdnom ... Lazarčkov kamnolom: Smoldno (domačini pravijo Smovdøn) je naselbina onstran Poljanščice nasproti Visokemu, *Lazarčkov kamnolom* pa bliže ceste iz Poljan, mimo Visokega k Logu (Lazarček je prebivalec na Gabrški gori; Planina gl. Zemljevid domačih krajev ..., priloga k TZD III). — *živalica*: T.-jev izraz nežnosti do ljubljene ženske od prvih ustvarjalnih let naprej. — *V bandalirju*: bandalirju, bandaži (obvezi). — *dr. Jenko*: znan takratni ljubljanski zdravnik, čigar žena Fina Martinak je bila sestrična Franje Tavčarjeve. — *proti tetanusu je bil inficirana*: pravilno ... injeicirana. — *po nepotrebi*: po nepotrebem (T.-jev izraz). — *hrabrostno svetinjo prve vrste, kakor mi jo je Franek prinesel*: »patriotično« ironiziranje odlikovanj — Franek je bil res deležen srebrne hrabrostne svetinje za neizlečljiv zadetek; pri vpoklicu tretjega sina Anteja na fronto pa oče grenko sluti nekaj podobnega.

4.—5.

Zagreb 4/I. 1916.

Dragi papa!

Danes nisva prišla iz začudenja jaz in Vladko, respective Vladko, zakaj si gotovo že misliš.

Vladko ima kupčije z Kreditno banko, *sklenjena* kupčija se ne stornira čez noč pa če je že tako da trgovec kupčuje, advokat procese vodi.

Vladkotu Kreditne banke in njenih kupčij ni treba, ali na celej stvari bi mi bilo neprijetno da o tem družba iz Kaptola zve, enkrat so že bile neprijetne govornice, v drugič bi se mogoče nebi znala več tako navladati — but leest not least Vladkec je moj mož.

je to tudi zet, no hvala Bogu o tem so drugi podučeni, ako tega predsednik in pa Triller ne vesta, no pa saj se je še Ante potožil čez predsedništvo.

Ako Kreditna banka z različnimi judji iz Zagreba kupčije sklepa kateri od Vladkota robo kupujejo, mislim da potem res ni povoda da se s zetom — ali ja Schwiegersohn (no pa saj ni pri militerju) oziroma da se zetu kupčije kviri,

Dovoli da Ti k krasnemu odlikovanju čestitam.

Najsrčneje Te pozdravlja

in poljublja Tvoja

Pipa

4.—5.: Med četrtem in petim T.-jevim pismom, ki so danes vsa v rokah njegovega sina Anteja Tavčarja, se je po časovnem redu ohranilo tudi to hčerkino pismo očetu, ki mi ga je iz škofjeloškega arhiva v kseroksu pod signaturo T-1/3 prijazno posredoval ravnatelj tega arhiva (spada pod ZALj) prof. France Štukl. To je verjetno njih edini še ohranjeni dopis očetu poleg nedatiranega, navedenega v uvodu, ki je prav tam ohranjen pod isto signaturo. — *prišla iz začudenja jaz in Vladko*: Kako je Pipa reagirala na družinske udarce, ki jo je o njih oče s šegavo prizanesljivostjo pismeno obveščal, ni znano, saj so vse njene vesti izgubljene, kolikor jih je sploh bilo. To pismo pa ni s T.-jevimi v nikakršni zvezi ne po človeškem odnosu ne po vsebini in stilu. — *respectively Vladko*: Podobno nejasni kakor ta besedna igra so tudi Pipini očitki Ljubljanski kreditni banki, ki je očitno razveljavila neko pogodbo med seboj in njenim možem. Nanašajo se na podpredsednika Karla Trillerja (SBL IV, 178), predvsem pa na predsednika T.-ja kot tasta. — *but leest not least*: Ker pravopisno ni v redu, ni jasno, kaj hoče povedati. — *je to tudi zet*: Za prejšnjim stavkom, zaključenim s piko, piše zmedenka na novi strani brez novega odstavka z malo začetnico, kot da je nekaj spuščenega. — *da se zetu kupčije kvari*: Tudi po tej vejici se zmedena misel na naslednji strani ne nadaljuje, kar zbuja vtis, da dopisovalka ni čisto pri sebi. — *saj se je še Ante potožil čez predsedništvo*: Ante Tavčar izjavlja, da ta trditev ne more držati, saj je bil zadnja tri vojna leta na fronti in s sestro sploh ni prišel do osebnega stika. — *h krasnemu odlikovanju*: Ni znano, da bi bil T. v tem ali v katerem koli drugem vojnem času kaj odlikovan. Pipa očitno misli na srebrni rog, ki je z njim T. kot župan odlikoval polk »kranjskih Janezov« na fronti (fotografijo hrani škofjeloški arhiv pod signaturo T III/1). To »patriotično« dejanje je v povojnem časopisju zbuvalo obilo zabavljanja in zasmeha.

5

1./4 916

Dragi Pipo!

Danes je prvega aprila, in zatorej se spominjam Tvojega rojstnega dne, s katerim si me takoj, ko si prišla na svet, v april poslala.

Sedaj se Ti pa zahvaljujem za obilne pisma, s katerimi si se me toliko krat spominjala; le škoda, da imamo tako slabo, ali pa tako radovedno pošto, da vse za se pridrži. Pritožil sem se na poštno direkcijo, ali ta pritožba do sedaj še tudi ni rešena!

V časopisih sem čital pretirane reklame o neki Zagrebaški pevki, ki je baje pela — brez not. Če si bila to Ti, potem je bil Hubad, s katerim sem o ti televažni zadevi govoril, muzikaličnega mnenja, da je bilo od Pipe Arkove, rojene Tavčarjeve zelo predrzno, da se je upala nastopiti brez — not. To je tudi moje mnenje!

Zadnjič je bil Ante tu, da je nakupoval za svojo divizijo. Poštenjak je prišel brez denarja, češ, da ni bil še »Kassagang« in da naj papa vse potrebno založi. Obložili smo tega najnovejšega trgovca z različnim blagom. Pozneje mi je poslal »koštengo«, katero sem mu tudi vrnil. Če bo pa denar priromal tudi v moj žep, na to bi ravno ne prise[ge], ker so gospod Ante prevelik diplomat.

Sedaj Ti pa bodi povedano, da je mama postala ena grozna sitnica. Kolikor nas ta ženska maltretira, o tem si lahko Vladko Arko, ki ima Tebe za ženo, napravlja nekoliko pojma! Postali bomo vsi berači, od lakote bomo umirali, in zatorej »špara«, da nam skoraj kuhane bilke ne privošči! Da ni pri hiši Igorjeve energije, bi se skoraj noben dan do sitega najesti ne mogli!

Pa še drugo sitnost ima: na Visokem noče več svinjske dekile igrati. In tukaj pa pridem do pike, kjer se s Tabo srečam in zopet je Igor, kateremu se imam

zahvaliti, da se mi je odkrila resnica! Ravno Ti si bila pri zadnjem »jokajočem« Tvojem obisku v Ljubljani, ko si moji dobri ženi neprestano v glavo ubijala, da naj se toliko ne peha, in da naj ne bodi vedno dekla na Visokem! Zapiši si v spomin: v moj zakon se ne boš umešavala!

Sicer so pa mama na Visokem, in obsejali, otorali, prebranalni bomo kolikor naj več mogoče, tako, da ne bomo stradali, in naj traja še eno leto vojska! Če ne bo drugače, bom še Tebe iz Zagreba poklical, da boš na Visokem za »ta malo«, če pri tem tudi strgaš tisto malo obleke — Jelkica Naglasova mi je pravila, da nisi mogla ž njo v Radeče, ker nemaš kaj obleči —, katero še imaš! Ti bom pa dal novo napraviti — s kopriv, v katere se bode, kakor je staknil nek učenjak, Evropa v bodoče oblačila!

Torej Ivanko ste pokopali, je bilo videti na prej, da Tvojih presternih stopnic ne bo prenesla, pri srčni vodenici, katera jo je že v Ljubljani preganjala. Sicer bi pa reva tako ne bila dolgo živela!

Arko se mi vidi, da se mi preveč peha, samo za denarjem leta, kakor da bi moral postati milijonar. Miljoni neso sreča, sreča je, da tudi v teh časih ostane človek pri dobri volji in veselem humorju, kot ga ima Tvoj velezaslužni oče

Pozdravi mi vse, posebno gospe Milko in Stanko, Slavetiča, pred vsem pa »starega« kuferega bi že prav rad enkrat na »Kaptolu« pozdravil.

Kadar dopuste razmere, pridem k Vam, sedaj pa je to do cela nemogoče.

V drugem pa Te poljublja, dragi moj knedel

Tvoj
papa

Dragi Pipol! Ni povsem jasno, ali piše T. zadnjo črko z o ali z s [t. j. *Pipo* ali *Pips*, ker velikokrat piše obe črki enako]. — *Pritožil sem se na pošto direktorju*: Med navedenim Pipinim pismom in tem naslednjim Tavčarjevim je tri mesece pismenega molka, ki je nesporazume verjetno izgladil. Dokaz resničnega molka med njima je šaljivo fingirana očetova pritožba nad zanikrnostjo pošte. — *o neki Zagrebški pevki, ki je baje pela — brez not*: Ni znano, ali je takrat Matej Hubad (SBL I, 337) o svoji bivši učenki, pevsko nadarjeni Pipi in njene-mu petju »brez not« sodil resno ali pa jo je T. spet podražil, polaskan zavoljo njenega javnega nastopa. Ni namreč nemogoče, da je pod takšnim »petjem brez not« mislil na gramofonsko ploščo, ki si jo je Pipa morda prav ob tem času dala izdelati, kar je bila takrat pri nas še izjemna redkost. — *obložili smo tega najnovejšega trgovca*: Od T.-jevih sinov je Ante najdlje — tri leta — zdržal na fronti. Po priključitvi Italije proti centralnim silam k antanti (1915) je vodil glavni štab proti Italijanom iz Ljubljane general Borojevič, ki je bil s T.-jem v dobrih odnosih. Fronta pa je bila pri Gorici. Ante je bil dodeljen k štabu, ko so tam izvedeli, da je njegov oče župan v Ljubljani. S prehrano je šlo slabo. Posiljali so oficirje naokrog nakupovat. Tako so tudi njega — ne brez uspeha — poslali po živila v Ljubljano. Pri zadnji ofenzivi ob Tagliamentu, ko so Avstrijci še prodirali, ga je granata zadela v nogo. Prebila mu je nart s trajnimi posledicami. — »Kassengang«: denarno izplačilo. — »Koštena«: račun za nabavo. — *prisegel*: T. piše pomotoma *prisel*. — »špara«: šteti. — *od lakote bomo umirali*: Tu pretirava T.-jev humor ob Franjini bojazni pred lakoto do viška; na Visokem so namreč lahko preživljali 8 do 9 krav, 2 konja poleg enega jahalnega in Pipinega ponija; imeli so na razpologo obilico surovega masla, mleka, piščancev, rib itd. — *pri »jokajočem Tvojem obisku«*: Ta moderna metafora da slutiti neko Pipino vsaj subjektivno občuteno nesrečo, ki je T. ni jemal preresno. Morda je zadevala kak nesporazum z možem, kakršni pa so ju kasneje vse pogosteje razdvajali. — *za »ta malo«*: za postransko deklo. — *Jelkica Naglasova*: gl. TZZ VI, 363 k str. 10. — *Ivanko ste pokopali*: Pipina slovenska hišna pomočnica. —

Miljoni neso srečo: odločilen preokret v zadnji dobi T.-jevega življenja. — *Milko in Stanko, Slavetiča*: Pipini svakinji in Štankinega moža. — »*starega*« *kuferega*: Kufereg je morebiti T.-jeva šaljiva omilitev besede kuferaš; po Jurančičevem srbohrvatsko-slovenskem slovarju (1955, 319) pomeni to: kovčkar, nadležen priseljenec, ki je vse svoje imetje prinesel v kovčku. Tako se je T. z Vladimirjevim očetom po ribniško pošalil, čeprav je »stari« Arko že dolgo uveljavljaj svoje trgovsko posestniške sposobnosti na zagrebškem Kaptolu. — *dragi moj knedel*: tipično tavčarjevska metafora.

6.

Preljuba prijateljica!

Tvoje zadnje pismo na mama mi prav nič ne dopade. Nепrestano le misliš] na cape in cunje, ali pa še celo na kože! Vidim, da je zadnji čas, da zopet enkrat Vladita v roke dobim.

Ta mož, ki iz Srbije nove obleke domu vlačí, je v mojih očeh padel.

Tako je!

Kaj je na Kaptolu?

Kar bi bilo potrebno, tega mi ne pišeš, kar pa je nepotrebno, o tem pišeš cele strani!

Sedajle se odpeljem za štiri dnij na Visoko. Bom ribe lovil, bom gobe bral, radi mene lahko vrag vzame vse nove obleke, vse štikarije, in če hoče, še celo vse bele — kože —

Zaokrožene »zice — puppe« ostajam s poljubi in pozdravi

Tvoj
papa

le misli: prav le misliš. — *Neprestano le misliš na cape in cunje, ali pa še celo na kože!* ... lahko vrag vzame vse nove obleke ... če hoče, še celo vse bele — kože: Tak refren se T.-ju ponavlja od prvih pisem izvoljenki Franici in se zaostri v tem pismu na hčerko, kjer v okviru tega refrena ne preostane nikakršne vsebine več. Zato pri *celo vse bele — kože* — označuje T. s pomišljajem v nedogled nadaljujoči se refren, zaokrožen le z zaključnim »zice-puppe«, to je, z brezdnelno, sedečo (sitz-) lutko. S takšno kompozicijsko domiselnostjo označuje T. ne le Pipe-pupe, marveč vso takratno buržoazno siromaščino naših deklet, ki nimajo drugega opravka na svetu kakor svoje votlo lajnjanje o capah in cunjah.

7.

Draga Pupica!

Ne morem si kaj, da Ti ne bi pisal, kako smo se zadnje dnij v naši hiši iz srca smijali

Gospa Bretulja mi je iz Zagreb prinesla sporočilo, da mi ni od gotove strani pričakovati nobenega — pisma.

In tudi Majdičevi gospici, kateri sta bili ravnokar na Visokem so to vest podpirali. Smijali smo se!

Sicer je stvar sedaj enako stavna! Te dnij mislim priti v Zagreb. Stanoval bom pri gospe Mi-, opoldne jedel pri gospe Sta- večerjal bom pa na Ka- Po večerji pa še malo po gradu okrog! Samo Sodnijske ulice za me ne bo v kra-ljevem gradu!

Sicer mi je pa te dnij poslala gospa Josipa Arko lepo sreberno palico v priznanje, ker sem za gospo Deklevovo dobil važno pravdo. Tudi tukaj lahko iščem zveze, tako da v Zagrebu *ne* bom brez vsake Pipe Arkotove!

Za vse je preskrbljeno, Ti pa ostani kakor si bila

Tvoj
nekdanji oče

Draga Pupica: To nedatirano T.-jevo pismo z namerno poudarjenim *u-jem* se dá postaviti neposredno za prejšnjim (z domisljico *»zice-puppe«*), čeprav je utegnil po 6. pismu zavoljo Pipine užaljenosti slediti daljši molk. — *iz srca smijali:* T. skuša s smehom pregnati hčerkino užaljeno molčečnost. — *Gospa Bretulja Naglas—Bretl:* gl. op. k 5. — *Majdičevi gospici:* Posredovanje Aste Znidarčič mi je omogočilo komentirati fotografijo: Visoko 28. 8. 1921, ki prikazuje skupino predstavnikov kranjskega naprednega meščanstva v krogu s 70-letnim proslavljenecem. Med temi je zastopan tudi velepodjetnik in mlinar Vinko Majdič (SBL II, 26) s hčerkama Vero in Emo, ki je menda umrla v Zagrebu. Ti Pipini prijateljci očitno misli tu T., čeprav od še živeče Vere nisem dosegla ne telefonskega ne pismenega odgovora. — *enako stavna:* očitno T.-jeva beseda. — *Stanoval bom pri gospe Mi-:* Milki. — *Sta-:* Stanki. — *na Ka-:* Kaptolu, pri Pipinem tastu. — *Sodnijske ulice:* takratnega stanovanja Vladimirja in Pipe Arko. — *gospa Josipa Arko:* teta Vladimirja Arka, sorodnica Line Deklevove. — *za gospo Deklevovo:* Lino Hudnik, vdovo advokata dr. Hudnika, ki je umrl zavoljo denarne poneverbe v zaporu. — *Tvoj nekdanji oče:* za smehom *iz srca* odkriva T. s tem zaključkom prizadeto očetovsko grenkobo.

8.

My dear gerl and daughter!

Thank you for the wine! Kakor vidiš, se učim angleško in sicer prav vspešno! Novega ne vem nič. Zadnjič sim bil na Visokem, pod streho je vse polno stare šare, morda kaj odpišeš za Tvoje rooms in halls!

Tebi in Tvojemu old man vošim naj boljš — praznike

Pišeš sicer nikoli nič, pa Ti vender pišem to pismo. Da vidiš, koliko je Tvoj father več vreden kot Ti debelouška.

Good be!

Tvoj

pâ

My dear gerl and daughter!: Moja draga deklica in hčerka! — To nedatirano T.-jevo pismo je nastalo med večmesečnim presledkom te korespondence med 7. in 9. verjetno za božične praznike 1916. — *Thank you for [o s pikol] the wine!:* Hvala za vino — *za Tvoje rooms in halls!:* za Tvoje sobe in predsobe! — *Tvojemu old man:* Tvojemu staremu soprogu; T. ni vedel, da v angleščini beseda *man* pomeni moškega, medtem ko se za soproga uporablja beseda *husband*. — *vošim naj boljš- praznike:* voščilo v dialektu. — *debelouška:* šaljiva metafora. — *Good be!:* Zbogom!

9.

[Žig: dvoglavi orel]

Draga Fajfa!

Po dolgem času sem se vendar odločil, Ti zopet pisati. Sem namreč še vedno razžaljen, da ne pozabiš!

Vladko mi je pisal iz neke madjarske Beštje, in prav vesel sem bil, da se je vendar enkrat odločil, zapustiti za nekaj časa svojo hudobno ženico in pa tisto gonjo za peklenskim mamonom, kojega na vse zadnje še nikomur zapustiti ne bo imel! Ja, ja, »Frauerl!«

Mama je zadnjič vsa napihnena prišla z Zagreba. Bila je pol arhitekta, pol slikarja. In končno s pomočjo tetike Josipe — s katero se je, o grosser Moment! — bratovščina pila — še celo nekaj borzijanca. Mimogrede se je pa tudi nekoliko za babico učila. Še enkrat naj pride doli, pa ne bo mogla mimo Stenjevca naprej priti.

Danes je Franek prijadral aroganten, kakor je bil, plešast pa še bolj kakor je bil! H kadru je prestavljen, za sedaj sem ga pa odrinil na Visoko, da ga vidi mamica, katera mu je pisala: pridi! pridi moje zlatno!! To zlatno smo mu nemško prestavili za »Katzengold!«

Ante je v kaverni na fronti, in je danes v resnici naj večji revež od nas vseh.

Jaz imam v Ljubljani veliko težave. Za vsako solato se vojskujem. Ker prihajajo vojaki iz Beljaka, od Gorice in s cele fronte, ko hočejo vsi našo solato imeti.

Vodovodni rezervoar v Tivolskem gozdu poznaš. Ravno streho ima, ki je čedno s travo poraščena. V travi je kakih 10 odprtih, da prihaja zrak do vode. Sedaj pa pomisli, kaj se je spomnil nek »hauptmann«. Že tri tedne goni na streho našega rezervoarja dve kravi in štiri ovce. Kravce spuščajo svoje studenčke, ovčice pa svoje proso k odprtinam, ki spuščajo zrak do vode, da ostane zdrava in pitna! Tako pri nas!

Ali cesarica še vedno pri Tebi spi! Kar vidim, da si danes že prepričana, da imaš v sebi, če že ne nekaj modre, pa vsaj nekaj violetne — krvi. Pogumno naprej!

Z očetovskimi poljubi in pozdravi

Tvoj

papa,

nekdaj prvi telovadec!

22/7 917

Draga Fajfa!: vulgaren germanizem za pipo, tu šaljivo metaforiziran. — *Iz neke madjarske Beštje*: znamenito mondano, danes slovaško kopališče in zdravilišče Pieštany. — *Ja, ja, »Frauerl!«*: ženička (nežna zagrenjenost očetove slutnje, da bo opeharjen za potomca). — *mama ... pol arhitekta, pol slikarja*: Ob selitvi v novo stanovanje v lastni hiši v Vlaško ulico sta Arkova zaposlila tudi Franjo. — *tetike Josipe*: gl op. k 7. — *mimo Stenjevca*: mimo zagrebške umobolnice. — *Franek ... h kadru*: Po prvi poškodbi na fronti (gl. 1.) in nepopolni ozdravitvi je bil Franek sicer prepeljan v zaledje, kasneje pa premeščen h »kadru« na Stajersko. — *»Katzengold!«*: zlato prevarljive vrednosti, kakor se oče hudomušno norčuje iz žene in sina. — *Za vsako solato se vojskujem*: Kot župan je bil T. zadolžen za vrhovno oskrbo podhranjenih domačinov kakor tudi pomanjkljivo zaščitenege vojaštva, ki se je zatekalo v Ljubljano z vseh front; *solato* uporablja metaforično. — *Vodovodni rezervoar*: ta zgodba je resnična in je T. ne navaja hudomušno v prenesenem pomenu. — *cesarica*: Pipina znanka Cesarec, ki je nekaj časa prebivala pri Pipi. — *violetne krvi*: T. šaljivo namiguje na »cesarsko« kri gornje obiskovalke. — *nekdaj prvi telovadec*: po telesni spretosti (pri Sokolu); da je zdaj prvi po duševnih akrobacijah (kamuf্লাži), to zamolči.

10.

Dragi Vladko!

Potom Kreditne banke — torej po ovinku — sem izvedel, da si prišel bolan s pota. Imenovala se je bolezen, ki lahko opasna postane. Skrb me je navdala, in v strahu sem za Te, kakor bi bil za vsakega svojih otrok, če bi mi kateri obolel; jaz sedim ze na koncu veje, in če se ta odlomi, in me vzame navzdol s sabo, kaj je to?

Drugače je s Tabo, zatorej pazi, da se ozdraviš. Pipa pa mi naj časih vsaj kako karto piše, da bom pomirjen

Bodi prisrčno pozdravljen

od
Tvojega
tasta

Ivana Tavčarja /:papa:/

Meni je nekoliko bolje, samo silna nervoznost me muči!

da si prišel bolan s pota: Sodeč po 9. pismu, da je Vladimir odšel v Pieštane, je to nedatirano pismo po vsej verjetnosti v zvezi z isto boleznijo, o kateri pa T. stvarneje ne spregovori. — *Meni je nekoliko bolje:* Tudi pomanjkljiva pisava priča o T.-jevi bolezenski oslabeledosti.

11.

Dragi Vladko!

Zahvaljujem se Ti za ljubo pismo. Upam, da si zdrav Vprežen pa le hočeš ostati, kakor vidim z današnjega »Slovenca«, kjer čitam, da sta z Ebenspangerjem zgradila tovarno, ter v njo vtaknila — 12 milijonov! To je visoka skala in Bog ne daj, da bi prišel kak Lenin nad Hrvatsko!

K Tebi sedaj ne morem priti, ker je pri tacih časih in pri taki zimi vožnja po železnici, če že ne nemogoča, pa vsaj za starega človeka smrtno nevarna!

Ko pride spomlad, pridem gotovo kakor rečeno k Tebi — k Pipi ne, ker je bila proti meni, revnemu očetu — preošabna. Takrat sicer kolin ne bo, pa bova vendar prijetno kramljala o tem in drugem,

Do takrat pa zdravstvuj in bodi prepričan, da z veliko ljubeznijo in zanimanjem zasledujem vsak Tvoj korak.

Pipo pozdravi, in reci ji, da naj se kolin preveč ne naje, ker bi ji lahko škodile.

Tvoj
papa

3/12 918

današnji »Slovenec«: Niti današnji »Slovenec« niti »Slovenski narod« ne poročata nič o kakšnih Arkovih podvigih te vrste dne 3. dec. 1918 ali sploh v tem času. — *z Ebenspangerjem:* Po izjavi Anteja Tavčarja je bil Ebenspanger v Ljubljani, ne v Zagrebu. — *Tokrat kolin ne bo:* Istega dne poroča SN med Dnevnimi vestmi »Zakaj je v Ljubljani klanje prešičev in drobnice zabranjeno?«

12.

Velemožna in presvitla!

Na Vaše ekspresno pismo, katero ste blagovolili pisati moji soprogi, Vam preponižno naznanjam, da moja gospa radi malenkostne selitve ne more priti v Zagreb, ker grem za osem dnij na Visoko, kjer v nobenem oziru brez žene biti ne morem.

Z naj ponižnimi pokloni

Vaš
preponižni

dr. Ivan Tavčar

Datum 12. kozo'prska 1720

Datum 12. kozo' prska 1720: Ker ni mogoče dognati nikakršnega družinskega jubileja, ki bi bil v zvezi s tem datumom (12. oktobra), bodisi s T.-jevimi predniki bodisi s Kalanovimi Visočani tega časa, naj zaenkrat velja ta datum kot šaljev prenos dejanskega časa 12. oktober 1920. — *kjer v nobenem oziru brez žene biti ne morem:* Domneva, da je ta dan veljal za skupni praznik T.-ja in Franje, se s pomanjkljivimi doslejšnjimi podatki ne more izpričati.

13.

Draga Pipa!

Prav teško pišem, ali vender Ti pišem.

Ze 15 let me hoče dr. Žerjav iz Narodne tiskarne izpodriniti, ali vsi poskusi so se mu ponesrečili. Z delnicami te tiskarne zvezana je moja politična čast, zvezana moja politična zvestoba do somišljenikov — prijateljev, ki stoje že 30 let zvesto na moji strani. Sebi v obraz ne morem pluvati, in svojih prijateljev ne izdati!

Če bi bil Arko, prej kot se je zvezal z dr. Žerjavom — ki že ima svoj list in svojo tiskarno! — mene vprašal, bi ga bil podučil, da je zame, dokler živim, ako nočem postati falot, popolnoma nemogoče, dati svoj list v roke možu, ki mi je petnajst let izpodkopaval moj politični vpljiv. Sam sebi ne morem glave odsekati! Potolaži Vladkota, če moreš, ali jaz ne morem drugače!

Tvoj

papa

Prav teško pišem: To zadnje ohranjeno T.-jevo pismo svojcem postavlja Ante Tavčar domnevno v leto ali poldrugo leto pred očetovo smrtjo. To bi soglašalo z drugo polovico zadnjega ustvarjalčevega obdobja, to je, z letom med 1921 do 1922, ko ga je še zmeraj bremenila bolečina zavoljo ostrih razkolov v stranki. Komaj dve leti poprej (1919) je o tem prvič jasno, s tavčarjevsko patino humorja spregovoril Izidorju Cankarju (Obiski 1920, 148) kot vzroku in pobudi za nastanek zadnjih dveh klasičnih del. Po vojni so ga »mladi« z Gregorjem Žerjavom na čelu res prerastli in si osvojili v JDS (bivši NNS) osredna odgovorna politično-gospodarska mesta. Niso pa mogli z delnicami izpodkopati Narodne tiskarne, ki je z njimi T. trdno držal dolgoletno glasilo Slovenski narod do smrti v svojih rokah. S tem je kakor staro deblo ščitil v objemu nove države slovenski organizem, ki ga je prav takrat začenjala naskakovati bivša narodno-radikalna slovenska skupina »mladinov«. O tej tri desetletja od T.-ja mlajši generaciji »osemdesetletnikov«: Gregor Žerjav (1882—1929, prim. Gestrin-Melik, Slovenska zgodovina . . ., 1966, 289 s.), Albert Kramer (1882—1943, SBL I, 554), Adolf Ribnikar (1880—1946, SBL III, 95), ki jo je v tem času najostreje in najnevarneje zastopal prvi, izjavlja v zvezi z ovirami njegovega dramatskega ustvarjanja »Can-

karjeve trilogije« dr. Alojz Kraigher: »Izšla je ... 1921, tri leta po Cankarjevi smrti. Tedaj so bile razmere v stari Jugoslaviji Cankarju sovražne. Saj o Sloveniji skoraj govoriti ni bilo mogoče, četudi se takrat še ni imenovala dravska banovina. Odločujoča stranka so bili pri nas Žerjavovi demokrati, ki so imeli na svojem programu kot prvo in najbolj važno točko: likvidacijo slovenstva.« (KZD I, 447.) »Umetnikovo trilogijo« je pisal v letu, ko je že zrelo orjunstvo. Takrat se ni smel ne mogel dotakniti Cankarjeve politične in socialne tendence. »Tudi sem že vedel, da bom moral emigrirati iz žerjavovske Slovenije, kar se je jeseni 1922 tudi res zgodilo.« (Tam, 448.) — **Že petnajst let me hoče dr. Žerjav iz Narodne tiskarne izpodrinili:** Drugače je nastopil Žerjav kot dunajski študent približno poldrugo desetletje poprej v društvu »Sloveniji«, ki se je bila oplajala pred dvem desetletjema še s Tavčarjevo radikalno liberalistično pobudo, medtem pa že precej zaspala. V soglasju s potrebami novega časa je skušal Žerjav to okolje razgibati in z geslom narodno-radikalnega dijaštva podkrepiti sodobno voljo slovenskih visokošolcev tudi z drugih univerz. Njegov uvodni program radikalnega glasila »Omladina I, 1904/5 naglašja: »narod naj se čuti jedno vseslovensko celoto«; naslednje leto pa že zareže nož v skupno telo: »Mladina noče v zavoženi tir očetov. Odklanja dediščino njihovih pasivov.« Iz številnih napadov in namigavanj na Narodno napredno stranko v Omladini pa tudi drugod je T. dobro občutil, da merijo na predsednika Narodne tiskarne in njegovo odločujoče glasilo Slovenski narod. Ni pa v tem času (1905/6) še mogoče zaslediti, da bi Žerjav stremel ne le po izpodjedanju T.-jevega politično-družbenega ugleda, marveč tudi po prisvajanju njegove gospodarske veljave. — *stoje že 30 let zvesto na moji strani:* Navedba treh desetletij bi bila v soglasju z datiranjem 13. pisma, če potrdimo domnevo, da je prevzel T. vodstvo NNS v petem ustvarjalnem obdobju (1887—1893), ko se je šele snovala. Ko ga je delniški odbor Narodne tiskarne 1888 izvolil za predsednika, mu je s tem poveril oblast in odgovornost za Slovenski narod. Svojo liberalno, antiklerikalno bojevitost pa je tu pričel neposredno uveljavljati šele z nastopom drugega triletja tega obdobja (1890—95) ob spopadu z Mahničem in z oblikovanjem obeh strank. Od tega časa naprej je mogoče govoriti tudi o stalni medsebojni zvestobi političnih somišljenikov — prijateljev. — *ki že ima svoj list in svojo tiskarno:* Kot član odbora za nacionalno zaščito je Žerjav posredoval k odkupu Kleinmayr-Bambergove tiskarne. L. 1919 je sodeloval pri ustanovitvi Delniške tiskarne in prevzel predsedstvo odbora Delniške družbe. V tej zvezi je s prijatelji ustanovil od 1920 dnevnik Jutro. Pred javnostjo predstavlja lastnika in izdajatelja tega lista Konzorcij, za tega pa odgovarja Ribnikar.

14.

Veledenjeni gospod!

Oprostite, da Vam toliko časa nisem pisal. Kriva je moja bolezen, ki je z Velkoviča napravila v prahu strtega črva.

Hvala lepa za poslano knjigo Zelo me je zanimala. Hudomušnosti prenašam, ker sem jih v svojem življenju neštevilnokrat sam rabil. Torej še enkrat hvala.

Če sem časih spregovoril ali zapisal kako besedo, ne štejte mi je vzlo.

S spoštovanjem in vdanostjo.

Vaš

Dr Ivan Tavčar

20/I 922

Veledenjeni gospod! Pismo se je ohranilo v ostalini dr. Alojza Kraigherja, ki mu je bilo namenjeno. Nanj me je s prepisom velikodušno opozoril 13. IX. 1969 asistent literarne teorije Evald Koren. Njegov prepis sem kolacionirala z izvornikom v stanovanju Kraigherjeve vdove, preden je možovo rokopisno ostalino predala v NUK. — *Kriva je moja bolezen, ki je z Velkoviča napravila v prahu strtega črva:* T.-jeva bolezen (rak na črevesju) ga je 1920 pričenjala raz-

jedati telesno, duševno pa ni omagal do smrti. Svojo preteklost pa je v tem času presojal z Velkovičem ostreje kakor pa Kraigher z Mogočnikom. Kljub temu je prav tako kakor Kraigher ni upošteval dialektično razvojno, sicer bi se tudi s strlostjo črva ne primerjal. Učinkovita postaja ta primera, če jo razumemo kot simbolizirano metaforo. Tako globoko pa ga Kraigher ni dojel. — *Hvala lepa za poslano knjigo*: Kraigher je očitno koj po izidu (1. I. 1922) T.-ju poslal svoje zadnje dramsko delo »Umetnikova trilogija«, posvečeno spominu Ivana Cankarja. V tretji enodejanki te knjige »Umetnik v nebesih« postavlja Umetnika-Cankarja z Jacinto vred v preddverje nebes, kjer čakajo umrle duše na odločitev Svetega Petra. Pri medsebojnem obračunavanju štirih Janezov se izkaže zaslužnost življenjskih nasprotnikov Janeza Umetnika in Janeza Mogočnika, da smeta skupaj, med seboj pomirjena, prestopiti v raj. — *Hudomušnosti prenašam*: Avtor prej preblago kakor pa hudomušno presoja sovražno napetost med Cankarjem in Tavčarjem v prvih obdobjih (1895—1914); kasnejših globokih notranjih sprememb pa zlasti pri Tavčarju ne obvlada dovolj, da bi bil mogel dojeti gornjo T.-jevo metaforo simbolično. Da bi pa T. dramatikovo presojo spremljajočih duš (Janeza Antrige-Govékarja in Janeza Sladkosti-Ilešiča) smatral za hudomušno, je premilo rečeno. Saj je postala takšna cankarško pretirana karakteristika znanih, še živečih književnikov ena od ovir, da ta komedija ni bila sprejeta na oder (prim. KZD I, 456). — *ker sem jih sam rabil*: Da je tudi T. sam celo v zadnjem ustvarjalnem obdobju (1917—1922) rad hudomušen, čeprav mu to proti koncu včasih več ne uspe, dokazujejo tu navedena pisma svojem.

† Marja Boršnik
Kranj

AKCENTUACIJSKA ZMEDA V NAŠIH SLOVARJIH

Slovenska akcentologija ima lepo tradicijo. Pomislimo samo na Valjavca, Škrabca, Pleteršnika. Za njimi so sicer glede tonemskega naglasa nekoliko obupali: pravopisi so ga zanemarili, enako po Brezniku tudi šolske slovnice. To je razumljivo, saj bi bilo učenje tonemskega naglasa za povprečnega uporabnika knjižne slovenščine pretežavno, praktično nemogoče. V poštev prihaja tako učenje le za specializirane govorce, ki imajo tonemski naglas že iz svojega domačega govora, a še pri njih le toliko, da korigirajo posamezne preizrazite narečne posebnosti.

V slovarjih se tonemski naglas pojavlja le izjemoma, in sicer v najbolj reprezentativnih (Pleteršnik,¹ SSKJ²), v večjezičnih le v nedokončanem slovensko-srbohrvatskem slovarju pred drugo vojno (izšel šele po vojni),³ kjer je sodeloval menda Breznik, in v Bezlajevem ESSJ⁴ zaradi znanstvene pomembnosti in uporabnosti tonemskega naglasa.

Celo jakostni naglas ni v slovarjih vedno označen. Večjezični slovarji s slovenščino na drugem mestu naglasa navadno ne označujejo,⁵ pa tudi tisti s sloven-

¹ Slovensko-nemški slovar, Uredil M. Pleteršnik, V Ljubljani, I 1894, II 1895.

² Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana, I A—H 1970, II I—Na 1975, III Ne—Pren 1979.

³ Slovensko-srbohrvatski slovar I, Ljubljana 1950.

⁴ F. Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, Prva knjiga A—J, Ljubljana 1976.

⁵ Celó tako obsežni kot npr. Grad-Skerlj-Vitorovič, Veliki angleško-slovenski slovar, Ljubljana 1978, nimajo označenega. Med izjemami bi omenil: F. Tomšič, Priročni nemško-slovenski slovar, Glotta, Maribor 1963, ali Pirogova-Orožen-Sever, Rusko-slovenski učni slovar, Ljubljana 1977.

ščino na prvem mestu navadno šele v zadnjem času in večinoma brez drugih osnovnih oblik (rodilnika pri samostalniku, ženske in srednje oblike pri pridevniku in sedanjika pri glagolu).⁶

V vseh teh slovarjih je delo za akcentuacijo v bistvu kompilativno, saj bistveno ne more odstopati od akcentuacije v osnovnih normativnih delih oziroma pri etimološkem slovarju od akcentuacije v virih.

Glede na našo dokaj dobro akcentološko tradicijo bi pričakovali, da bodo slovaropisci obdržali določen nivo, vendar se to pogosto ne dogaja. Kaže, da akcentuaciji ne posvečajo prave pozornosti. Mislim, da smo prišli pri tem že tako daleč, da je treba na stvar vendarle opozoriti. Zato bi se na kratko dotaknil treh slovarjev, vsakega popolnoma druge vrste in tudi akcentuacijsko različnih kvalitet: terminološkega, etimološkega in dvojezičnega ter ob njih pokazal na probleme, ki so pri vsakem drugačne vrste, a v bistvu pokrivajo vso slovarsko akcentološko problematiko.

Vojaški slovar⁷ ima akcentuacijo dokaj dobro izpeljano. Nedoslednosti (npr. *doskòk -òka* : *odskòk -òka*, *prevòz -òza* : *privòz -òza*, *postròj -òja* : *ustròj -òja*, *agènt -ènta* : *reagènt -énta*, *referènt -ènta* : *rekonvalescènt -énta*, *kilotónski* : *mégatónski*), pozabljenih oznak polglasnika (*deska*, *dež*, *gnezdece*) ali *u* (*napolniti*, *napolnjen*) ipd. ter tiskovnih napak (*izvršèn*, *pozdráv -áva*, *prótiartilerijski*, *tòpel* [peu]) je razmeroma malo: morda dobrih dvajset, kar je pri kakih sedem tisoč geslih še skoraj zanemarljivo število.

Ugovor pa bi imel k enemu od teoretičnih izhodišč tega slovarja: opustil je vse dvojnice. S tem je po nepotrebnem osiromašil ne samo naše vedenje o dvojničnem naglasu, ki je včasih enakovreden tistemu, ki je v slovarju zapisan, in bi se bilo večkrat težko odločiti, kateremu naj sploh damo prednost (*služiti* ali *slúžiti*, *čolnič* ali *čólnič*, *daljinar* ali *daljinár* ipd.), ampak je večkrat s tem tudi onemogočil naše sklepanje o naglasu v drugih (v slovarju nezapisanih) oblikah iste besede. Tako bi nam npr. podatek v geslu *izložiti -lòžim*, če bi imel nedoločniško dvojnico, proti *dovolíti -vólim* (ki dvojnice nima), dal kvaliteto *o-ja* v velelniku in opisnem deležniku (*izlòči izlòčil* : *dovóli dovóлил*), pri *izkázati -kážem*, če bi imel nedoločniško dvojnico, proti *odrézati -rèžem*, bi lahko dal naglasno mesto v velelniku in opisnem deležniku (*izkázíte / izkážíte izkázála* : *odréžíte odrézala*) ipd. Da je to nekoliko motilo tudi sestavljavce slovarja, vidimo po tem, ker so vzeli včasih dvojnico, ki je v SSKJ na drugem mestu (včasih celo s kvalifikatorjem tudi), kar pri drugačnih primerih ni navada. S tem je nastalo še nekaj dodatnih nedoslednosti, ki med prej obravnavanimi primeri niso štete (*izkázati* : *pokázáti*, *navézati* : *povezáti*). Tudi pri opuščanju dvojnic za izgovor *l-a* prihaja do neuskkljenosti. V SSKJ je npr. nekoliko različnih izgovor pri *branilec* [ue in lc] in *branilka* [lk in uk], ker je pri ženskih oblikah *l* navadno za spoznanje pogostejši; v tem slovarju pa je druga dvojnica opuščena in tako dobimo podatek, da se *branilec* izgovarja le z *u*, *branilka* le z *l*.

Nekaj dvojnic v primerjavi s SSKJ bi se verjetno v tem slovarju res dalo opustiti, vendar tiste najpogostejše in tiste, ki njihova opustitev kvari sistem-

⁶ Izjemi sta npr. oba večja slovensko-srbohrvaška slovarja, Škerljev in Jurančičev.

⁷ Vojaški slovar, Ljubljana 1977, Uredniški odbor: T. Korošec, S. Petelin, S. Suhadolnik, P. Strukelj, J. Švigelj.

skost, bi bilo le treba ohraniti. Mislim, da zaradi tega slovar ne bi narastel niti za celo stran.

V primerjavi z akcentuacijo v Vojaškem slovarju, ki je urejena in še kar dobro izpeljana, seveda z omenjeno pomanjkljivostjo, da so opuščene vse dvojnice, pa je akcentuacija v ostalih dveh slovarjih, ki sem jih pregledal, izpeljana tako, da je treba zavzeti do takega obravnavanja slovenskega naglasa strožje stališče.

V Etimološkem slovarju slovenskega jezika⁴ je problematika akcentuiranja zelo zapletena in težka. Zaradi različnih virov in neenotnosti v zapisovanju gradiva je akcentuacijo zelo težko spraviti na skupni imenovalc. Take stvari bi moral izpeljati verziran akcentolog in dialektolog obenem. Ker tega iz razumljivih razlogov ni bilo mogoče izvesti, bi bila še najboljša rešitev v delni opustitvi akcentuacije. Najbolje bi bilo navesti le Pleteršnikove naglase brez spreminjanj bodisi v Ramovševo ali v sodobno knjižno tonemsko transkripcijo. Nenavajanje Pleteršnikove akcentuacije je za etimološki slovar osiromašitev že zato, ker nam Pleteršnik s svojo dolensko dvojno kvaliteto sedanjih knjižnih oznik *e* in *o* kaže na etimologijo, saj je Pleteršnikov *e* vedno iz *ě* in *o* vedno iz etimološkega *o* (circumflekiranega in zgodaj podaljšanega novoakutiranega). Pri spreminjanju Pleteršnikove akcentacije pa je prišlo še do toliko napak, da je slovar glede označevanja vokalne kvalitete neuporaben. Akcentuacija v taki obliki, kot jo imamo sedaj, je napravila le škodo; zlasti tujci bodo prepisovali napačne naglase⁸ in s tem bo nastala v literaturi glede slovenskega naglasa taka zmeda, da se bo v njej le še malokdo spoznal. Že do zdaj so v primerjalnih delih slovenščino čedalje manj upoštevali zaradi kompliciranosti in slabega poznanja, zdaj jo bodo še manj, ker se ne bo nihče več znašel. Avtor se težav v zvezi z akcentuacijo vsaj deloma tudi sam zaveda, saj pravi v uvodu: »Mnogo dela bo treba še opraviti na področju akcentološkega razvoja, kjer je v slovarju posebej upoštevanih samo skromno število v dosedanji akcentološki literaturi obravnavanih primerov. Pri podatkih iz starejših avtorjev in deloma tudi pri narečnih besedah naglasa ni bilo mogoče upoštevati. Tudi vrsta narečnih glasoslovnih pojavov še ni dovolj pojasnjena, da bi bila vedno mogoča zanesljiva rekonstrukcija. Vse to še čaka bodoče delavce.«

Že akcentuacija gesel v etimološkem slovarju predstavlja poseben problem. V geslih, mislim, bi bilo treba akcentuacijo v vsakem primeru opustiti in navajati naglas samo pri navedbah virov. Etimološki slovar ni slovar knjižnega jezika in zato v geslu ni potrebno dajati niti knjižnega naglasa, saj tak slovar navaja tudi dosti neknjižnih besed. Toda tudi besede, ki so v knjižnem jeziku, imajo po narečjih večkrat različne naglase. Slovar bi moral vse te naglase: sedanje knjižne, Pleteršnikove in narečne — pač kolikor so znani (iz literature ali raznih gradiv) — navajati in narečne seveda lokalizirati.

Drugi problem je navajanje narečnih oblik in njihovo transponiranje v knjižno obliko. Npr. za dolenske oblike *cěigu*, *xlěju*, *obědu* dobimo v slovarju *cějgu*, *hlěp*, *obědo*. Pri spreminjanju v knjižno obliko bi bilo treba paziti na kvaliteto vokalov (torej *obědo*). Vsaj problematične rekonstrukcije v knjižno obliko bi bilo najbolje opustiti. Seveda pa bi na določen način moralo biti razvidno, kdaj je beseda navedena v narečni obliki in kdaj poknjžena (*cějgu* : *obědo*).

⁸ Na to sem npr. že pokazal v kritiki Hampovega članka v SR 1981, 215.

Narečne oblike so včasih pobrane iz Pleteršnika, ki jih je že do neke mere poknjižil (npr. *deždžà*). Včasih je napaka tudi v lokalizaciji (*breždžati* npr. ne more biti dolensko), prav tako v narečnih refleksih (npr. *briême* (*Borovnica*) namesto *briême*; to pa seveda ne kaže na primarno slovensko **brême*, kot je rečeno v slovarju).⁹ Navajanje povsem regularno razvitih narečnih oblik, kot npr. *člòvik*, *člòuk*, *člàiik*,¹⁰ *južna* ipd., je čisto nepotrebno, ker to za etimologijo nič ne pomeni.

Zapise s tonemskim naglasom bi bilo treba ločiti od netonemskih, zlasti če vir ni naveden in potem ni mogoče ugotoviti, v kakšni transkripciji je zapis. Pa tudi če je narečna oblika lokalizirana, koliko uporabnikov bo vedelo npr. pri navedbi *ápno* : *jápno* (*Banjšćica*), *âržet* : *gáržet* (*Kras*), da gre pri *jápno* in *gáržet*, ki sta oba z istega področja, le za različne zapise netonemskega naglasa in da naglasno z *ápno* in *âržet* sploh nista v kakem nasprotju — da sploh ne omenjam navedb kot *fínka*, *tudi fínka* (*Kras*), kjer gre morda samo za tiskovno napako namesto *fiínka*.

Kot sem že omenil, je največ nedoslednosti in napak pri označevanju samoglasniške kvalitete. Že v geslih je toliko nedoslednosti, da sploh ni jasno, kaj in kako je v slovarju označevano: *é* in *ó* sta v primeri z *é* in *ó* pri besedah s širino redka, prav tako pa tudi *é* in *ó* v primeri z *é* in *ó* pri besedah z ožino (isto velja seveda za primere s cirkumfleksom). Najdemo pa vse možne zamenjave: *bědro* za Pleteršnikovo *bédro*, *blésti* za Plet. *blésti* in *dežěla* za Plet. *dežěla*; prav tako pa tudi *běna* za Plet. *běna*, *běrsa* za Plet. *běrsa*, *barěd* za Plet. *barěd* ter *boléti* za Plet. *boléti*, *brzněti* za Plet. *brzněti*, *blěn blěna* za Plet. *blěn blěna*. Pri navajanju gradiva v geselskih člankih je z označevanjem kvalitete v bistvu še slabše kot v geslih; ožina je že kar redko označena.

Tonemi so bolj označevani kot kvaliteta, vendar so tudi tu napake. Nastali so celo naglasni tipi, ki jih v resnici ne poznamo: *čóber* g. *čóbra* (imamo kvečjemu obratni narečni tip *brâtár*, *brátra*, v slovarju navedeno sicer *brátár* (*kor.*, *Posočje*), kar pa ni povsem točno, ker je vsaj ziljsko in deloma rožansko *brâtár* *brátra*, v Posočju pa se *r* pojavi šele v stranskih sklonih), *dežěl* (*f.*) g. *dežéli*, *blěd blěda blědo*, *bōs bōsa bosō*, *bosonóg*, *gnōcati*, *gnōcam*, *břčati* *brčím* ipd. Primerov za nedoslednosti in napake ne bi dosti navajal, saj jih je mogoče na hitro dovolj najti; za ilustracijo bi navedel le še dva sosednja članka *čalar* in *čalaren*, kjer so obravnavane iste stvari (najbrž pomotoma ostalo v knjigi dvakrat),¹¹ a se naglasi v enem in drugem razlikujejo (razprto so tiskani primeri, ki se ne ujema): *čalâr* (*m.*) »slepar, goljuf«, tudi *čalēr* (*pk.*); k temu *čalâren* »itel, garstig, ūbel« (*pk.* in *štaj.*) poleg *čelâren* »wunderlich, sonderbar«, *čalârbina*, *čalarija*, *čalârnost*, *čalârsto* »Trug« (*pk.*), *čalârîti* »betriigen«, *čalerîca* »čarovnica« (*pk.*); v 17. st. *s'zhalarnuft* »obropati, mit Betrug berauben« (*Megiser*, TP 402).¹² /..../ — *čalâren* (*adj.*) »var-

⁹ Pa tudi *ie* bi v tem kraju kazal le na nazal ali etimološki *e* in ne na *ě*.

¹⁰ Poleg teh je navedena še oblika *člòvok*, ki je sicer znana v nekaterih obkolpskih in istrskih govorih, a ni nobena posebnost; v tem slovarju pa je morda le napak rekonstruirana po *človôčki* (na citiranem mestu pri Ramovšu).

¹¹ Prim. enako še pri *cafura* in *cafuta* (obliki iz Pesnice in Ščavnice, ki sta v obeh člankih različni, sta pri Trstenjaku navedeni v obliki: *cakurda*, *cahurda*).

¹² Pri Megiserju: *defraudo*, *s'zhalarnoft obrupati*, *einen mit Betrug berauben* (*gl. Stabej*, H. Megiser, Slovensko-latinsko-nemški slovar, Ljubljana 1977, str. 16).

ljiv, zvijačen, zoprn« (pkm., štaj.) tudi *čeláren* »poseben, čuden«; k temu v. *čaláriti*, *-árim* »varati«, *čalár* (m.), *čalér* (m.) »prevarant«, *čalé-rica* »čarovnica«, *čalárnost*, *čalárbina*, *čalarija* »zvijača, prevara«. /.../.« Torej dva primera se ujemata, sedem pa ne!

Opozoril bi še na to, da je za določeno število napak krivo tudi posredno navajanje podatkov. Tako je npr. pri pridevniku *bog*, to je pri eni redkih besed, kjer je posebej poudarjeno, da je naglas v virih različen, podatek: »akc. *ubôg*, *ubôga* pri Valjavcu, *ubôg*, *ubôga* pri Pleteršniku; podrobno o pestri akcentuaciji Ramovš, SJ III 50«. Naglasi so sicer prepisani res iz Ramovša (n. m.), toda nikomur ne smemo kar na slepo verjeti. Poznavalcu slovenskega naglasa mora biti takoj jasno, da niti Valjavec niti Pleteršnik ne moreta imeti takih naglasov, kot jih navaja Ramovš. In v resnici ima Valjavec, Rad JAZU 119, 1894, 176 (gl. tudi še 177—8), »*ubôg* /.../ u svim oblicima /.../ otisnuti naglas na slogu na kojem je u sing. nom. masc.«, kar je v Ramovševi transkripciji in (Bezlajevi) *ubôg ubôga*, in Pleteršnik *ubôg*, brez druge osnovne oblike, kar pomeni, da je enaka prvi, torej v Ramovševi transkripciji spet *ubôg ubôga*. Treba bi bilo torej uporabljati vedno le prve vire. V zvezi s tem bi omenil le še to, da slovenske akcentuacije ne bi bilo treba dekorirati s citiranjem francoskih ipd. avtorjev in revij (prim. npr. *apno*, *baba*, *bezeg*, *bič*, *blag*, *blato*, *bolha*, *brada*, *brana*, *brat* itd., prim. še napačno *gôba*), ko je popolnoma jasno, da so vsi ti naglasi vzeti iz Pleteršnika¹³ in da nam ne Tesnière, ne van Wijk ipd. ne morejo dati stvarnih podatkov o tem, kakšen naglas ima slovenska beseda.¹⁴ Citiranje je upravičeno le takrat, ko o določenem naglasu kdo teoretično razpravlja.

Še bolj nerazumljiv pa je naglasni nered v Jurančičevem Slovensko-srbsko-hrvatskem slovarju,¹⁵ saj gre tu za knjižni jezik, za katerega viri niso tako različni in je naglase lažje spraviti na skupni imenovalac (tonemski naglas ni označen, kar močno olajša delo), pa vendar najdemo v tem slovarju zelo veliko nedoslednosti in napak. Glede na to, da daje naglase celo za posamezne oblike (prim. *něsti nĕsem*, 3. mn. *nĕsejo* i *nesó*, *nĕsi -íte*, *nĕsel nĕsla*, *nesĕn -ĕna*; *kónj kónja m*, na *kónju* i *kónju*, mn. *kónji kónj*, na *kónjih* i *kónjih*, s *kónji* i *kónji* ipd.), kaže, da si postavlja za cilj kolikor tolikšno naglasno popolnost. Vendar je že samo dajanje števila naglasnih podatkov pri posameznih geslih zelo različno in popolnoma neusklajeno. Prim. npr.: *pomnožiti -ím* : *namnožiti -ím namnóžil* : *zmnožiti -ím zmnóži -íte zmnóžil -ila zmnožen -ĕna*; *pribíti -bíjem* : *zbiti zbijem zbil -a* (dolžina v op. del. seveda napačna): *ubíti -jem ubíj -te ubil -a* : *pobíti -bijem pobij -te pobil -ila (pobil brez naglasa)* : *razbíti -bíjem razbíj -te razbil -ila razbít -a* ipd. Takih razlik je mogoče najti nešteto (prim. npr. samo razlike pri *jesti* s predponskimi *do-*, *iz-*, *na-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pre-*, *prena-*, *preob-*, *raz-*, *u-*, *v-*, *za-* ne samo v številu podatkov, ampak tudi v naglasih).

Precej neenotnosti gre sicer na račun tega, da so med SP 1962 in SSKJ naglasne razlike (deloma tudi v dajanju podatkov, ker je v SSKJ več stvari razvidnih

¹³ Znani pa v glavnem že prej od Valjavca in Skrabca (nekaj od teh jih obravnava Skrabec že leta 1870 v razpravi O glasu in naglasu).

¹⁴ Prav tako bi bilo treba za etimologijo večkrat citirati starejše domače avtorje; zakaj citirati npr. samo Striedter-Tempsovo ali koga drugega, če je ista etimologija npr. že v Pleteršniku (prim. npr. *akoo*, *angurija*, *ardrati se*, *cefta*, *col* itd.).

¹⁵ J. Jurančič, Slovensko-srbskohrvatski slovar, Ljubljana 1981.

iz shem) in ker SSKJ še ni dokončan, je Jurančičev slovar v drugem delu močno naslonjen na SP. Vidi se, da je precej uporabljana prva knjiga SSKJ, druga knjiga je v začetku, posebno še večina k-ja, manj upoštevana, nato spet močno, tretja knjiga pa razmeroma malo. Vendar vse nedoslednosti še zdaleč ne izhajajo samo iz opiranja na SSKJ in SP. Celotnemu slovarju se vidi, da je delan brez akcentuacijskega koncepta, brez sistema, odločitve pri posameznih besedah so povsem slučajne in neusklađene med seboj. Pri vsem tem je najbrž tudi število tiskovnih napak ogromno.¹⁶ Najbrž pravim zato, ker dostikrat seveda ni ugotovljivo, ali gre za tiskovno napako ali za napačno akcentuacijo. Le kako naj se znajde uporabnik slovarja, po možnosti še tuj, ki bo verjetno mislil, da se v slovenskem knjižnem jeziku res tako naglašuje, kot je prikazano v slovarju.

Tiskovne napake različnih vrst, ki jih kot take lahko hitro spoznamo, so dokaj številne: od tega, da naglas ni označen (*admiralski, agronomija, ahči, aluminjski, belič, belokrnost, beneficij, bicikelj, biček, brbljež, brezprsten* in še več kot sto drugih samo v prvi osnovni obliki brez druge in zaglavja in brez po tuje pisanih besed, kot *beige* ipd., kjer v glavnem nista označena ne naglas in ne izgovor,¹⁷ kot da bi moral vsak znati vsaj še francosko in angleško), do dveh naglasov (*álójev, ambróziya, izpirálnik, izpirálo, jéglič, pírováti, razvoijálec, tíara* itd.), napačnega naglasnega mesta (*aklimátizacija, árgo, búgren* itd.), napačne kvantitete (*aksiomátika, beléžiti, centézim, jágodičevje, molčéčen, póglica, poglòdanček, pomlád* itd.) ipd. Precej napak lahko ugotovimo po naglasih v drugih geslih besedne družine (npr. *témelj ob témeljen, témeljnost, témeljnik, témeljnica; škórcék ob škórec, škórcévka, škórcži, škórcénica* ipd. ali *odsópsti odsópem ob izsópsti, nasópsti se, prisópsti, sópsti, zasópsti* ipd.), po drugi osnovni obliki (npr. *veličáv -áva -o* (ker bi sicer bila druga oblika označena le z -a), *tiščáv -áva -o, presít -íta -o* (obenem še ob *sít síta -o*), *zrél zrèla -o* (obenem še ob *nèzrèl -éla -o*), *žlebič -íča* ipd.), po nemožnosti takega naglasa na določeni priponi (*škarpást* 'podoben škarpi') ipd. Seveda velja to le za poznavalce slovenske akcentuacije.

Večkrat pa je težko vedeti, če gre le za tiskovno napako. Problem nastane že pri takih naglasih, kot *vládar*, ki bi ga vsak rojen Slovenec imel za tiskovno napako, vendar dobimo enak naglas ne samo pri sosednjem geslu *vládarski*, ampak tudi na čisto drugem mestu pri *sòvládar*; enako *peljáti pèljem*, ko dobimo tudi *pripeljáti -pèljem, speljáti spèljem*, ali pa npr. *náš -a -e*, ko dobimo enak naglas tudi pri *váš -a -e*; podobno še *učéneec, učénček, učénčev* in *sòučéneec sòučénka* itd. Taki primeri dajejo slutiti, da ne moremo imeti vseh nemogočih naglasov za navadne tiskovne napake, ampak da je avtor postavljaj naglase tudi po (napačnem) občutku, ne da bi pogledal bodisi v SP ali SSKJ (pri besedah, ki jih v SP in SSKJ ni, pa je odstotek napačnih naglasov še posebno velik).

Našel bi še nekaj takih primerov, pri katerih se je težko odločiti, kaj naj si mislimo o njih, če so res samo tiskovne napake. Verjetno ne, ker bi se težko samo slučajno pojavljale na toliko mestih. Prim.: *domóči se -mórem se, opomóči si -mórem si, pripomóči -mórem, znemóči znemórem : odpomóči -mórem : iznemóči i znemóči -mórem : dopomóči -pomórem, onemóči onemórem, pomóči*

¹⁶ Celó v popravkih dobimo napake: *micélj* pravilno *micélj* (namesto *micélij*).

¹⁷ Doslednosti tudi tu ni. Tako najdemo npr. *sír síra* (izg. *ser*), kjer naš izgovor niti ni tako jasan, *vaudeville*.

-mórem, premóči -mórem; pogrébsti, pregrébsti : nagrēbsti, odgrēbsti, zagrēbsti; okrēsati -šem, prikrēsati -šem, skrēsati -šem : kresáti, krēšem, nakresáti -krēšem, ukresáti ukrēšem; opéti opójem, pripéti -pójem (prim. še pójčkati) : izpéti -pójem, odpéti odpójem, prepéti -pójem; izzváti -zóvem, odzváti -zóvem, pozváti -zóvem, prizváti -zóvem : zváti zóvem; osvetožéljnost, ropožéljen, ropožéljnost, slavožéljen, ukažéljen, ukažéljnost, vedožéljen, vedožéljnost : častižéljen, delažéljen, hudožéljen, krvožéljen, krvožéljnost, oblastižéljen, oblastižéljnost, vladožéljen, vladožéljnost; tésnost, nētésen, plinotésen, vodotésen, zrakotésen : tésen; nēspodóba, nēspodóben, nēspodóbnost : spodóben, spodóbnost; téhnica (besede še ni bilo v slovarjih) : zobotéhnica (ima jo SP) itd. Prim. še večkratno ponavljanje napak v različnih obrazilih, npr.: dovoljénje, mnénje, oduševljénje, oznanénje, pleténje, prebujénje, prenovljénje, premožénje, vrénje, doživljénjski ipd.

Nekaj nedoslednosti v slovarju je treba pripisati reduciranju nekaterih naglasnih dvojnic iz SSKJ (navadno tistih, ki so na drugem mestu), vendar tega ni dosti; je pa opravljeno nesistematično in ne v vsej besedni družini enako (*bóbrod, bóbrovka, bóbrovski* : *bóber* i *bóber*), včasih je celo na prvem mestu dvojnica, ki je osnovna beseda sploh nima (*bóks, bóksanje* : *bóksati* i *bóksati, bóksar* i *bóksar*; *bóks* : *bóksovka* i *bóksovka* 'boks kamera'). Zaradi opuščanja dvojnic so nastale tudi razlike kot *odcvēsti* *odcvētem* : *ocvēsti* i *ocvēsti* : *razcvēsti se*.¹⁸ Zanimivo je, da so v prvem delu večkrat opuščene arhaičnejše dvojice iz SSKJ, ki pa so v SP še edine (*belolàs, belorēp*) oz. na prvem mestu (*bahánje, baháti, béba, bébec, bébast, branáti* ipd.), le redko so forsirani arhaičnejši naglasi (*čréslo*). Včasih je kaka dvojnica tudi na novo dodana (*bóbovica* z napačno ožino ob *bòb bóba, bóbob*). Pozneje so naglasi bolj arhaični:¹⁹ tako so ne samo obdržani dvojnični naglasi iz SP kot *prekupēc, špehèk, žepèk, zaprtèk* (v prvem delu le *kúpec, beráček* ipd.), ampak je npr. dodan celo na prvem mestu še npr. *postržèk*, česar nimata ne SP 1962 in ne Pleteršnik, ampak ga najdemo le še v SP 1950. Prim. še *pobúhati se -am se* i *pobaháti se -ám se, zabranáti i zabránati -am* in naglase kot samo *obétaven, zéliščar* i *zeliščar, zélišče* i *zelišče, zéliščen* i *zeliščen*.

Včasih kaže, da gre za odmike od knjižne slovenščine v narečnost (prleščino), npr.: *bréme, vréme, nēvréme* (kar se včasih dogaja tudi pri oblikah, kot *radínska slatina*, pri skladnji, kot vezava namenilnika z rodilnikom,²⁰ morda tudi pri redkejšem kvalificiranju vzhodnih narečnih oblik in pogostejšem sprejemanju teh v slovar, vendar je o tem brez podrobnejšega statističnega pregleda težko

¹⁸ V *pricvēsti -cvētem* i *pricvēsti -cvetèm* i *pricvēsti -cvētem* je é morda napaka za è; v tem geslu sta tudi napačni obliki *pricvetela, pricvetele* (od *pricveteti*).

¹⁹ Tudi oblikoslovje je bolj arhaično, prim.: *dosúti -sújem, nasúti nasújem* : *prisúti -spèm* i *-sújem, razzúti -spèm* i *-sújem, sesúti -spèm* i *-sújem; píhati -am, napíhati -am, odpíhati -am, prepíhati -am* : *izpíhati -am* i *-píšem, razpíhati -am* i *-šem, spíhati -am* i *spíšem, zapíhati -am* i *-píšem*.

²⁰ Glej v uvodu str. 23. Vezava z rodilnikom je narečna vzhodna (morda tudi starinska, kot navajajo slovnice, vendar bi bilo treba še preveriti, če ni v literaturi po starocerkvenoslovanskem vplivu, saj pozna že Dalmatin samo vezavo s tožilnikom (prim. H. Orzechowska, O jeziku Dalmatinove Biblije, Razprave II. razr. SAZU 10, Ljubljana 1978, str. 61).

kaj zanesljivega reči²¹). Teško je reči, koliko bi sem spadali tudi številni ozki e-ji pred r-om, ki ne morejo biti samo tiskovne napake, npr.: *cérij, éra, érg, éros, fúnt štérling, hérnija, homérski, kérlc, kэрub, kэрubski, malosérijski* (poleg sérijski), *matérija, mèdamériški, mistérij, mistérijski, nèmodéren* (poleg modéren), *nérc, nérv, oférta, panamériški, pervérzen, pervérznež, pérzijski, pérzijsčina, predpremiéra* (poleg premiéra), *prognozér, programér, sestérc, srednjeamériški, sumérski, štérling, štérlinški, švérc, švércar, švércati, tér, térbij, tércija, vérbum, vérmut*.

Ena od opaznih nedoslednosti, ki imajo svoj izvor v bistvu v opiranju na SSKJ in SP, je pri pridevnikih tipa *dolgonos, dolgolas*. Ti so obravnavani na dva ali celo tri načine. V začetku ima po SSKJ dolžino oz. pri samoglasniku *a* (in posameznih drugih primerih kot *dolgorep*) včasih dvojnice (kot jih ima SSKJ, vendar je na začetku kračina večkrat opuščena), pozneje preide na kračino, tako da dobimo npr. celo *peterokъp -fpa, -o*, čeprav je pri tem tipu (na *r*) kračino opustil že SP 1950. Vendar popolne doslednosti glede razvrstitve teh oblik v prvem in drugem delu slovarja ni, saj dobimo tudi *črnoglèd, debeloòk : poševnoòk; kozonóg : koonóg* ipd. Tako dobimo *debelonós, dolgonós, krivonós : kljukonòs, ostronòs, ploskonòs, rdečenòs, šilonòs, toponòs; črnoók, lepooók, milooók, modroók, mrkoók, orloók : debeloòk, drobnòk* (napaka za *drobnook*), *plavoók, rdečoók, ribjeòk, rosnoók, stoòk, temnoók* (najdemo tudi *sivoók*, kar pa je verjetno napaka); *čtveronóg, debelonóg, dolgonóg, kratkonóg, krivonóg, lahkonóg, leponóg : ploskonóg, skokonóg, slokonóg, suhonóg, težkonóg; dolgoróg, kratkoróg, krivoróg : debeloróg; dolgorók : suhorók; krivozób : ostrozób; čtverorób : šesterorób* itd. Enako tudi *hudoglèd, križemglèd : mrkoglèd, ostroglèd, svetloglèd, temnoglèd; mlekojéd : zrnojéd, žužkojéd*. Prim. še *belorép, črnorép : dolgorép i dolgorèp, krivorép i krivorèp : kosorèp, tolstorèp; dolgopét i dolgopèt : suhopèt; belolàs, črnolàs, gostolàs, kratkolàs : dolgolàs i dolgolàs, lepolàs i lepolàs, mehkolàs i mehkolàs : kodrolàs, plapolàs, pšeničnolàs, rdečelàs, redkolàs, rumenolàs, rusolàs; gostodlák : mehkodlák i mehkodlák : ostrodlák; belobrád : črnobrád i črnobrád : sivobrád; šesterokrák : čtverookrák i čtverookrák : trikrák; šesterostrán : dvostrán i dvostràn : tristràn* itd. Tudi pri samostalnikih podobnih tipov dobimo neenotnosti, prim.: *enoróg, kozoróg, zlatoróg : samoróg, triróg, viloróg* (zadnji primer je lahko tudi tiskovna napaka, ker nima roditeljskega). Včasih je morda hotel ločiti samostalnik od enakega pridevnika: *debeloróg m : debeloròg -óga -o* (ker ima sicer v tem delu navadno še dolžino: *dolgoróg -a -o, dvoróg*), *samonóg m : samonòg -óga -o*, vendar dobimo tudi *črnoglèd -éda m* enako kot *črnoglèd -éda -o* (čeprav ima SSKJ pri pridevniku *é*), *triróg* (sam. in prid.), *žužkojéd* (sam. in prid.) in z dolžino *mesojéd* (sam. in prid.), *mlekojéd* (sam. in prid.).

Podobna nedoslednost je pri priponi *-ent*. Začne po SSKJ z dvojniciami v stranskih sklonih: *abonènt -ènta i -énta, absolovènt -ènta i -énta, abstinent*

²¹ Najdemo lahko več besed, ki so narečne vzhodne, a nimajo kvalifikatorja: *ajdina, bincati, bratev, bratič, cecelj, cimiti, črčkati, deca, gantar, graba, grabica, grolika, janževce, kokot, lagev, mladoles obklasti, ostrc, parma, pikola, pinica, plast -a, pletarka, podstenje, posloniti, posnehalja, potrupati, povoditi, prelja, redos, razsoha, sklepec, slipkati, smicati, smolnjak, starovičen* ipd. Vendar je tudi pri besedah iz drugih narečij kvalifikator včasih opuščena. Po drugi strani pa ne vemo, zakaj je npr. narečno kvalificiran prislov *pomalem*.

-*énta* i -*énta*, *disidènt -énta* i -*énta*, *inteligènt -énta* i -*énta*, *interesènt -énta* i -*énta*; v nekaterih primerih je celo samo širina: *asistènt -énta*, *dekadènt -énta*, *dirigènt -énta*, *docènt -énta*, *konfidènt -énta*, *kòproduçènt -énta* (in v primerih kot *elemènt -énta*, *eksperimènt -énta*, *momènt -énta*, *monumènt -énta*, ki imajo tudi v SSKJ samo širino). Pozneje je prešel skoraj redno na ožino: *koeficiènt -énta*, *komitènt -énta*, tako še *kompetent*, *kompliment*, *konkurent*, *kontinent*, *kontingent*, *kontrahent*, *koreferent*, *korespondent*, *malkontent*, *obducent* itd. itd., včasih tudi pri tistih, ki jih ima celo SP s širino: *testamènt -énta*, *patènt -énta* (vendar je pri nekaterih še obdržana širina: *regimènt -énta*, *talènt -énta*,²² *zakramènt -énta*). Zaradi te neenotnosti dobimo primere kot *asortimènt -énta* i -*énta* : *sortimènt -énta*, *inštrumènt -énta* : *štrumènt -énta*, *fótoelemènt -énta* : *termoelemènt -énta*, toda tudi *prezidènt -énta* : *viceprezidènt -énta*. Nekaj primerov je tudi drugačnih: *argumènt*, *pólinteligènt*, *práelemènt*, *pòdkontinènt*; *koncipiènt -énta* je verjetno tiskovna napaka, ker bi sicer ne bil naveden roditelj. Enako je pri (znatno redkejših) ženskih oblikah, ki so večinoma usklajene z moško, vendar tudi *asistèntka* i -*éntka*, toda le *asistènt -énta*, *dirigèntka* i -*éntka*, toda le *dirigènt -énta*, *docèntka* i *docèntka*, toda le *docènt -énta*.

Poglavje zase so dvojni naglasi. Kaže, da je avtor načelno sprejel teorijo, da ima slovenska beseda lahko tudi več naglasov. Izpeljati jo je hotel deloma po svoje tudi v prvem delu slovarja, za katerega je imel akcentuacijo v SSKJ. Večkrat je dvojni naglas iz SSKJ opustil, včasih pa je dvojne naglase tudi dodajal. Tako je npr. opustil dvojni naglas pri *nemorálen*, *nemóžnost*, *neozgójen* itd., dodal pa pri *něpočákan* 'neučakan', *něučákan*, *něúk*, *něúkost*; opustil pri *medmožgáni*, dodal pri *médgórje*;²³ opustil pri *petmésten*, *petsédežen*, dodal pri *pétokolonáš* (z *é*), opustil pri *malolitrážen*, dodal pri *nizkonóg* ipd., kar gotovo ne predstavlja izboljšanja. V drugem delu slovarja, kjer je močno odvisen od SP, so dvojni naglasi skoraj opuščeni, le prav redko je kakšen več kot v SP (prim. npr. *stárocerkvenoslovánščina*, *sòdélavec*, *súperrevizija*, *tónfilm*, *vsěeno*, *vsěpopsód* ipd.). Navedel bi le nekaj primerov za posamezne tipe neenotnega, dvojnega ali celo trojnega, obravnavanja večnaglasnih besed. Prim.: *mladotúrek* (*staročéh*, *staroslovénc*) : *mládočeh* : *mládoslovénc*, *polbràt* : *pólton* : *pólbóg*, *trokoló* : *tríkolo* : *dvókoló*, *trokolésen* : *trikolesen* : *dvókolésen*, *superbómba* : *súpervezda* : *súpertrdnjáva*, *štirivalènten* : *énovalènten* : *doóvalènten*, *atonálnost* : *ámorala* : *ásimetrija*; *areligiózen* : *ápólitíčen*, *aritmíčen* : *ámúzičen*, *antialkohólik* : *ántimilitarist*, *protifašist* : *ántifašist*, *antisociálen* : *ántisociálnost*, *biseksuálen* : *bípoláran* (*an nap. za en*), *avtobiografija* : *ávtoženáza*, *samo-krítika* : *ávtokrítika*, *medakademíjski* : *mědbibliotéčen*, *nemorála* : *němóč*, *nadángel* : *nádčlòvek*, *podljúdjé* : *nádljúdjé*, *podcelina* : *pòdkontinènt*, *podnajémnik* : *pòdstanoválec*, *podnaslòv* : *pòdnapís*, *viceprezidènt* : *viceadmirál*, *podtlák* : *nádtlák*, *pòdton* : *pòdzoók*, *paščipálec* : *pákobúl*, *prastàr* : *prázív*, *prazáčétek* : *prázgodovina*, *polslép* : *pólsúh*, *polprikólica* : *pólproizvòd*, *sopvréga* : *sòpráznik*, *sopórok* : *sòdélavec*, *sozvoók* : *sòcvétje*, *sopodpisáti* : *sòpodpisováti*, *tróred* (*tríred*) : *dvóred*, *petminúten* : *péttónski*, *petdesetkílski* : *pétdesetdínarski*, *tridélen* : *pétdélen*, *triinpólsoben* : *dvóinpólsoben* (*énoinpólsoben*),

²² Razširjeno še na 'denar', kjer ima SP -*énta*.

²³ Z dolgim *é* je še nekaj drugih primerov: *médetáza*, *médetážen*, *médfa kultéten*, *médfázen*.

devetdnéven : *devétdnévnicá*, *sedemméetrovka* : *enájstméetrovka*, *megahère* : *kilohère*, *megacíkel* : *mégavát*, *visokodébeln* : *nizkodébeln*, *agrokemija* : *ágrobiologija*, *termoelemént* : *fótoelemént*, *sociáldemokrat* : *sociálpatriót*, *umetnostnozgodovinski* : *kultúrnozgodovinski*, *severnoamériški* : *júžnoamériški*, *novovisokonémški* : *stárovisokonémški* : *stáročerkvenoslovánski*, *figamóz* : *pédenjčlóvek*, *slačipúnca* : *skóčimožek* (z *ó*). In tako naprej lahko v nedogled.

Tudi razlike kot *brózgati* -am : *razbrozgáti* -ám i *razbrózgati* -am; *gúbati* -am, *nagúbati* -am : *razgubáti* -ám i *razgúbati* -am; *kódrati* -am, *nakódrati* -am : *skódrati* -am i *skodrátí* -ám, *razkodráti* i *razkódrati* -am; *kúštrati* -am : *skúštrati* -am i *skuštrátí* -ám; *lúknjati* -am, *izlúknjati* -am, *prelúknjati* -am : *razlúknjátí* -ám i *razlúknjati* -am; *naspédrtati* -am : *svedrátí* -ám i *svédrtati* -am : *sesvedrátí* -ám (zadnjega ni v SP, je pa v Pleteršniku) izvirajo iz tega, da se je v začetku opiral na SSKJ, pozneje pa na SP. Podobnih stvari je še več, tudi pri pridevnikih in samostalnikih; prim. npr. *hláden* -dna -o : *prehláden* -dna -o i *prehládén* -dnà -ó (čeprav imajo sestavljenke kvečjemu bolj poenostavljen naglas), prim. še *prelahek* ipd., *drugorožen* : *prvoróžen*, *mrtvoróžen* : *sleporóžen*; *navál* (opuščena je redkejša dvojica iz SSKJ) : *prevál*; *nasméh* i *nasméh* : *posméh*;²⁴ *grkokatólik* : *starokatólik*; *dimolóvec*, *dobičkolóvec*, *minolóvec*, *muholóvec*, *ribolóvec* (ni v SP) : *kitolóvec*, *koristolóvec*, *krivolóvec*, *tunolóvec* itd.

Poleg tega je še dovolj drugih čudnih naglasov, ki jih je težko povezati v določene kategorije. Nekateri so gotovo tudi tiskovne napake. Navedel bi jih samo nekaj (v zaporedju: napačno naglasno mesto, kvantiteta, kvaliteta); v podkrepitev zgoraj izrečene trditve, da je odstotek napačnih naglasov v besedah, ki jih ni v SSKJ in SP zelo velik, bom pri besedah od *pren*- naprej v oklepaju navedel, če niso v SP: *demánt*, *demántov*, *darvínski*, *gášenje*, *godrnjavsátí*, *inovácija*, *izžémač*, *kémija*, *kíjača*, *mustáng*, *nastátí se* -stójjím se, *poslavljátí se*, *predrugáčénje*, *pregovóren*, *prevárantstvo* (ni v SP), *primekétati* -am (ni v SP), *príokus*, *prispódoaba*, *raznojézičen*, *razporéjenost*, *sezúvač*, *sovřstnik*, *sovřstnica* (ni v SP), *standárdnost* (ni v SP), *strémenovec*, *špéndati* (ni v SP), *zodiákalen*, *zóolog*, *ženínček*, *žirija*; *pòdstenje* i *podsténje*; *bebljáv* -a -o, *cigán*, *debelnát* -a -o, *kmét*, *kóš*, *kúp*, *nádledivičen*, *nestvóar*, *nóv* -a -o, *odzdáj* i *od zdáj*, *nèzdráv* -a -o, *odkár*, *pólkónj* (ni v SP), *Róm* (ni v SP), *pretovór* (ni v SP), *psíč* (ni v SP), *skriváj*, *stár* -a -o i -ó, *vámp*, *vrkáj* i *v kráj*, *zamán*; *óni* *óna* *óno*, *štòs* (ni v SP); *dežéla*, *gojénka*, *grévec*, *izréči*, *méjica*, *metáti méčem*, *množévec*, *naučénost*, *novémber*, *novémbrski*, *obnésti se* *obnésem se*, *obtesátí* *obtêšem*, *odprátí* *odpérem*, *omejénost*, *plèh* *pléha*, *proizvésti*, *pšéno*, *razorožénost*, *stoénka* (ni v SP), *šémast*, *šépvavost*, *vesélje*; *šeststézen* (ni v SP), *štíristézen* (ni v SP), (ob *dvóstézen*, ki je po SSKJ); *blagohóten*, *blagohótnost*, *bratomór* -óra, *brezspólnost*, *dolgodóben*, *drugostópen*, *drugostópenjski*, *énoplóščen*, *górski*, *srednjegórski*, *gróza*, *meddójen*, *napóčiti*, *nènonóten*, *nènonótnost*, *nèizprósen*, *nèizprósnost*, *nèprisóten*, *nèprisótnost*, *nèspólen*, *nèsvobódnik*, *nèzadósten*, *nèzadóstnost*, *obmórski*, *óča*, *ócin*, *órlav*, *órlji*, *plóskanje*, *zaplóskati*, *pódkev*, *pódkvavst*, *pódkvica*, *pólnóta*, *pónva*, *póprast*, *póprnica*, *predklón* -óna, *predstópnja*, *pre móški* (ni v SP), *plítikobóden* (ni v SP), *prenósen*, *nèprenósen*, *nèprenósnost*, *próšnjíca* (ni v SP), *razčlóvek* (ni v SP),

²⁴ *podsméh* je morda napaka, ker ni roditeljski (obravnavano torej tako, kot da bi bilo *podsméh*).

skónčen, spokónčiti (ni v SP), *upokónčiti* (ni v SP), *snópar, snóparski, sókol, stólpast, sramóten, stereoplóšča* (ni v SP), *strójček, škrbótec* (ni v SP), *štirisóben* (ni v SP), *štók štóka* (ni v SP), *štòrž štórža, zdóljaj, zdólajšnji, zgórajšnji; spókati* 'spakirati' (ni v SP), *popókati se* (ni v SP), *zapókati* (ni v SP), *šmóren* (ni v SP), *špógati* (ni v SP).

Še nekaj o zapisovanju dvojnic v glavi gesla: Medtem ko je iz načina navajanja dvojnic v SSKJ mogoče sklepati na določen naglasni tip, je v Jurančičevem slovarju ta sistem podrt že v začetnem delu, ko se še močno naslanja na SSKJ. Že tu je včasih spremenjen tip *brániti in brániti -im* iz SSKJ v *brániti bránim i brániti -im*, kar ustreza SP, vendar pogosto ostaja tudi še pri tipu *cepíti i cépiti -im*, kar ustreza SSKJ. Ker pri predponskih glagolih (če se pri njih sklicuje za oblike na nepredponske) tudi SP navaja dvojnice na tak način kot SSKJ, je tako npr. *natláčiti -im i natlačíti -tláčim* različno od SP in SSKJ, obratno pa je npr. *žvečiti i žvéčiti -im* spet različno od SP, a narejeno po sistemu SSKJ (ki pa tu ne bo imel nedoločniške dvojnice, kot lahko sklepamo po *požvéčiti*, pa tudi v tem slovarju je le *požvéčiti, prežvéčiti*). Omenil bi še, da dobimo iz tega tipa tudi primere, kot *obstopíti obstopím* (poleg *odstopíti i odstópiti -im*), *potegnúti -tégnem* (poleg *nategnúti i natégniti*), kjer ni navedena nedoločniška dvojnica, zato bi šli ti glagoli po drugem tipu (z drugačnimi kvalitetai v vel. in op. del.). Po drugi strani pa motijo zapisi, kot *cépniti i cépniti -em, nacépati i nacépati -am*, kjer ni povsem jasno, ali sta v sedanjiku oba naglasa ali samo zadnji, zlasti če primerjamo to z zapisi kot *črnobrád -a -o i črnobrád -áda -o*, kjer sta v bistvu *-a -o* ob *črnobrád* nepotrebna, posebno če to spet primerjamo z zapisi (različnih načinov) pri samostalniki: *gobán i gobàn -ána m, nasmèh i nasmèh -èha m, fantič -iča in fántič m* in manj jasnega *štór i štòr štóra m*, še manj jasnega *tópel i tópel -pla -o* ter nepravilnega *gáms i gáms m*). Nikjer ni razloženo, kako se ti načini zapisovanja berejo, kot tudi sklanjatveni in spregatveni vzorci v uvodu ne zajemajo vseh tipov niti vseh oblik. Prav tako ni podatkov o izgovoru *é + j* in *ó + v*; posledica tega je lahko samo ozki izgovor.

Tudi pri navajanju oblik v zaglavju (zlasti pri glagolih), pri katerih hoče biti avtor, kot sem že omenil, vsaj v nekaterih delih slovarja kolikor toliko popoln (zlasti v tistih delih, v katerih se naslanja na SP, kajti v SSKJ je navedenih oblik manj, ker so v začetku naglasne sheme, po katerih je oblike mogoče avtomatično narediti, vendar je kljub temu v začetnem delu slovarja navedenih oblik še manj kot v SSKJ), je velika zmeda. Številne napake so nastale verjetno predvsem zato, ker SP pri predponskih glagolih navadno oblik ne navaja, ampak se sklicuje na nepredponske; ker pa je listanje in iskanje po SP zamudno, je avtor najbrž oblike včasih delal na pamet in tako je prišlo do takih neskladij, kot pravilno *hodíti hódim hódi -íte hódil -ila, prósi prósil, razséli razsélil* proti primerom z napačno kvaliteto v velelniku in opisnem deležniku *razhódi razhódil, polómi polómil, preprósi preprósil, prevózi prevózil, vséli vsélil, zažéni zažénil* oz. z napačno kvaliteto samo v opisnem deležniku *uklóni uklónil, zmóči zmóčil, uskóči uskóčil, stóči stóčil, shódil, zmóčil, prisénil* ali pravilno *treníti trénem tréni -íte trénil -ila : potóni potónil* (poleg pravilnega *zatónil*), *ukréni ukrenil : tóni tónil, utóni utónil, vkléni vklénil, prikléni priklénil* (poleg *razklénil*), *zakléni zaklénil, zaokrénil*.

Primeri s širino v velelniku in ožino v opisnem deležniku m. sp. so nastali v tem slovarju po mešanju s tipom *ulovíti ulovím* (predponskim), ki pa spet

nima dosledno premaknjenega naglasa (z ožino), ampak so večkrat navedeni naglasi kot *prejezil, prizvonil, razplastil, udelil, umrzlil, uprašil, usladil, usledil, usmolil, ušotoril* poleg *zjezil, zaprašil, usmrtil, usoglašil, usótil, usópil, ustálil, ustanóvil, utabóril, zaslédil, zazvónil*, pa tudi *tovóril* k *tovóriti -im*.²⁵ Seveda imamo tudi primere, ko je tip *loviti -im* pomešan s tipom *hoditi hódim*, npr. *noríti -im nóri -íte nóril -íla*, pa tudi ko je kvaliteta iz opisnega deležnika napačno vnesena še v velelnik: *odgovóri odgovóril, prenóvi, znébi, prenaséli* (k *prenaséliti -im*).²⁶ Tudi pri tipu *pristopiti i pristópiti -im* dobimo primere z napačno kvaliteto kot *pristópi*. Neuskajane so tudi kvalitete pri velelniku v predponskih glagolih s prvotnim jatom ali nosnikom, npr.: *razdéli : podéli, razpodéli : predéli i predéli; razjézi, ujézi, zjézi : jézi i jézi, prejézi i -jézi; urédi : razporédi i razporédi; rdéči : nardéči i nardéči*.

Podobne napake v kvaliteti so tudi pri drugih glagolskih vrstah: *ukresáti ukréši ukrésal* (poleg *nakrési*), *zmetáti zmétal* (poleg *namétal*), *popeljáti popélji -íte popeljál*. Še nekaj nedoslednosti pri velelnikih I. glag. vrste: *dosézi -sézite : obsézi -íte : presézi -te i -íte; zatólci -íte : potólci -íte : natólci -íte i -íte; povléci -íte : navléci -íte i -íte; ovrzi -íte : navrzi -íte i -íte* itd.

In tako se nadaljuje pri drugih tipih: *štél : preštél, zavrel : prevrél, zasél : prezasél -a, začél : započél -éla, razpél : vrpél -éla, pripél : upél -éla, razbil -íla : zbil -a, zabil* (brez naglasa, tako še *pobil*) *-íla : ubil -a, obstál : prestál -a* (od *prestáti -stanem*), *nasrál : zasrál -a, prežgál : razžgál -ála*; dalje *légel légla : nalégel -gla, zalégel -gla; pojédel : ujédel*. Prim. tudi pridevniško *novonastál i novo nastál* ipd.

Samo še nekaj besed o geselskem ločevanju homonimov, ki so pogosto prisiljeno diferencirani. Zaradi veselja s takim prikazovanjem so včasih v slovarju besede, ki jih v slovenščini praktično ni, npr. *ténk m v. tank* ob *tènk (ə) interj.* 'kratak oštar zvuk', *sumarén* 'podmornica' ob *sumáren*; ali pa so določeni pomeni prisilno ločeni z naglasom, kar vidimo že po tem, da ima nato predponski glagol (oz. glagol z drugo predpono) pri istem pomenu pa spet drugačen naglas, prim.: *modríti -im* 'opamečivati' : *módriti -im* 'plaviti', toda *pomodríti -im* 'poplaviti'; *pobelíti i pobéliti* 'zamaščevanjem potrošiti' : *pobelíti -bélim* 'obojiti...'; toda *prebéliti -im* 'nanovo okrečiti' (pri *obeliti* pa so vsi pomeni v istem geslu). Še en primer za samostalnik: *tlák* 'pritisak' : *tlák i tlák* 'pločnik' (kar je sicer narejeno po SP), toda le *nádtlák* 'nadpritisak' in *podtlák* 'podpritisak'. Nerealno je tudi ločevanje *premóčen -čna -o* 'nadmočan' : *premočén -čna -ó* 'premočan, prejak'.²⁷

Ker sem že pri Vojaškem slovarju omenil nekaj napak v zvezi z označevanjem polglasnika in *y* za *l*, bi še povedal, da je tu tudi pri tem veliko nedoslednosti. Na splošno je polglasnik v nekorenskih zlogih redko naveden, pa tudi navedba za korenske precejkrat manjka. Za ilustracijo bi navedel iz nekaterih tipov samo po en zgled za označen in neoznačen polglasnik: *jazbec (ə) : jezdec, prostomislec (ləc) : svobodomislec, domislek (ə) : pomislek, domiseln (ə) : brezmiseln, podsedeln (al) : sedeln, seženjski (žən) : suženjski, cingeljə (ə) : čeveljč, debelce*

²⁵ Tak naglas imajo le zelo redki nepredponski glagoli, ki so zelo pogosto rabljeni, npr. *govóril*, vendar ta oblika v slovarju ni zapisana.

²⁶ Sicer pa še: *naselíti -sélím, preselíti -im* (brez sed. naglasa), *poselíti -sélím*; povod brez vel. in opis. del.

²⁷ Niso pa ločeni primeri kot npr. *snemljem film : snemam film*.

(*bāl*) : *stebelce, vlakence* (ān) : *okence, drobcen* (ā) : *micken, osemsto* (ām) : *sedemsto, semenj* (ā) : *skedenj, naččkati* (ā) : *počečkati, skesati* (ā) : *pokesati*. Zgledov se lahko dobi dovolj, le pri tipu *družben -a -o*, je kot v SSKJ tudi tu opuščen polglasnik in ga najdemo le še v zelo redkih primerih: *slovstven* (ā) z izpeljankami, *tožben* (ān), *stegenica* (nā), *stegnencičen* (nān). Tudi pri izgovoru *u* za *l* je dosti nedoslednosti, vendar primerov tu ne bi navajal.²⁸

V delno opravičilo za vse te nedoslednosti in napake pa je vendarle treba povedati še to, da delajo slovarje takega obsega, kot je Jurančičev, navadno že skupine ljudi, ker posameznik težko temeljito obvlada vsa področja in tudi težko opravi sam toliko del, kot jih tak slovar zahteva. Določeno število tiskarskih in tudi stvarnih napak (vsaj v nekem takem številu, kot so v Vojaškem slovarju) je seveda tudi treba tolerirati, saj se jim popolnoma izogniti praktično ne da, kot najbolje vem tudi sam iz dela pri SSKJ.

Taka je torej akcentuacijska podoba naših slovarjev. Mislim, da je prav in našemu jezikoslovju samo v korist, če o tem tudi spregovorimo in si pred dejstvi ne zatiskamo oči. Le na tak način lahko upamo na izboljšanje sedanjega stanja, ko prihaja včasih že do nerazumljive površnosti in ko gredo napake in nedoslednosti v posameznih slovarjih že v tisoče.

Jakob Rigler
ZRC SAZU Ljubljana

MATJAŽ KMECL, ROJSTVO SLOVENSKEGA ROMANA

Slovensko pripovedništvo 19. stoletja je bilo doslej deležno manjše raziskovalne pozornosti kot tedanja poezija. Vzrokov za to je več, eden poglobitnih je najbrž dejstvo, da se ni v njem uveljavil realizem tako izrazito, kot se je romantika v Prešernovih pesmih. Razen tega so morali pripovedni žanri najprej nastati, šele potem so se lahko v njih pojavljali posamezni literarni tokovi. Toda ko je dosegla slovenska poezija s Prešernom svoj prvi vrh, se je pripovedništvo komaj oblikovalo iz različnih neliterarnih prvin in se tihotapilo mimo moralističnih straž, ki so ga hotele zaustaviti. Težavno nastajanje slovenskega pripovedništva je raziskal Matjaž Kmecl v svoji knjigi s povednim naslovom *Od pridige do kriminalke* (1975), v kateri ni osvetlil samo prefunkcionaliziranja neliterarnih prvin v literarne, estetsko zahtevnejšega pripovedništva, ampak tudi nekatere takratne oblike slovenske trivialne književnosti, ki se jih je dotedanja literarna zgodovina bolj ali manj izogibala. Res je tudi, da se takšna književnost v vsej svoji mnogovrstnosti kot pri drugih narodih na Slovenskem še do danes ni razvila. Uveljavile so se le nekatere, zelo omiljene prvine v tako imenovani večerški ali mohorjanski povesti, ki jih krasijo vzgojnomoralistični dodatki. Zato

²⁸ Tudi druga področja bi bilo treba pregledati in oceniti, npr. srbohrvaško akcentuacijo (tu in tam se opazijo razlike na različnih mestih oz. med slovensko-srbskohrvatskim in srbskohrvatsko-slovenskim slovarjem: *istōpiti* 'precvreti' : *istōpiti* 'izcvreti', *smūčati* : *smūčati*, *smūčār* : *smūčār*, *sidrati* : *šidrati*, *siktati* : *siktati*, *satāna* in *sātana* : *sātana*, *sātanski* : *sātanski*), stilne kvalifikatorje (o narečnih prim. op. 21, a tudi drugi večkrat manjkajo, prim. *flika*, *jamrati*, *lampa*, *poštirkati*, *poštupati*, *šuntati* ipd.), pa tudi pomenske ekvivalente (prim. *toplar* 'drugi potplat, don, pendže').

se zastavlja vprašanje, kako da narod, ki ima razvito estetsko zahtevno književnost, ne premore tudi prave trivialne niti v drugi polovici 20. stoletja. Najbrž bi nanj lahko najbolje odgovorila slovenska literarna sociologija, ko bi bila dovolj razvita in ne bi obtičala v ideološko pragmatizirani teoriji odseva. Poskus, da bi vendarle presegli njeno nezadostnost in razložili začetek slovenskega romana, pomeni nova knjiga Matjaža Kmecla *Rojstvo slovenskega romana*.*

V njej avtor natančneje raziskuje problematiko, ki jo je načel že v svoji prejšnji knjigi; tokrat je skrčil obseg raziskovalnega predmeta, hkrati pa je poglobil njegovo razčlenjevanje: izbral si je zlasti Jurčičeve romane in določil njihov model glede na družbene razmere, sredi katerih so nastali. Pri tem se je opiral najprej na dosedanjo literarno zgodovino, ki je opozarjala, da se pojavlja pri Jurčiču na eni strani vaška motivika s posebnosti — tako imenovanimi »originali«, na drugi pa grajska z gospodo. Začetnik tega razločevanja je Levstik s svojim znanim kritičnim pismom Jurčiču o Desetem bratu (1866), ki je prvi slovenski roman. Poznejša literarna zgodovina je to razločevanje vneto ponavljala, ne da bi izpeljala iz njega globlje sklepe, kaj šele da bi opazila možnosti za literarnosociološke razlage. Nekonsekventnost odpravlja Kmeclova analiza, ki temelji na tako imenovani »homologiji« med družbenimi in literarnimi pojavi, med vzponom meščanstva in razcvetom romanopisja v 19. stoletju. Opisal jo je zlasti Goldmann (*Za sociologijo romana*, 1964), potem ko je preinterpretiral Lukácsa (*Teorija romana*, 1916). Toda slovenske družbene in literarne razmere so bile v 19. stoletju preveč zapletene, da bi bilo mogoče uporabiti za njihovo raziskavo vsa dognanja, ki veljajo za tuje, razvite, narodno samostojne družbe in njihove književnosti. Razen tega sodobno slovensko zgodovino pisje zanemarja 19. stoletje, saj se raje preveč in enostransko ukvarja z nekaterimi desetletji 20. stoletja. Kmeclova analiza se ne izgublja v zgodovino pisnih podrobnostih, temveč navaja le nujno potrebna dejstva. S tem si zagotavlja doslednost in sistematičnost. Poudarja pa, da se je slovensko meščanstvo v primerjavi z zahodnoevropskim težko razvijalo, ker niso bili Slovenci državotvoren narod, zato so bili izpostavljeni ponemčevanju; hkrati jih je ogrožalo lastno odpadništvo. Roman je bil primeren za »izražanje nazorov in interesov /.../ meščanske družbe« (s. 8), kajti ena glavnih značilnosti tega literarnega žanra je po avtorjevem mnenju opuščanje okostenelih poetoloških norm, ki so bile tipične za žanre, ki jih je uzakonila klasicistična poetika fevdalne dobe. Zanj je značilen »aksiomatičen« odnos do sveta: fevdalec je posnetek Boga, zato vlada podrejenim temu primerno. Meščanstvo pa ni več pristajalo na vzvišeni, empirično nepreverljivi »aksiom«, ampak vedno bolj na oprijemljive stvari, ki povečujejo kapital. Spremenjeni odnos do sveta je povzročil razpad normativne poetike in razmah do takrat nepriznanega romana, za katerega je značilna »notranja svoboda« (9), ki ustreza meščanski zavzetosti. V tej razlagi se avtor izogne praznemu sociologiziranju, v katerega pade slovenska literarna zgodovina, ko poskuša osvetliti kak literaren pojav s tega vidika. Kmecl namreč ne upošteva samo posebnosti tedanje slovenske družbe, marveč tudi posebnosti tedanjega literarnega življenja, ki so ovirale nastanek slovenskega romana. Posebno nevaren je bil janzenistični moralizem, ki je videl v romanu ogroževalca npravstvenosti, nič

* Matjaž Kmecl, *Rojstvo slovenskega romana*, Mladinska knjiga (zbirka Kultura), Ljubljana 1981, 126 s.

manj pa literarnoprogramske izjave takšnega veljaka, kot je bil Levstik, ki se je včasih tudi zmotil. Zagotavljal je med drugim, da nimamo Slovenci svojega meščanstva, zato ne moremo imeti svojega romana (Popotovanje od Litije do Čateža, 1858). Levstikovi nazori so očitno obtičali v klasicistični poetiki in črnogledi oceni slovenskih meščanskih možnosti. Kmeclova dognanja o njih pomenijo korenit popravek dosedanjih literarnozgodovinskih mnenj, po katerih naj bi bilo Jurčičevo pripovedništvo mehanično uresničenje Levstikovega literarnega programa. Ne, raziskovalec odkriva, da je nastal Jurčičev roman tudi kot polemično nasprotovanje ozkim Levstikovim nazorom, za kar navaja dokaze, ki razodevajo lahkovernost dosedanje literarne zgodovine. Ta je nasedla nekaterim zunanostim in trdila, da je Jurčič samo ubogljiv učenec velikega učitelja Levstika. Kmeclova ugotovitev je literarnozgodovinsko odkritje, ki ga bodo morale upoštevati nadaljnje raziskave tega obdobja.

Poseben sklop knjige zajema osvetlitev pojma »povest«, kar ni odvečna zastranitev, kot bi se zdelo na prvi pogled, ampak pomaga pojasniti nastajanje slovenskega romana. Iz terminološkega ozadja tega pojma postane jasno, da je večini tedanjih Slovencev, ki so se ukvarjali s književnostjo, pomenil roman nekaj moralično zavrženega, zato so posamezniki, ki so hoteli te moraliste vendarle premeteno osrečiti z romanom, uporabljali za takšna besedila pojem »povest«. Tega se je potem polastila zlasti Mohorjeva družba za svoje daljše moralistične pripovedi. Podobne, preslepljevalske namene je imel tudi Jurčič, ko je hotel prelisičiti svetohlinsko javno mnenje s tem, da je nameraval uvesti za pojem novela — ki je preveč dišal po »nравstveno razpuščenem« Boccacciu — pojem povest, a mu to ni uspelo. Pač pa je v svoji pripovedniški praksi premišljeno razločeval med »izvirnim« in »historičnim« romanom; prvi mu pomeni daljšo pripoved z izmišljeno, še nikjer izpričano, sodobno snovjo; drugi pa vsebuje zgodovinsko, torej že kje omenjeno snov. Razen tega je imel vsak tip romana poseben notranji sistem. »Izvirni« roman je obdeloval meščansko motiviko, čeprav je Levstik zanikal možnost, da bi le-ta imela svojo realno podlago. Toda Jurčič je že videl uveljavljanje slovenskega meščanstva v mladem izobražencu kmečkega rodu, ki se priženi v gosposko družino, zato ga je literarno ubesedil v Desetem bratu. V njem so osrednji motivi iz gosposkega sveta, stranski pa iz kmečkega, iz katerega izhaja tudi glavna oseba — Lovro Kvas. Prvi svet je upodobljen romantično, ker je cilj te osebe vključiti se vanj in se pomeščaniti, drugi pa realistično, saj ga želi oseba zapustiti, zato si ne dela o njem nobenih utvar. Družbena ost romana je opazna predvsem v kritiki starega plemstva (Piškav) in v apologiji ambicioznega, bodočega meščanstva, ki ga predstavlja Kvas. Idealiziranje gosposkega sveta je povzročilo tudi dejstvo, da ga Jurčič ni poznal tako dobro kot kmečkega. Prav povzdigovanje tega družbenega stanu je po raziskovalčevem mnenju eden izmed vzrokov, zakaj se je tako dolgo ohranjela romantika v slovenskem pripovedništvu 19. stoletja. Ta je doslej zelo motila literarne zgodovinarje (ogledati si je treba samo poskuse različnih periodizacij tega obdobja v posameznih literarnih zgodovinah!), ki so si želeli — po zgledu sočasnih evropskih književnosti — čistega realizma. Zato so se lotevali obravnav slovenske romantično-realistične mešanice z očitnimi manjvrednostnimi občutki, ne da bi se jim posrečilo ugotoviti globlje vzroke za tolikšno količino romantičnih usedlin. Sedanja razčlenitev rešuje to vprašanje premišljeno in prepričljivo.

V obravnavi stranske, kmečke motivike odpravlja Kmecl še eno zadrego slovenske literarne zgodovine. Ta ni vedela, kam naj bi uvrstila kratko pripoved, ki se je v 19. stoletju imenovala »obraz« ali »slika«. Avtor ugotavlja, da je pomenil ta pojem »(p)opis«, torej literarni portret navadno kake kmečke osebe, v katerem ni smelo biti dogajanja. V njem se je uveljavljal realizem, kajti osebe so bile spet nižjega stanu, ki ga je pisatelj dobro poznal, ker je bil tudi sam nekoč njegov pripadnik. »Obraz« (»slika«) je bil lahko samostojno besedilo in je pomenilo kot takšno opozicijo romantični noveli in romanu, katerih jedro so bile nekmečke osebe, lahko pa je bil njuna sestavina, kar potrjujejo epizode iz Desetega brata.

Funkcija Jurčičevega »historičnega« romana je bila utrjevanje slovenske narodnostne zavesti, saj je upošteval redke domače plemenske snovi, o katerih so poročali zgodovinske viri. Tako sta oba tipa Jurčičevega romana krepila slovenstvo 19. stoletja: »izvirni« roman s tem, da je agitiral v korist nadobudnega, porajajočega meščanstva, »historični« pa s tem, da je kazal junaško preteklost domačega plemstva. Tega bi moral novi, meščanski stan sovražiti, toda ker je bilo tega plemstva malo in še to se je moralo bojevati proti nemškimi nasprotnikom — tako kot sedaj meščani, naj bi si ti jemali za zgled nekdanjo trdoživost svojih družbenih nasprotnikov. Seveda gre v »historičnem« romanu za aktualizacijo preteklosti v skladu z meščansko ideologijo 19. stoletja.

Prav tej posveča Kmecl obsežno poglavje, kjer najprej obravnava erotiko, ki je bila po tedanjih splošnih teoretičnih določilih glavna motivika vsakega romana. Tudi v njej opaža družbene vidike, kajti — kot je bilo že rečeno — se je hotel mlad slovenski izobraženec pomeščaniti s priženitvijo v višje družbene sloje. Ob tem se Kmecl dotika vprašanja Stritarjevega vpliva na Jurčičevega Desetega brata, o čemer je govorila dosedanja literarna zgodovina. Avtor je prepričan, da vpliv ni bil neposreden, vendar obstajajo tipološke podobnosti med Zorinom in prvim slovenskim romanom. Razen tega pa Zorin ni popoln epigonski tujek v takratnem domačem pripovedništvu, kot se danes na splošno misli, ampak je utemeljen v sočasni nerazvitosti našega meščanstva, ki ni moglo sprejeti vseh izobražencev, zato so ti uspeli v tujini.

Poleg erotike je drugo poglobljeno vprašanje, ki opredeljuje začetni slovenski roman, narodnostne narave. Posameznikovo uveljavljanje je pomenilo hkrati krepitev slovenskega naroda, ki ga je nemški zapostavljal. Poseben ideološki vidik pa vidi raziskovalec v tako imenovanem »metafizičnem mitu«, s katerim zaznamuje vrhovni, onstranski, iracionalni »moralni red«, ki poskrbi za pravično etično kaznovanje in nagrajevanje pripovedovanih oseb.

Čeprav temelji Kmeclova analiza na sociološki podlagi, ne zanemarija imantentnih literarnih vprašanj, vendar jih razlaga glede na družbeno ozadje. To upošteva tudi na koncu svoje knjige, kjer opiše razkroj začetnega slovenskega romana, kakor se pokaže v Vošnjakovih Pobratimih (1889), že prej pa pri Jurčiču, in sicer v njegovem romanu Med dvema stoloma (1876). Tokrat se izobražencu ne posreči več družbeno povzpetje, ker propade zaradi svoje neznačajnosti. Meščanstvo ni več etično čist, občudovanja vreden družbeni stan marveč ima tudi negativne lastnosti, ki jih je treba kritično zavriniti. To je storil šele Kersnik, ki je najprej obnavljal jurčičevski vzorec, v romanu Jara gospoda (1893). Zlom meščanskega aktivizma izpoveduje tudi Tavčarjev roman Mrtva srca (1877, oz. 1884).

V sklepu knjige poudarja Kmecl, da je doživel slovenski roman v poldrugem desetletju razvoj, ki je bil v razvitih evropskih književnostih neprimerno daljši, ker je bil njihov družbeni razvoj drugačen. Jurčiču, čigar opus je bil v središču raziskovalne pozornosti, upravičeno izreka priznanje, ker je ustvaril možnosti za nadaljnji, nepretrgani razmah slovenskega romana. Vrednost Kmeclove raziskave je v temeljitem premisleku dosedanjih literarnozgodovinskih trditve, pri čemer se je marsikatera izkazala nepremišljena, zato jo je upravičeno in argumentirano zavrnil. Pri tem je pokazal natančno poznavanje literarnega gradiva, tudi takšnega, ki ga je literarna zgodovina odpravila zaradi estetskih pomislekov. Uporabljena sociološka metoda ni vulgarizirala književnosti niti se ni izgubljala v družboslovnih publicah niti ni žrtvovala književnosti sociologiji, kar se pri nas največkrat zgodi, temveč priznava prvi avtonomijo, saj poudarja njene posebnosti. Raziskava je zaradi svoje doslednosti ugotovila neznanе družbene zakonitosti zgodnjega slovenskega romanopisja, ki je doslej obstajalo v splošni zavesti kot precej brezoblična gmota. Posebej je treba omeniti duhovit jezik, v katerem je raziskava napisana. Ta omogoča prijetno branje, ki ne utruja, ker si avtor prizadeva, da bi pritegnil bralčevo pozornost, ne da bi mu pri tem popustil, saj se zaveda, da piše strokovno besedilo. Prav združevanje komunikativnosti in strokovnosti omogoča knjigi, da jo bodo lahko prebrali tudi tisti bralci, katerih stroka ni literarna zgodovina.

Marjan Dolgan
Ljubljana

PRAZNIK SVEČNICA V SLOVANSKIH JEZIKIH

Pri imenih slovanskih cerkvenih praznikov naletimo v mnogo primerih, predvsem pri večjih praznikih, na tolikšno besedno raznolikost, da le s težavo potegnemo razmejitveno črto med izrazjem vzhodne in zahodne cerkve. Taka pestrost je recimo značilna za praznik 'binkošti', ki nam jasno priča o medsebojnem leksikalnem vplivu obeh cerkva.

Pravoslavna cerkev pozna za ta praznik dve vrsti kalkov, ki so se razširili ali v knjižnem ali ljudskem jeziku, in sicer: a) kalke po gr. πεντηκοστή (ἡμέρα) 'petdeseti dan po veliki noči' (dan, ko se je sv. Duh prikazal apostolom in jim ukazal širiti Jezusov nauk po svetu): sl. *petdesetnica*, r. *pjatidesjätnica*, ukr. *p'jatisesjätnica*, s. *pedesetnica*, bolg. *pedesetnica*, mak. *pedesetnica*; b) kalke po gr. Τριὰς 'sv. Trojica' (v vzhodni cerkvi je praznik binkošti istočasno posvečen tudi sv. Trojici, medtem ko katoličani proslavljajo sv. Trojico nedeljo po binkoštih): sl. *Troica*, s. *Trõjice*, mak. *Troica*, bolg. *Trõica*, r. *Trõjca*, ukr. *Trijeja*, br. *Trõjca*. — Podobnih kalkov ni zaslediti v katoliški cerkvi, vendar prim. iz latinskega uradnega naziva *pentecoste* (< gr. πεντηκοστή) polabski naziv *pänckjust*, v slovenščini pa iz stvn. *finchustim* (< lat. *pentecoste*) *binkošti*. Pa tudi v cerkvenoslovanščino je iz gr. πεντηκοστή prešel izraz *pentkostij*.

Prav tako ugotavljamo podobnost med obema cerkvama v izrazih, ki označujejo binkošti po sv. Duhu: s. *dühovi*, hr. *dühovi*, mak. *duov den*, č. *Boží hod svätodušní*, slš. *Spätodušná nedel'a*.

Ne da bi se zaustavila pri manj razširjenih izrazih za binkošti, kot npr. slš. *turíce* in sln. dial. (belokranjsko) *tərjāki* (< *turjāki*)¹ ali pa pri osamljenem beloruskem izrazu *sēmucha* (»praznik, ki pade na sedmo nedeljo po veliki noči«), naj navedem p. *zielone świątki* in ukr. *zeleni svjāta*, izraza, ki pomenita dobesedno 'zeleni praznik' in označujeta pomladanski čas, v katerem obhaja cerkev ta praznik. Zdi se, da so v tem primeru kasnejši medsebojni vplivi med katoliško in pravoslavno cerkvijo (unijati) tudi vplivali na mešanje izrazja zahodne in vzhodne cerkve.

Z vidika medsebojnega vpliva vzhodne in zahodne cerkve je za praznik binkošti prav gotovo najzanimivejši esl. izraz *rusalija* (Mikl. Lex., 805), ki se je razširil na zelo širokem ozemlju: str. *rusalije*, ukr. *rusālja*, bolg. *rusālja*, s. *rusalna nedelja*, pa tudi hr. *rūsalje* (Dalmacija), slš. *rusadle* in sln. (prekm.) *risāle*, *risāli*. Vsi ti izrazi so v zvezi z latinskim spomladanskim praznikom v čast mrtvim *rosalia*, ki se je razširil med Slovane zelo verjetno preko biz. *ροσθαλια*.²

V nasprotju z zgoraj omenjenim praznikom se izrazi za *svečnico* v vzhodni in zahodni cerkvi bistveno razlikujejo. Ker ni opaziti nikakršnega prepletanja in medsebojnega vpliva med izrazjem obeh cerkva, je zato tudi zelo lahko potegniti leksikalno mejo med izrazjem katoliških in pravoslavnih Slovanov. V tem primeru se *svečnica* leksikalno razlikuje od ostalih velikih krščanskih praznikov v slovanskih jezikih (čeprav jo bodisi katoličani bodisi pravoslavci uvrščajo med večje praznike). Za boljše razumevanje posameznih izrazov se bomo zaustavili pri zgodovini tega praznika, ki ga obe cerkvi obhajata 2. februarja.

Svečnica je dan očiščevanja Device Marije. Po Mojzesovem zakonu se je morala vsaka mati štirideset dni po porodu predstaviti v jeruzalemskem templju in darovati v znamenje svojega očiščenja. Tako se je tudi Marija odpravila v tempelj z detetom Jezusom, kot poroča evangelist Luka (II, 22). Tam sta se Marija in Jezus srečala s starim Simeonom in prerokinjo Ano, ki sta spoznala v detetu objubljenega Mesijo. Zato so Grki že v starih krščanskih časih pravili temu prazniku *Ἐπαπαντή (τοῦ Κυρίου)*³ 'srečanje (Gospodovo)', to se pravi srečanje Jezusa s Simeonom in Ano. Naziv se je ohranil tudi v današnji grščini, zato velja svečnica na vzhodu bolj za Jezusov kot za Marijin praznik. — Na vzhodu so začeli proslavljati svečnico že zelo zgodaj, v Jeruzalemu v 4. stol., v Bizancu jo je uradno uvedel cesar Justinijan I. 542. Rim je začel praznovati svečnico kasneje in poudarjal bolj Marijino očiščevanje kot pa Jezusovo srečanje s starima prerokoma. Zato je veljala svečnica v Rimu za Marijin praznik in njen uradni naziv se glasi še danes *Purificatio Beatae Virginitatis Mariae* 'očiščevanje blažene Device Marije'. Verjetno je že ob koncu 5. stol. papež Gelazij I predpisal na ta dan slovesno procesijo ob slovesnem blagoslavljanju sveč, da bi s tem

¹ Slovaški in belokranjski izraz se povezuje s pomladansko slovesnostjo v čast bogu **Tur-u*; za podrobnejšo problematiko prim. F. Miklosich, *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen*, Wien, 1875, 26.

² Glede zapletene problematike v zvezi z izvorom slovanskega praznika *rusalija* prim. F. Miklosich, op. cit., 25—26.

³ Prim. bizantinski glagol *ἐπαπαντάω* (v klasični dobi *ἐπαντάω*) »srečati« (C. Tagliavini, *Storia di parole pagane e cristiane attraverso tempi*, Brescia 1963, 195.)

bleščečim kulturnim obhodom prekril poganski praznik *lupercalia*, ki so ga v Rimu obhajali v začetku februarja.⁴

Latinski uradni naziv se ni razširil med ljudstvo, pač pa izhaja ime svečnica prav iz obreda blagoslavljanja sveč, ki ga je zaukazal Gelazij I. Svečnica se je v latinščini prvotno imenovala *festum (festa, Sancta Maria) candelarum*, kasneje tudi *festa candelora*, iz česar so se razvili v romanskih jeziki naslednji izrazi: it. *Candelora*, prov. *Candelor*, fr. *Chandeuler*. V nekaterih narečjih zasledimo tudi zanimive izraze kot npr. furl. *dì des ciandelis* 'dan sveč' in v sard. *festa de sas candelas* 'praznik sveč'. — Podobni izrazi so značilni tudi za germanske jezike: npr. angl. *Candlemas* 'praznik sveč', n. *Lichtmess*, hol. *Lichtmis* 'praznik luči' itd.⁵

Za slovanske jezike lahko navedemo naslednje izraze:

a) kalke po gr. Ὑπαπαντή (τοῦ Κυρλου) 1) neposredne: sl. *sžretenije Gospodnje* As. 158 a, 26 (Schumann, 56;⁶ Mikl., 953⁷); 2) posredne, preko cerkvenoslovanščine: r. *srétenie* (Vasmer II, 712); ukr. *stritennja (stričennja)* (Kal. sv., 5;⁸ R.-ukr. sl. III, 574;⁹ br. *spatkánne* (Bel. prav. kal., 8);¹⁰ s. *srětenje Gōspodnje* (Kal. srp. prav. p., 6;¹¹ Jur. 1041¹²); mak. *sretenie Gospodne* (Prav. kal.);¹³ bolg. *sretènie Gospòdne* (Cärk. kal. 8;¹⁴ Mladenov, 605);¹⁵

b) neposredne kalke po lat. *Purificatio B.M.V.*: sln. *očiščevânje Device Marije* (Moh.);¹⁶ Plet. I, 758); slš. *očist'ovanie Panny Marie* (Pút. svät., 11);¹⁷ č. *očist'ováni Panny Marie* (Př. sl. II, 795);¹⁸ Lit. kal., 129¹⁹); p. *oczyszczenie N.M.P. (Naszej Matki Pańskiej)* (Małaczyński);²⁰

c) 'svečnica': sln. *svěčnica* (Plet. II, 605); sln. dial. *svit'nica, Madona svit'nica* (M);²¹ hr. *sviječnica* (Skok III, 249);

⁴ Glej F. Ušeničnik, *Katoliška liturgika*, Ljubljana 1945, 200.

⁵ Za romanske in germanske izraze glej C. Tagliavini, op. cit., 198—199.

⁶ Schumann: K. Schumann, *Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbe- deutungen im Altbulgarischn*, Berlin 1958.

⁷ Mikl.: F. Miklosich, *Lexicon palacoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae 1862—1865.

⁸ Kal. sv.: Kalendar svitla na božyj 1979 rik. Toronto — Kanada 1979.

⁹ R.-ukr. sl.: S. J. Golovaščuk—L. A. Korobčinskaja—N. N. Pilinskij, *Russko-ukrainskij slovar'*, I-III, Moskva 1968.

¹⁰ Bel. prav. kal.: *Belaruski pravoslavny kaljandar na 1968 god*, Vydany Aŭtatefalij Belaruskaj Carkvy, New York 1967.

¹¹ Kal. srp. prav. p.: Kalendar srpske pravoslavne patrijaršije za prestupnu 1967 godinu.

¹² Jur.: J. Jurančič, *Srbskohrvatsko-slovenski slovar*, Ljubljana 1972.

¹³ Prav. kal.: *Pravoslaven kalendar za prostata 1978 godina*, Skopje 1978.

¹⁴ Cärk. kal.: *Cärkoven kalendar*, Sofija 1973.

¹⁵ Mladenov: S. Mladenov, *Etimologičeski i pravopisen rečnik na bälgarskija knižoven ezik*, Sofija 1941.

¹⁶ Moh.: *Koledar družbe sv. Mohorja za navadno leto 1955*, Celje 1954.

¹⁷ Pút. svät.: *Pútnik svätovojtešský*, Cirkovné nakladatel'stvo, Bratislava 1978.

¹⁸ Př. sl.: *Přiruční slovník jazyka českého*, Praha I-VIII (1935—1957).

¹⁹ Lit. kal.: *Liturgický kalendár na rok 1968*, Česká katolická Charita, Praha 1967.

²⁰ Małaczyński: *Gradivo, ki ga je preskrbel o. F. Małaczyński iz benediktin- skega samostana v Tyńcu* (Krakov).

²¹ M: *Rokopisno gradivo za SLA* (Slovenski lingvistični atlas).

d) 'Mati Božja svečna': gl. *svěčkova Marija* (Rězak, 624);²² dl. *svěckorona Maria* (Muka II, 578);²³

e) 'sveča, ki ščiti pred gromom': č. hromnice (Př. sl. I, 974; Slawski I, 349);²⁴ slš. *hromnice* (SSJ I, 529;²⁵ Pút. svät., 11); p. *gromnice* (Brückner, 158);²⁶ str. *grombnici* (Srez. I, 597); br. *gramnicy* (TSBM II, 77);²⁷

f) 'sv. Marija zimska': gl. *zymska swjata Marija* (Rězak, 624).

Iz seznama je razvidna precejšnja razlika med izrazjem vzhodne in zahodne cerkve. Pravoslavci imajo v knjižnem in ljudskem jeziku skoraj izključno neposredne in posredne kalkov po grškem izrazu *ἡ Παπαμένη*, večinoma glagolske samostalnice iz *sz* + *rěsti* (< splošnosl. **rět-* 'najti, srečati', pr. sln. *srěčati*, sbhr. *sresti*, č. *střetnouti se*, r. *ostrétit'* [Skok III, 319]).²⁸

Uradni naziv katoliške cerkve *Purificatio Beatae Mariae Virginis* pa se je kot neposredni kalk iz latinščine razširil pri Slovencih, Čehih, Slovaki in Poljaki, prešel med ljudstvom popolnoma v pozabo in se zdaj uporablja izključno v liturgiji. Na njegovo mesto je stopil na delu južnoslovanskega ozemlja izraz *svečnica*, ki ga poznata slovenščina in srbohrvaščina. V rezijanskem dialektu (v Solbici) je v rabi isti izraz (*Svił'nica*), v Osojanah se mu pridruži še izposojenka iz italijanščine ali furlanščine (*Madona*). Tudi lužiški Srbi poznajo podoben izraz, gornja lužiščina celo izraz *Zymska Swjata Marija* 'Mati Božja zimska', kar je precej značilno za Marijine praznike, saj se večkrat poimenujejo po letnih časih ali po delu na polju, ki se opravlja v tistem času. Nedvomno so najizvirnejši izrazi, navedeni pod e): č. *hromnice*, slš. *hromnice*, p. *gromnice*, str. *grombnici*, br. *gramnicy* (< splošnosl. pridevnika **grombnъ* 'doneč, strašen' + *-ica*).²⁹ Po mnenju Slawskega³⁰ je izraz *gromnica* označeval v stari poljščini že od 14. st. dalje posebno svečo, ki so jo posvečevali in prižigali 2. februarja v zaščito pred gromom. V množinski obliki je isti termin kasneje označeval tudi praznik svečnice. Ta naziv je značilen ne samo za zahodnoslovansko ozemlje, temveč tudi za staro ruščino in beloruščino. Vendar je staroruski izraz *grombnici* zamrl po 14. st.,³¹ beloruski *gramnicy* pa je razširjen le na ozkem pasu ob poljski meji. Vsekakor se v tem primeru obojestranski vpliv obeh cerkva ne da primerjati s podobnimi pojavi pri drugih praznikih. — Poljski izraz *gromnice* je vplival na litovščino. Tagliavini³² omenja kot morebitni kalk iz p. *gromnice*

²² Rězak: Dr. Rězak, Deutsch-wendisches encyklopädisches Wörterbuch der oberlausitzer Sprache, Bautzen 1920.

²³ Muka: E. Muka, Słownik dolnoserbjskeje rěcy a jeje nařecow I-III, Petrograd-Praha 1911—1928.

²⁴ Slawski: F. Slawski, Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków 1952.

²⁵ SSJ: Slovník slovenského jazyka (I-IV) r. s. Peciar, Bratislava 1959—1968.

²⁶ Brückner: A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1927.

²⁷ TSBM: Tłumačal'ny slovník belaruskaj movy, red. K. Krapiva I-IV--, Minsk 1977--.

²⁸ Kot edino izjemo lahko navedemo samo beloruski izraz *spatkánne*, prim. tudi p. *spotkanie* »srečanje« in *spotkać/spotykać* »srečati«, etimološko nejasen glagol, ki ga Machek², 529 skuša postaviti v zvezo z gr. (σπν)-τρυχάνω.

²⁹ Tako Slawski, Słownik etymologiczny języka polskiego I, 349.

³⁰ Ibidem.

³¹ Glej Srez. I, 597.

³² Op. cit., 198 in 517.

litovsko obliko *grandulines* 'svečnica' (v zvezi z *griausti* 'grmeti', *griaūmas* 'grom'). Tagliavini je v svojem izvajanju nekoliko previden, ker oblike ni zaslediti v modernjših litovskih slovarjih (navaja jo namreč samo skromen litografirani slovarček, ki so ga izdali v Italijo prebegli litovski salezijanski patri: *Itališkai Lietuviškas ir Lietuviškai Itališkas Zodinēlis*, Torinas, 1946), vendar Tagliavinijevo domnevo podpira izraz v starem Nesselmannovem slovarju (*Wörterbuch der litauischen Sprache*, Königsberg, 1871, 267): *Grandulinne žvake* 'eine Donnerkerze, geweihte Wachskerze', kar presenetljivo spominja na p. *gromnica*. V letonščini je razširjena običajnejša oblika *sveču diena* 'dan sveč'.³³

Fedora Ferluga-Petronio
Trst

SOMMARIO

Le denominazioni per la festa della Candelora nelle lingue slave si differenziano notevolmente presso i cattolici e gli ortodossi in contrasto con la denominazione di altre feste cristiane. Così p. es. alcune denominazioni riguardanti la festa della Pentecoste, quali le espressioni polacche ed ucraine col significato di 'festa verde' e tutta una serie di espressioni derivanti probabilmente dal gr. biz. *φουσάλια* sono diffuse sia nell'area ortodossa che in quella cattolica. Questo processo non avviene per le designazioni della Candelora che nelle lingue slave si possono così riassumere: a) calchi diretti ed indiretti sul gr. *Υπαπαντή* (τοῦ Κυρίου) b) calchi diretti sul lat. *Purificatio B. M. V.* c) termini significanti «Candelora» o «Madonna della Candelora» d) termini significanti «Madonna delle Candele» e) termini con il significato di «cero che protegge dal tuono» f) un termine dal significato «Santa Maria dell'inverno». In un solo caso possiamo notare una mescolanza di termini fra cattolici e ortodossi e precisamente per i termini elencati sotto e). Oltre che nel cecco, slovacco e polacco, termini di questo tipo si riscontrano anche nell'antico russo *gromnici* e nel bielorusso *gramnicy*. Sarà da notare però che la designazione russa si è estinta già nel XIV sec., mentre quella bielorusca è diffusa unicamente in una stretta fascia di terriorie sul confine polacco.

³³ Prim. Mühlenbach-Endzelin, *Lettisch-deutsches Wörterbuch* III. 1145.

MARJA BORSNIK

(1906—1982)

Dne 10. avgusta je na otoku Mljetu v svojem 77. letu umrla Marja Boršnik, pomembna slovenska literarna zgodovinarica, zaslužna profesorica Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, dopisna članica Slovenske akademije znanosti in umetnosti in med drugim tudi glavna urednica literarnozgodovinskega dela Slavistične revije v letih 1967 do 1969. Od nje smo se poslovili na pokopališču v Borovnici, dne 15. avgusta 1982.

Marja Boršnikova je bila rojena 24. januarja 1906 v Borovnici v družini gimnazijskega profesorja. Na gimnaziji, ki jo je obiskovala v Ljubljani, sta profesorja Ivan Lah in France Koblar s svojo književno kulturo vplivala na njeno strokovno usmeritev. Po maturi leta 1925 se je vpisala na ljubljansko slavistiko, kjer je svoj literarnozgodovinski nazor in metodo oblikovala v odlični šoli obeh klasikov slovenske literarne vede, profesorjev Franceta Kidriča in Ivana Prijatelja, šla pa je tudi skozi šolo obeh velikih jezikoslovcev, profesorja Rajka Nahtigala in Frana Ramovša. Med študijem je prebila zimski semester 1927/28 v Pragi. Poleti 1929 je diplomirala v Ljubljani iz zgodovine slovenske in drugih jugoslovanskih književnosti, iz primerjalne književnosti s teorijo, iz zgodovine slovenskega jezika, narodne zgodovine in nemškega jezika s književnostjo. Med leti 1930 in 1942 je poučevala na gimnazijah v Ptujju, Leskovcu v Srbiji, Celju in Ljubljani. Vmes je leta 1938 dosegla doktorat na podlagi disertacije *Razvoj in pomen Aškerčeve socialne miselnosti in socialne pesmi*. Med okupacijo je bila zaradi sodelovanja v narodnoosvobodilnem boju zaprta in po obsodbi poleti 1942 odpuščena iz službe. Po osvoboditvi se je leta 1945 najprej za krajši čas vrnila učiti na gimnazijo. V začetku 1946 jo je ministrstvo za prosveto imenovalo za strokovno inšpektorico in nato za znanstveno sodelavko, ki ji je bilo zaupano delo pri organiziranju pouka v srednjih šolah in pripravi gimnazijskih beril. Septembra 1948 je postala docentka za zgodovino slovenske književnosti na filozofski fakulteti v Ljubljani, 1952 izredna in 1959 redna profesorica. Leta 1964 je bila po lastni želji upokojena. V letu 1951/52 se je študijsko izpopolnjevala na Dunaju in leta 1958 v Parizu. Z referati se je udeležila prvega povojnega mednarodnega sestanka slavistov v Beogradu 1955, mednarodnih slavističnih kongresov v Moskvi 1958, v Sofiji 1963 in v Pragi 1968 pa tudi vrste jugoslovanskih in slovenskih slavističnih zborovanj. Kot predsednica jugoslovanske sekcije za zgodovino slavistike pri Mednarodnem slavističnem komiteju se je udeležila mednarodnega zasedanja v Göttfngenu 1965. Predavala je na univerzah v Varšavi, Krakovu in Beogradu. Trikrat je bila predsednica Slavističnega društva Slovenije (v poslovnem obdobju 1947—1950 in v kriznih letih 1959 ter 1969), urednica *Klasja* (I.—VII.), *Slavistične knjižnice* (prvi trije zvezki), *Jezika in slovstva* (1955/56) in literarnozgodovinskega dela *Slavistične revije* (1967—1969). Leta 1976 je prejela Kidričevo nagrado za življenjsko delo na področju literarne zgodovine. Leta 1977 jo je Slovenska akademija znanosti in umetnosti izvolila za dopisnega člana in Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani za zaslužnega profesorja.

Iz šole obeh klasikov naše literarne vede, Franceta Kidriča in Ivana Prijatelja, je Marja Boršnikova ponesla v bodočnost vrsto lastnosti. Njuni dokaj raz-

lični metodi, od katerih je bila ena usmerjena k izrazito empiričnemu, druga pa bolj k duhovnozgodovinskemu pozitivizmu, je na poseben način združevala in ju s svojim osebno izrazitim raziskovalnim temperamentom razvijala na novo, raven. Pri tem ji je po vojni uspelo vključiti marksistično metodo interpretiranja na celovitejša območja slovstvenega dogajanja, še posebej na drugo polovico 19. in prvo polovico 20. stoletja, tako da je mimo razčlenjevalnih raziskav prišla do večjih sintetičnih zarisov, ki jih sociologija slovenske literature ne bo mogla obiti. To velja v prvi vrsti za njeno označevanje slovenskega realizma. Toda znotraj te metode, ki je najbolj značilna za njeno zgodnje povojno delo, so se bolj in bolj uveljavljali interpretacijski postopki, s katerimi je v presoji književnega gradiva vnašala svojo osebno noto, to se pravi svoj vrednotenjski pogled na stvari, izhajajoč iz prizadete socialne, etične in osebno filozofske orientacije v današnji svet, in to z velikim naporom, razumeti zapletene pojave sodobnega življenja ter umetnosti, pa še z večjim naporom, ohraniti v sebi neke vrste klasično trdnost in ravnovesje vrednot. Od tod je napravila tudi intenziven poskus prodora k posebni varianti strukturalizma, povezanega z biografizmom in sociologizmom njene prvotne literarnozgodovinske šole, ki se ji kljub vsem odklikom nikoli ni zares izneverila.

Na tej življenjski in strokovni poti, pogostoma močno naporni in ovirani, je od njene prve objavljene študije, izšle v Slovenski ženi 1926 in posvečene življenjepisu Prešernove hčere *Ernestine Jelovškove*, do danes nastala množica literarnozgodovinskih člankov, študij, razprav in knjig.

Če se omejimo na bistveno, spoznamo njeno prvo večje dejanje v knjižni monografiji o Antonu Aškercu: *Aškerc, Življenje in delo*, Ljubljana 1939, 464 strani. Po svoji temeljitosti, količini zbranega gradiva in živem formuliranju spada to delo med najvidnejše slovenske monografije. Gre za Aškercjev problem, gledan skozi dobo in osebnost. Doba je pri tem raziskana zelo na široko, tako v kulturnopolitičnem kot literarnem dogajanju, osebnost pa skozi njeno socialno, psihološko in ideološko določenost. Monografski vzorec Kidričeve in Prijateljve vrste prestopa Boršnikova vsaj na dveh mestih: v psihološko biografskem detajliranju, ki je iznajdljivo pa tudi živo, in v strožji kritiki liberalizma 19. stoletja, ki jo spremlja izrazitejša orientacija k socializmu. Literarna interpretacija je na robu razpravljanj, vendar ima neko svojo globinsko usmeritev že v tem, da padec umetniške moči v Aškercjevem pesništvu povezuje s pesnikovo vse bolj zaprto ideologijo.

Svojo drugo knjižno monografijo je izdala po vojni in je posvečena Franu Celestinu: *Fran Celestin*, Ljubljana 1951, 326 strani. Dotlej razmeroma površno obravnavanemu pisatelju in predvsem teoretiku realizma, ki je v slovensko književnost 19. stoletja prinašal ideje ruske sociološke šole realizma (Belinski, Černiševski idr.), je posvetila izjemno pozornost. S podrobno raziskavo dostopnega Celestinovega dela in prodora njegovih misli v slovstveno prakso je Boršnikova problem razrešila toliko daleč, da so možni predvsem dodatki k posameznostim. Tip njene monografije se je tokrat že opazno spremenil. Biografija se odmika k robu razpravljanja, središče zavzame obravnava idejnih sestavin Celestinove publicistike ob širšem, na novo interpretiranem ozadju socialnega, političnega in literarnega dogajanja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja kot obdobja krize liberalizma, posebno od sedemdesetih let naprej. S pomočjo takratnega marksističnega modela je Boršnikovi pri tem uspelo, da je prva

razmejila območje »kritičnega« in območje »deskriptivnega« realizma. Razprava je razrešila tudi vrsto komparativističnih vprašanj, ki zadevajo Celestinovo razmerje do ruskega realizma.

Med njenimi knjižnimi publikacijami imajo nato posebno mesto *Pogovori s pesnikom Gradnikom* (Maribor 1954, 160 strani), ki pomenijo zelo močan tematski in metodološki odmik od raziskav Celestina. Uvajanje pogovorne raziskovalne metode s pesnikom samim deluje po strogi razpravi o teoretiku Celestinu kot sprostitvev iskanj v novo psihološko, filozofsko in umetnostno problematiko, ki jo Gradnikov primer omogoča. Vrednost Pogovorov pa je tudi v tem, da so pravočasno zabeležili in rešili vrsto zanimivih podatkov o življenju in delu pomembnega pesnika. Kot da išče ravnotežje v osebnosti čisto drugačne vrste, se je sredi petdesetih let posvetila še Prežihovemu Vorancu, o katerem je napisala več študij, njeno zelo vidno delo s tega področja pa je *Prežihov zbornik* (Maribor 1957, 420 strani). Ob njem je zbrala aktivno skupino svojih slušateljev in z njimi prva v povojni slovenistiki organizirala skupinsko raziskovalno delo. S študijem Prežihovih del pa je še nadaljevala.

Naslednje obsežnejše delo Marje Boršnikove so *Studije in fragmenti* (Maribor 1962, 498 strani), ki predstavljajo izbor tehtnejših razprav in sestavkov, nastalih zunaj ali poleg monografij. Gre za raznovrstno literarnozgodovinsko problematiko, od prešernoslovja in levstikoslovja do sodobne književnosti, vendar sta močnejše poudarjeni predvsem dve smeri zanimanj. Po eni strani so v ospredju študije o delu slovenskih literarnih ustvarjalcev (npr. o *Vidi Jerajevi*, *Zofki Kvedrovi*, *Marici Bartolovi*), ki jim je že od nekdanj, predvsem v mladostnem obdobju svoje strokovne publicistike, pa tudi pozneje posvečala posebno pozornost in bi ti njeni prispevki zaslužili samostojno knjižno izdajo. Po drugi strani pa se pomikajo v krog njenih raziskav novi avtorji: poleg že prej obravnavanega *Prežihovega Voranca* še *Ivan Tavčar*, *Janko Kersnik* in *Janko Glazer*. V knjigo je vključen tudi dopolnjen *Pregled slovenskega slovstva*, ki je v krajši (knjižni) obliki izšel leta 1948 (144 strani, s podnapisom Izdano kot rokopis za člane Slavističnega društva) in je bil prvi povojni učbenik za slovensko književnost, napisan v novem duhu in s smislom za bistveno. Samostojen in dragocen knjižni dodatek k slednjemu delu pa je njen *Kratek bibliografski pregled slovenskega slovstva* (Ljubljana 1955).

Vendar knjiga »študij in fragmentov« ni samo pogled nazaj in izbor opravljenega dela. V novejših razpravah (o Aškercu, Kersniku, Glazerju, Vorancu) pa tudi v sintetičnem Pregledu slovenskega slovstva se pojavi docela nova raziskovalna metoda, ki pomeni delni prelom v delu Marje Boršnikove. Gre za iskanje in ugotavljanje posebnih strukturnih zakonitosti, tako imenovanega »ustvarjalnega ritma« in njegovih numeričnih pravil v časovni rasti in padanju ustvarjalnih dosežkov. Ta pravila »ustvarjalnega ritma« raziskuje pri vsakem avtorju posebej, naposled pa tudi na višjih, generacijskih ravninah, celo v ustroju nacionalne književnosti. V bistvu gre za metodo antropološkega oziroma neke vrste biografsko numeričnega strukturalizma, v kateri pa je Marja Boršnikova ostala osamljena. Strokovna kritika se je izogibala temu vprašanju, toda njen molk se ob osebnosti, kakršna je bila Marja Boršnik, naposled ni izkazal kot obzirnost.

Med mnogimi prispevki, ki so v tem in bližnjem času izšli v strokovnih revijah, imata poseben pomen dve razpravi: *Stilni premiki v slovenski književnosti*

med klasičnim in modernim realizmom (Slavistična revija, 1965, s. 79—110) in pa *O slovenski »moderni«* (Slavistična revija, 1968, s. 257—315). Na podlagi podrobne razčlenbe obsežnega gradiva in spremenjenih teoretskih pogledov postavlja Marja Boršnikova nove terminološke in nove periodizacijske zarezne med tako imenovanim »klasičnim« in »modernim« realizmom, pa tudi znotraj pojma »moderna«, ki ga poskuša razširiti čez dosedanji obseg še na obdobje ekspresionizma in futurizma.

Njeno naslednje veliko monografsko delo je usmerjeno nazaj v klasiko in nosi naslov: *Ivan Tavčar, Leposlovni ustvarjalec* (1. knjiga, 1865—1895, Maribor 1975, 599 strani). Po vsebinski vsestranosti in po količini zbranega novega gradiva to delo še presega Aškerca. V raziskovalnih in interpretacijskih postopkih pa pomeni neke vrste sintetiziranje njenih dosedanjih metod: od podrobnih biografskih, socioloških in kulturnozgodovinskih raziskovanj, oprtih na stvarne dokumente, do izrazito literarnih analiz in naposled do grafikona »ustvarjalnega rtmca« v Tavčarjevem življenju ter pisanju. Glede na njeno dotedanje delo so novosti predvsem v slednjih dveh smereh. Tako velja tokrat razmeroma velika pozornost Tavčarjevemu slogu in v zvezi s tem tudi ponovnemu kritičnemu ugotavljanju avtorstva nekaterih zgodnejših del prav s pomočjo slogovnega preverjanja. Poleg tega je Tavčarjevo celotno delo razporejeno in zajeto v matematično zaporedje, urejeno v ritem dvanajstletnih dob in znotraj teh v šestletna obdobja. Z obojnimi prizadevanjem, stilističnim in biografsko strukturalnim se je Boršnikova na svoj način vključila v iskanja novejšje literarne vede, vendar tako, da je ostala zgodovinarka, upoštevala obsežno dokumentacijo. Žal je veliko delo o Tavčarju ostalo pri prvi knjigi, vizija drugega dela je morala ugasniti pred zapisom.

V zadnjem času je izpod peresa Marje Boršnikove prišla še vrsta študij. Nekatero med njimi, na primer študija o Otonu Župančiču z naslovom *Sredi vsega* (Oton Župančič, Simpozij 1978, Ljubljana 1979, s. 19—45), ali o Cankarju z naslovom *Problem Cankarjevega Grešnika Lenarta* (Simpozij o Ivanu Cankarju, Ljubljana 1977, s. 215—225), kažejo neko novo esejistično sprostitvev, kot da prihaja do veljave drugi. Prijatelj pol njenega literarnozgodovinskega porekla. Tisti, ki prepušča k besedi tudi intimnejše prostore njenih duhovnih iskanj, čustvovanj in umetnostnih opažanj.

Veliko moči je Boršnikova posvetila tudi znanstvenim izdajam slovenskih pesnikov in pisateljev. Že pred vojno je skupaj z Eleonoro Kerne priredila sedem knjig *Izbranega dela Zofke Kvedrove* (1938—1940). Zadnjo, osmo knjigo je okupatorjeva oblast zasegla v tisku, onemogočila pa tudi zasnovano monografsko delo. V povojni zbirki *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* je izdala dve knjigi *Aškerca* (1946—1951) in osem knjig *Tavčarja* (1952—1959) s tremi v drugi izdaji (1966). Posebno Tavčarjeve spise spremljajo temeljiti komentarji z obilico gradiva, ki dopolnjuje monografijo. Med izdajami te vrste pa ima posebno mesto *Izbrano delo Stanka Majcna* v dveh knjigah (Maribor 1967) z obsežno spremno študijo, ki je monografsko celovita in naravnana v globinsko interpretacijo. Seznam njenih del obsega tudi celo vrsto ureditev in priredb slovenskih avtorjev ali njihovih knjig za slovenske in širše jugoslovanske šolske potrebe. Mde srbohrvaškimi prevodi njenih del je tudi *Anton Aškerc* (Beograd 1957, 221 strani), avtor, ki jo je spremljal vse od začetkov znanstvene poti pa

do konca. Saj je tudi njena poslednja knjiga, izšla v zbirki Znameniti Slovenci posvečena njemu: *Anton Aškerc*, Ljubljana 1981, 236 strani.

Smrt pa jo je odtrgala od priprav za objavo neznanih pism Iva Andrića...

Kot univerzitetna učiteljica je Marja Boršnikova pokazala zelo veliko skrb za mladi znanstveni naraščaj, ki ga je vzgajala ne le k vestnemu delu, temveč tudi k svobodnemu iskanju lastne poti.

Boris Paternu

Filozofska fakulteta v Ljubljani

AVTOR JEM

Prispevki za Slavistično revijo naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (50 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtasto črto; navadna + črtasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z »...«, prevodi, pomeni itd. pa z '...'.

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lasna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo prečrkujejo po naslednjih načelih:

Ukrajinski	г h	Ruski	х x
Makedonski	ѓ ĝ	Srbohrvatski	х h
Srbohrvatski	ђ đ	Srbohrvatski	ц dž
Ruski	е e	Ruski	щ šč
Ruski	ё ě	Bolgarski	щ št
Ukrajinski	є je	Ruski	ъ '
Ukrajinski	и y	Bolgarski	ъ ä
Ukrajinski	і i	Ruski	ы y
Ukrajinski	ї ji	Ruski	ь "
Ruski	й j	Ruski	ѣ ě
Makedonski	ќ k̑	Ruski	э è
Srbohrvatski	љ lj	Ruski	ю ju
Srbohrvatski	њ nj	Ruski	я ja
Srbohrvatski	ћ ć		

Rokopis razprave naj ne presega 25 avtorskih strani, kritike 12, poročila 2—4. Jezikovno in tehnično nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic, informira pa naj o rezultatih razprave, ne o metodi in/ali tematiki.

Avtorji ob prvi objavi v SRL pošljejo odgovornemu uredniku svoj točni naslov (navesti je treba tudi občino) in številko žiroračuna (vse tudi ob morebitnih spremembah). Če jim žiroračuna ni treba odpirati/imeti, pošljejo uredništvu ustrezno izjavo. Nejugoslovanski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpreti poseben žiroračun v Jugoslaviji (ustrezne informacije daje in prejema Založba Obzorja, ne uredništvo).

Če prispevki tem določilom ne ustrezajo, jih uredništvo ne sprejema oz. njihoyim avtorjem ne izplačuje honorarja.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za Slavistično revijo pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede (Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana). Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

V OCENO SMO PREJELI

- Thesaurus* der slowenischen Volkssprache in Kärnten. Band 1, A- bis B-in.
Schlüssel zum »Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten«. Ur. Stanislaus Hafner in Erich Prunč. Österreichische Akademie der Wissenschaften; philosophisch-historische Klasse, Wien 1982, 221 + 111 str.
- Slavica Slovaca*, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 17/1982, št. 1 in 3, 96 + 96 str.
- Literarni leksikon* 16—19, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede pri ZRC SAZU, Ljubljana 1982: Anton Ocvirk, Pesniška podoba; Dušan Ludvik, Aliteracija in aliteracijski verz; Dimitrij Rupel, Literarna sociologija; Vlasta Pacheiner-Klander, Staroindijska poetika, 74 + 70 + 115 + 113 str.
- Slovo*, časopis staroslavenskog zavoda u Zagrebu, 31/1982, 176 str.
- Jože Toporišič*, Zakaj ne po slovensko (Lo sloveno con il metodo sintetico), Trst 1982, 306 str.
- Jože Toporišič*, Nova slovenska skladnja, Ljubljana 1982, 488 str.